

Jól emlékszem arra a napra, amikor 1917-ben, tehát 63 évvel ezelőtt apám beiratkozásra vitt a Templom utcai reáliskolába, Sopronban. A tanároknak – részben ismerősei voltak – büszkén elmondotta, hogy ő 30 évvel ezelőtt iratkozott be ugyanebbe az iskolába. Hosszas várakozás után sikerült sorra kerülnünk és ezzel megindult az én eléggé változatos – bár végig ugyanabban az iskolában töltött – nyolc évi középiskolai pályafutásom. Az iskola kétemeletes, angol neogótikát utánzó műemléképület Sopronban. Kapuja és egyben főbejárata a Templom utcából nyílik, de az Iskola utcából – ma Liszt Ferenc utca – még egy bejárata van. 1876-ban épült, eléggé szűk telken – az épület terjedelméhez viszonyítva. Az „L” alakú beépítést nyugat felől a tornaterem földszinti szárnya zárta le, a volt katolikus elemi iskola felől, míg észak felől magas téglakerítés választotta el a szomszédos, Templom utcai házak udvaraitól. Ma ugyanezt az épületet használják Széchenyi István Gimnázium és Szakközépiskola elnevezéssel [...] Bár a műemlék épületnek kétségkívül megvan a városképi jelentősége, tehát meg kell tartani, de az iskolát bizony jó lenne egészségesebb helyre kitelepíteni innen, ahol a középiskolát megillető, megfelelő játszótér is rendelkezésre állna. Ez a megállapítás más régi soproni középiskolára, pl. a Széchenyi téri Berzsényi Gimnáziumra is fennáll.

Winkler Oszkár: Napló I. A középiskola és az egyetemi évek
(Közzéteszi: Winkler Barnabás)

Ára: 1000,-Ft

2024. második szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2024. második szám

Hetvennyolcadik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Bolodár Zoltán, Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István,

Kiss Melinda technikai szerkesztő, Németh Ildikó, Sági Éva,

Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csekő Ernő, Fiziker Róbert, Gömöri János, Józan Tibor,

Kücsán József, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 6500 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak

5000 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 4000 Ft, egyes szám ára 1000 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényteni Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnymatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

2024. második szám

hetvennyolcadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

A 20. SZÁZAD – ÉPÍTÉS SZEMMEL

MEISZTER EMESE – SÁRÁNDI RITA – VEÖREÖS ANDRÁS: A soproni buszállomás építészeti értékei	125
TÁRKÁNYI SÁNDOR: Mozaikok a Várkerület 1–19. (ma Várkerület 2–20.) számú épületek építés- és családtörténeteiből	139
SOÓKI-TÓTH GÁBOR CSABA – SZALÁNCZI GÁBOR: A Sopron-papréti volt tűzoltó laktanya környezetalakítása győri építészhallgatók terveinek tükrében	163
WINKLER OSZKÁR: Napló I. A középiskola és az egyetemi évek (WINKLER BARNABÁS előszavával)	172

MŰHELY

CSISZÁR ÁGNES: Soproni utcák rejtett kincsei. Brennbergbánya és Görbehalom utcanevei	189
--	-----

SOPRONI ARCOK

DONÁTH PÉTER: Az 1948. június 7-i soproni tüntetést követő megtorlás véttlen áldozata: Dr. Balázs Gyula rendőrőrnagy	213
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NAGY ROLAND: Gerencsér Péter – Pintér Gábor (szerk.): Garta jubileumi emlékkönyve. A Kapuvárral való egyesítés 100. évfordulója alkalmából (1923–2023). Tanulmányok. Gartáért Alapítvány, Kapuvár, 2023.	225
SÁGI ÉVA: Ifj. Sarkady Sándor: A selmeci-soproni diákélet – A baleklapok, képeslapok és fényképek tükrében (korrajz 1899-2019). Sopron, 2020.	229

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2023. évi tevékenységéről	232
---	-----

A 20. SZÁZAD – ÉPÍTÉS SZEMMEL

MEISZTER EMESE –
SÁRÁNDI RITA –
VEÖREÖS ANDRÁS

A soproni buszállomás építészeti
értékei

A korszerű tömegközlekedési modellekhez napjainkban hozzátartozik az intermodális csomópont, vagyis egy olyan átszálló állomás, ahol a különböző közlekedési ágak találkoznak és lehetővé teszik az átszállást az egyik közlekedési ág járműveiről a másikra. Szerencsésebb városokban (például Győrött) ez a kapcsolat korábban kialakult, Sopron esetében a vasútállomás és az autóbusz pályaudvar egymástól távol épült meg, közvetlen átszállási lehetőség nincs, bár kétségtelen, hogy a távolsági buszok többsége a Csengery utcán halad végig és a vasútállomás közelében rendelkezik megállóval, így a buszról vonatra – vonatról buszra történő átszállás lehetősége – ha nem is közvetlenül, hanem néhány perces gyaloglással – biztosított. Kétségtelen, hogy idegenek számára a kapcsolatra vonatkozó információ sem a buszmegálló, sem a vasútállomás környezetében nincs.

A legutóbbi módosítás óta a soproni városrendezési terv a vasútállomás vágányainak dél-keleti oldalán a Felsőbüki Nagy Pál utca – József Attila utca által határolt területen Köu-Ap jelű övezetként jelöli a tervezett új autóbusz-állomás helyét.¹ A vasútállomás közelébe telepített buszállomással városunkban is kialakulhatna a közvetlen kapcsolat. Az intermodális csomópont szükségességét közlekedési felmérésekkel, az átszálló utasok számának ismerete alapján lehet eldönteni.

Tanulmányunkban nem értékeliük sem funkcionális, sem közlekedési, sem város-szerkezeti szempontból a buszpályaudvar esetleges áttelepítésének pozitív és negatív hatásait, az épület szempontjából mindössze annyit jegyzünk meg, hogy amennyiben az új buszállomás megépül a vasútállomás közelében, a Lackner Kristóf utcában álló jelenlegi épület alárendeltebb szerepet kaphat, vagy legrosszabb esetben – hasonlóan az ország számos más buszállomásához – elveszítheti funkcióját.

A fent vázolt városfejlesztési gondolat adja az aktualitását, hogy a jövőre hatvan esztendőes soproni autóbusz-pályaudvar épületével, annak történetével, építészeti jellegzetességeivel, és – mondjuk ki – értékeivel foglalkozunk. A buszállomásokkal foglalkozó kutatás a győri Széchenyi István Egyetem Építészettörténeti és Városepítési Tanszéke és a Volánbusz Zrt. között létrejött együttműködési megállapodás alapján térképezi fel a má-

¹ Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének az Északnyugati városrész, Sopronbánfalva-Kutyahegy, Lőverek és a Délkeleti gazdasági területre vonatkozó Szabályozási Tervéről és Helyi Építési Szabályzatáról szóló 39/2021. (XII. 28.) önkormányzati rendelete.

sodik világháború utáni időszakban (1960 és 1990 között) a magyarországi buszállomások építését. A vizsgálat a megyeszékhelyek és az akkori járási székhelyek összességét tekintve közel száz épületre terjed ki. Építésszámológépek hallgatóságának bevonásával történik az egyes épületek személyes felkeresése, tervdokumentációk, archív fényképek, adatok összegyűjtése. A helyszíni adatgyűjtés mellett sor kerül a rendelkezésre álló szakirodalmi források, tervtárak, fényképgyűjtemények feldolgozására is. A kutatás végső célja egyrészt egy átfogó kép kialakítása a buszállomás épületekkel kapcsolatban, másrészt az értékesnek ítélt, de ugyanakkor veszélyeztetett épületekre vonatkozó értékvédelmi stratégia kidolgozása. Számos, a prologusban bemutatott esettel találkozunk, így az épülettípus veszélyeztetettsége valós probléma, sok településen már most is csak az elbontott épület hült helyét lehet vizsgálni.

A soproni autóbusz-közlekedés története

A magyarországi autóbusz közlekedés kezdetei a két világháború közötti időszakra tehetők. Az első autóbuszok még teherautó alvázakra épített felépítmények voltak, csak az 1920-as években jelent meg az autóbusz, mint önálló jármű típus.

A soproni autóbuszközlekedés korai történetét Lovas Gyula foglalta össze a *Soproni Szemle* 1969-es és 1970-es számaiban.² Bár a városban a villamosközlekedést már 1921-ben megszüntették, az ezt pótló autóbuszjáratokra egészen 1928-ig várni kellett. A köztes időszakban több kísérlet is történt az autóbusz-forgalom beindítására. Míg a városi lakosság igényeit a vasútállomások és a városközpont, illetve a folyamatosan fejlődő Lőverek összekapcsolása jelentette volna, a vállalkozók a jobban jövedelmező Sopron-Tómalom és Sopron-Balf járatokat preferálták.

Sopron vármegyében 1927-ben indultak meg menetrendszerűen az első településközi járatok Kapuvár-Beled, Csepreg-Bük között, valamint Csorna környékén öt különböző irányban. Ebben az évben Kismartonban már helyi autóbusz-közlekedés is volt.

A soproni buszközlekedés születése 1928. március 28-ára tehető. Akkor a Fő térről (akkori nevén Szenthátrótság térről) indult a Rába autóbuszok üzembe helyezéséhez szükséges műtanrendőri bejárása. A járművek kezdetben a postapalota kocsisíjében találtak otthonra, majd hamarosan megtörtént az egykori villamos remiz átalakítása autóbuszgarázssá. 1928 áprilisában a megyei útvonalakon, elsőként Sopron és Sárvár között megindult az autóbuszközlekedés. A szakirodalom nem szól ebből az időszakból utasforgalmi épületekről, a tároláson és szervizelésen túl az autóbuszüzem még nem igényelt egyéb infrastruktúrát. 1930-ban közvetlen Sopron-Bécs járat indult, a következő esztendőben a GySEV indította be Sopron-Süttör útvonalon a buszjáratát. A bécsi járatot 1935-ben a Balatonig hosszabbították meg. Az írott források legkorábban 1935-ből tesznek említést utasforgalmi épületről: a Prinz-pihenőnél terméskőből váróhelyiség épült,

² Lovas Gyula: Autóbuszok Sopron utcáin I. Sopron autóbuszközlekedésének története az első autóbuszok megjelenésétől a felszabadulásig, in: *Soproni Szemle* 23. (1969), 4. sz., 30–39.; Lovas Gyula: Autóbuszok Sopron utcáin II., in: *Soproni Szemle* 24. (1970), 2. sz., 67–78.

melyet a többi löverei megállóban is hamarosan azonos épületek követtek. Ezek egy része a mai napig is megtalálható.

A második világháború éveiben járatbeszüntetésekre került sor részben a hadsereg szállításához elvont autóbuszok, részben a megmaradt járműveket sújtó benzin- és autógumihiány miatt. A nehézségek ellenére 1941 szeptemberében a MÁVAUT jóvoltából elindult a buszközlekedés a Kőszeg–Eszterháza útvonalon. Három városi vonalon pedig 1944-ben Gács Lajos vállalkozó indított járatokat. Irodája az Ógabona téren volt, később ezt vette át a MÁVAUT, és ez vált az első soproni buszpályaudvar helyszínévé.

Az autóbusz-forgalom a II. világháború után indult jelentős fejlődésnek, a szocialista állam fontos feladatának tekintette, hogy lehetőleg minden települést bekapcsoljanak a közösségi közlekedés országos hálózatába. A vasutak fejlesztésére, új vonalak építésére nem volt lehetőség, ezért a fejlődés a közúti közlekedést érintette elsősorban. A fejlődést segítette a járművek műszaki színvonalának emelkedése, ebben a két legfontosabb tényezőként a robbanómotorok fejlődése és a gumikerék elterjedése említendő.

A közúti közlekedés fejlődésében mérőföldkönek tekinthető az 1968-as közlekedéspolitikai koncepció, melynek célja a közlekedés racionalizálása, hatékonyabbá tétele volt.³ Ennek eszközeként sor került számos gazdaságtalanul működtethető, kis forgalmú vasúti mellékvonal bezárására, a forgalom jelentős részét közútra terelték. A koncepciót a vasúttörténeti szakirodalom a mai napig szakmaiatlan, erőltetett politikai döntésként kezeli. Az a tény ugyanakkor, hogy ekkorra az ország szinte valamennyi nagyobb városában felépült az autóbuszállomás, arra enged következtetni, hogy a döntés a már kialakult helyzet alapján, a valós forgalmi adatok figyelembevételével született. A hetvenes években az autóbusz-közlekedés forgalma folyamatosan nőtt, a nagyvárosok mellett a kisebb városok is buszállomást, és a falvak jelentős része is buszmegállót, sokszor igényesen kialakított buszváró épületet kapott.

Építészeti előzmények

A vasúti közlekedés épületei Sopronban

A buszállomások funkcionális előképeinek a vasútállomások utasforgalmi épületei tekinthetők. A vasutak kiépülésével párhuzamosan már a 19. század második felében jelentős közlekedési épületek (felvételi épület, raktár, áruakadó, üzemeltetési épületek, fűtőház, víztorony, őrházak) létesültek. A 20. század folyamán a motorizáció elterjedése, a közúti közlekedés fejlődése szükségessé tette a közúti közlekedéshez tartozó épületek (garázs, szervíz, üzemanyagtöltő állomás) építését.

Az 1847-es bécsújhelyi vonal után Sopron első jelentős közlekedési kapcsolatát a Déli Vasút építette ki 1865-ben Nagykanizsa felé, a vasútvonal államosításával az új tulajdonos a Magyar Államvasutak lett.⁴ A város közlekedéstörténeti szempontból kiemel-

³ T. Hámosi Ferenc (főszerk.): A koncepció terhe és utóélete. Közlekedéspolitika'68. Indóház Extra. 2012/1. sz.

⁴ Göncz József – Bognár Béla: Közlekedés Sopron vármegyében. Szép Sopronunk Kiadó Kft. Sopron, 2006. 5.

kedő helyet foglal el a magyar történelemben. Ide kötődik az 1876-tól működő Győr-Sopron-Ebenfurti vasút, mely európai mércével mérve is különlegesnek számít abban a tekintetben, hogy a vasúti államosításokat követően is megmaradt magánvasútként, ráadásul vonatai a 20. század második felében a Kelet- és Nyugat-Európát elválasztó vasfüggönyön keresztül közlekedtek.

Annak ellenére, hogy a vasúthoz tartozó épületek történetére vonatkozó adatokat számos tanulmányban találunk, és rengeteg dokumentum áll rendelkezésre, a város vasúti építészetének monografikus jellegű feldolgozása hiányzik, pedig a téma aktuális, hiszen az értékes, történeti épületek száma a szemünk előtt fogy, szinte napról napra tűnik el egy-egy épület. A II. világháború előtti épületek közül töredékesen és jelentősen átalakítva áll a Déli pályaudvar felvételi épülete és a Kossuth utcai sorompónál levő váltoállító tornya (a nyugati oldalt néhány éve elbontották); a Batsányi utcai átjáró őrháza, a GySEV pályaudvar területén pedig csupán az egykori fordítókorong mellett a fűtőházi irodaépület, majd MÁV vontatási főnökség, mely jelenleg a vasúttörténeti kiállításnak is otthont ad.⁵ A pályaudvar többi épülete (a jelenlegi fűtőház, az egykori fűtőház helyén levő kocsiműhely, raktár épület és egyéb kiszolgáló épületek) a háborús pusztítást követően épült vagy épült újjá.

A közösségi közlekedéshez kapcsolódó, a nagyközönség által is ismert épületek a vasútállomások felvételi épületei. A soproni GySEV pályaudvar a korábbi, 19. századi, többször átalakított, a háborús sérüléseket követően még megújított historizáló épület elbontása után 1975-re lett készen, tervezője Szántó Gyula volt. Az épület az 1970-es évek jellegzetes szerkezeti kialakításával és formáival készült.

Buszállomások Magyarországon

A buszközlekedés második világháború utáni fellendülése, az utasszám ugrásszerű növekedése természetessé tette az igényt a forgalmat korszerű módon bonyolítani képes, kellően reprezentatív állomások kialakítására. Az elméleti megalapozást követően a magyarországi buszállomások többsége a hatvanas évek eleje és a nyolcvanas évek közepe között épült meg.⁶ A terveket többnyire az erre a feladatra kijelölt állami tervezőiroda az UVATERV készítette, ahol a közlekedési épületek tervezésére szakosodott tervezőgárda rendelkezésre állt.⁷ A vállalatnál dolgozó kiváló építészeknek köszönhetően az alapvetően ipari rendeltetésű, szigorú technológiához kötött épületek közül sok magas építészeti színvonalon épülhetett meg.

⁵ A kiállítást a GySEV-vel kötött megállapodás alapján a Soproni Vasútbarátok és Vasútmodellezők Egyesülete gondozza. A szakmai felügyeletet a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum látja el.

⁶ Soproni kötődés, hogy a témában az egyik legelső elméleti tanulmányt a vasúti építészet területéről nemzetközi szinten is elismert soproni professzor, Kubinszky Mihály publikálta még az ötvenes évek közepén. *Kubinszky Mihály: Autóbuszállomások telepítése és tervezése*, in: *Közlekedéstudományi Szemle* 5. (1955), 11. sz. 420–430.

⁷ *Schéry Gábor* (szerk.): *A magyar tervezőirodák története. Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.* Budapest, 2001.

Hazánkban a legkiemelkedőbb példák az egri és a balatonalmádi buszállomások. Az egri épület íves felületű vasbeton pillérekre támaszkodó gyűrű, a gyalogos és a gépjármű forgalom szintbeli szétválasztására középen lesüllyesztett aluljárón keresztül megközelíthető közlekedő területtel.⁸ Balatonalmádi buszállomás-épületének a koncepcióját három hengeres tömeg alkotja, ezekbe vannak mesterien, a felület meghajlításával belevágva a nyílások. A perontetők alakja is követi az íves vonalvezetést.⁹ Ezek mellett mindenképpen érdemes megemlíteni a vasbeton héjakkal fedett épületeket és a héjszerkezetű perontetővel kialakított épületeket (Budapest-Bukarest utca, Székesfehérvár, Szekszárd, Veszprém, Zalaegerszeg, Debrecen), melyek az íves vasbeton szerkezetek formailag újszerű megjelenése révén váltak a korszak építészetének különleges képviselőivé.¹⁰

A Győr-Moson-Sopron megyei autóbusz-állomások (Győr, Sopron, Kapuvár, Csorna) azonos koncepcionális felépítés mentén valósultak meg. Az épület két oldalán végigfutó perontetők között helyezkedik el a váróterem, a forgalmi iroda és az egyéb kiszolgáló helyiségek, közöttük növényeknek helyet adó zöld udvarok kaptak helyet.

A hosszú hatvanas évek építésze Sopronban

Az évtized soproni építészetét átfogóan dolgozta fel Kuslits Tibor 2020-ban megjelent cikkében,¹¹ ezért itt a téma részletes bemutatására nem is törekszünk, csupán a legfontosabb épületek megemlítésére szorítkozunk. A korszak legnagyobb számban előállított épülettípusa a lakóház, azon belül is a Kőfaragó téri és Jereván lakótelepeket kell kiemelni a hozzájuk tartozó, üzleteket, oktatási intézményeket magukba foglaló épületekkel. A szállásépületek legjelentősebb képviselője ebben a korszakban a Hotel Szieszta a Lőver körúton. A rekreációt, sportot kiszolgáló Lőver-uszoda kör alaprajzú épülete nem csak alaprajzi szerkesztését tekintve figyelemre méltó, hanem városképi szerepe is kiemelkedően fontos (volt). A kereskedelmi épületek közül az Ikva- és a Fenyő áruházak tömbjeit kell kiemelnünk, de nem hagyhatjuk szó nélkül a piac lefedésére használt hiperbolikus paraboloid formájú vasbeton héjakat sem. A korszak építőtevékenységének egyik csúcspontját jelenti a Belváros rehabilitációja, a műemlék épületek helyreállítása, modern építészeti eszközökkel megvalósított bővítése, illetve a műemléki környezetbe illeszkedő új épületek megalkotása. Végül a fontos középületek sorába illeszkedik a korábban már bemutatott vasútállomás, és a tanulmányunk fő témáját jelentő buszállomás is.

Az ötvenes évek végére lecsengett a historizáló formákat erőltető szocreál irányzat, így a korszak épületei a visszatérő modern építészet szellemiségében születhettek meg. A felhasznált korszerű építőanyagok: a vasbeton, az acél és az üveg határozzák meg az épületek arculatát. A hatvanas évek elejére a monolit vasbeton szerkezetek alkalmazása

⁸ Dianóczki János: Egeri autóbuszpályaudvar, in: Magyar Építőipar. 17. (1968), 1. sz. 54–55.

⁹ Nyíri Mária: Autóbusz-pályaudvar, Balatonalmádi. in: Magyar Építőművészet 29. (1980), 5. sz. 38–39.

¹⁰ Veöreös András: Buszállomások építészeti értékei. in: Ezerarcú közlekedés II. Fókuszban a személyszállítás. Szerk. Horváth Csaba Sándor. Közlekedéstudományi Egyesület. Budapest, 2023. 415–441.

¹¹ Kuslits Tibor: Sopron építésze a 20. század második felében, in: Soproni Szemle 74. (2020), 2. sz. 185–219.

jellemző, a vasbeton könnyű formálhatóságának köszönhetően ebben az időszakban több szabadabban formált, íves felületet is alkalmazó épülettel találkozunk. Az évtized végére az élómunka megdrágulása és a technológia fejlődése miatt ennek helyét az előregyártott vasbeton szerkezetek veszik át, melyek újabb formavilágot kölcsönöznek az épületeknek. Végül a nyolcvanas évekre általánossá válik az acélszerkezetek használata, ismét új építészeti arculatot kialakítva.

A korszak épületeinek negatív megítélését, az értékek fel nem ismerését, a megőrzésre vonatkozó bármiféle szándék hiányát jól jellemzi, hogy a soproni épületek közül az uszodát és a piac héjszerkezetű lefedését is elbontották az elmúlt években, és a buszpályaudvar áttelepítése kapcsán sem merül fel, hogy az épület építészeti vagy városképi szempontból esetleg megőrzendő értékeket hordoz.

A soproni buszállomás

Az autóbusz közlekedéshez kapcsolódóan a II. világháború előtt nem épült Sopronban külön épület, az első a Lackner Kristóf utcai autóbusz-pályaudvar volt, mely 1965-ben nyílt meg. Az épületet többször átalakították, eredeti állapotáról a fennmaradt fényképek, a tervdokumentáció, az építési dokumentumok mellett a Herczegh Károly könyvében közölt összefoglalás¹² alapján alkothatunk képet.

Az épületet Nyíri Mária építészmérnök tervezte, aki az UVATERV irodájában dolgozott és országszerte számos autóbusz-állomás tervezésében vett részt. A soproni mellett ő tervezte többek között a győri, a pécsi, a sárvári (és a vele azonos bonyhádi), valamint a salgótarjáni buszállomások épületét. Kiemelkedő munkája a balatonalmádi buszállomás. Érdekesség, hogy édesapja, Nyíri István volt a tervezője az 1949-ben átadott Budapest, Erzsébet téri buszállomásnak, mely az épülettípus legkorábbi képviselője hazánkban.

Eredeti állapot

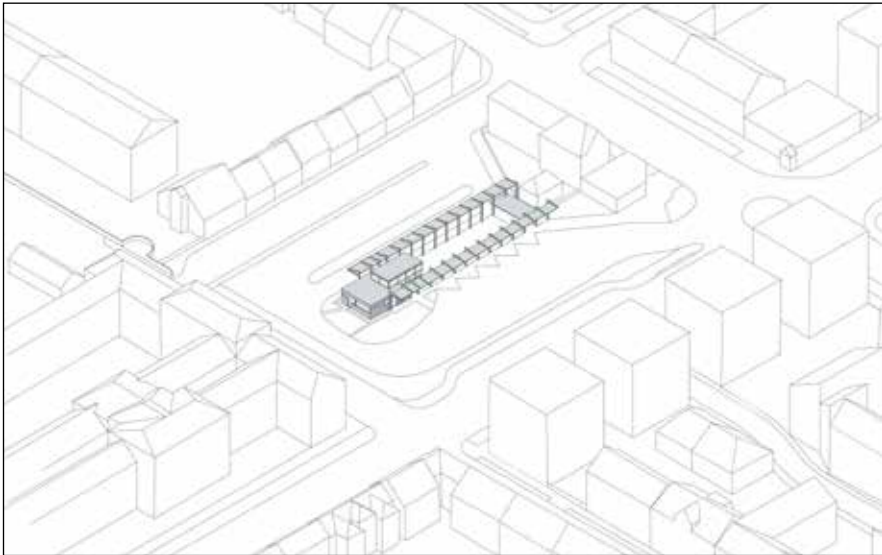
Az épület a „hosszú hatvanas évek” építészetének egyik jellegzetes soproni példája. Helyszínül a belvárostól nyugati irányba vezető Lackner Kristóf utca menti üres területet választották (1. ábra). A környezetében később több oktatási intézmény is létesült.

Figyelemre méltó, hogy még egy ilyen rövid életúttal rendelkező épület esetében is beszélhetünk építési periódusokról, hiszen az épület több átalakítást ért már meg. Eredeti állapot alatt ebben az esetben a viszonylag jól dokumentált, és egyértelműen értelmezhető építéskori formát értjük. Az épület építéskori állapotát a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján tudjuk rekonstruálni. Herczegh Károly alaprajzi és metszet vázlatot és néhány fénykép is közöl a buszállomásról (2. ábra). A Fortepan gyűjteményében is van néhány fénykép, és a Soproni Múzeum fényképtára is őriz a buszállomás múltjából dokumentum értékű felvételeket.¹³ Van archív képünk az északi és a déli oldalról egyaránt, sőt

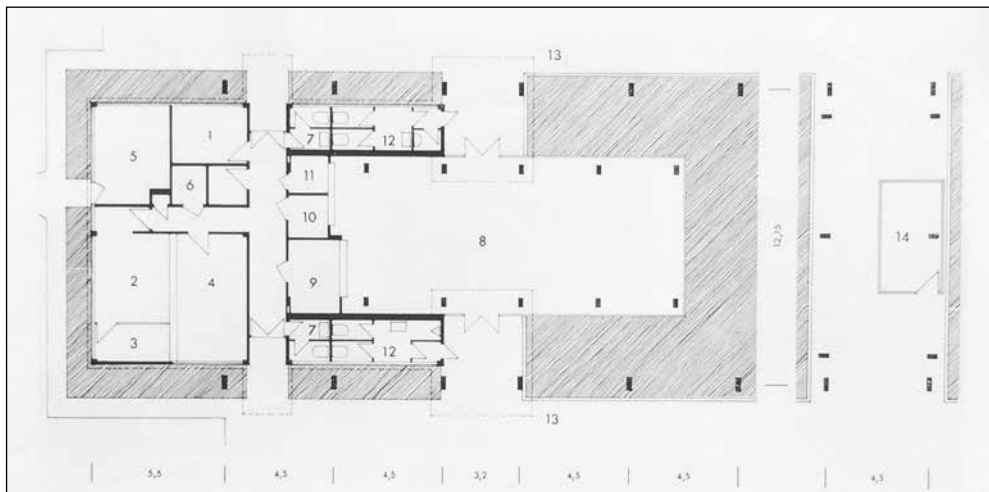
¹² Herczegh Károly: Autóbuszállomások, vasútállomások. Budapest, 1981. 95–98.

¹³ www.fortepan.hu. Letöltés ideje: 2021. szeptember.

a belső udvarról és az utascarnokról is. Az egyik kép magasról, felülnézetből ábrázolja a buszállomást, valószínűleg a Lackner Kristóf utca északi oldalán levő négyemeletes házak valamelyikéből készülhetett.

1. ábra. Az épület és környezetének axonometrikus ábrázolása (készítette Meiszter Emese és Sárándi Rita).
A területet négy oldalról négy eltérő karakterű beépítés határolja

2. ábra. A buszpályaudvar építészeti alaprajza (Herczegh 1981, i. m. 97.). 1 állomásfőnöki iroda, 2 elszámoló helyiség, 3 elszámoltató pénztár, 4 személyzeti tartózkodó, 5 postarakár, 6 jegyraktár, 7 személyzeti mosdó és WC, 8 váróterem, 9 elővételi pénztár, 10 csomagmegőrző, 11 elárusító fiülke, 12 utasmosdó és WC, 13 fedett peron, 14 forgalmi iroda

A fényképek mellett a legtöbb adatot a buszpályaudvar eredeti tervei szolgáltatják.¹⁴ A helyszínrajzot átnézve kiderül, hogy a Ferenczy, Lackner, Csarnok és Dózsa utca által határolt tömb teljes rendezése volt a cél. Az első ütemben (ez valósult meg) elkészült a buszpályaudvar épülete és annak környezete, de a buszokat még a Dózsa utcára vezették ki. A második ütemben került volna elbontásra a Ferenczy utcára néző lakóház, helyet adva egy közvetlen kihajtónak. A pályaudvar épületét így minden oldalról nyílt terület vette volna körül, több buszmegálló fért volna el a Dózsa utca felé és nagyobb zöldterületet lehetett volna kialakítani a Ferenczy utca irányában. Az épület környezete ezáltal a jelenleginél elegánsabb módon alakult volna.

A buszállomás fő tömegét a két szint magas, üveghomlokzatú várócsarnok adja. A függönyfalak nagy méretű, vízszintes arányú üvegfelületekből álltak, az egyes üvegtáblákat filigrán, feketére festett acélváz tartotta. A csarnok tetejét az üvegfalon belülré állított vasbeton pillérek hordják. A teherhordó szerkezet és a térhatárolás szétválasztása a modern építészet 20. század eleji kialakulásakor Le Corbusier által megfogalmazott öt legfontosabb alapelv egyike.¹⁵ A csarnok belsejében a padlón csiszolt kőburkolat volt, és hasonló anyag borította a zárt falfelületeket is. A tartószerkezetek anyagszerűen, látszóbetonként jelentek meg a belső térben. A berendezés típus székekből és asztalokból állt, melyeket egyszerű henger alakú fém hulladékgyűjtők és alumínium hamutartók egészítettek ki. A fűtőcsöveket a függönyfal vázára erősítették. A belső világításról a mennyezetbe süllyesztett, hosszúkás neoncsöves világítótestek gondoskodtak (3. a-b ábra).

A központi teret három oldalról földszintes, zártabb tömeg veszi körbe, ebben helyezkednek el a szolgálati helyiségek, gépészeti terek, mosdóblokkok, raktárak. Az alacsonyabb épületrész homlokzatát előregyártott, plasztikus műkö elemekkel burkolták, érdekes fény-árnyék játékot teremtve ezzel a sík falfelületeken. A törtfehér színű műkö burkolat rendszerét úgy tervezték meg, hogy alacsonyabban és magasabban elhelyezett ablakok alatt, illetve nyílás nélküli felületeken is azonos rendszert tudott alkotni (4. ábra).

A várócsarnok két oldalán álló perontetők felülbordás vasbeton lemez lefedését alul befogott konzolos vasbeton pillérek tartják. A tető szép részlete a lemez peremén a világítótestek számára kialakított horony.

Érdekesség a perontetőkkel kapcsolatban, hogy az eredeti elképzelések szerint a tető vasbeton lemeze nem érte volna el a pillérek síkját, az ereszcatorna a pillérek és a lemez közé került volna. A terveken is még ez a változat lászik. Azonban a Dózsa György utca felőli perontető építése közben kialakult alakváltozások miatt a tervek módosítására és a már elkészült szerkezet megerősítésére volt szükség.¹⁶ Ennek az utólagos módosításnak az eredményei a Dózsa utca felőli perontető alatt megjelenő ferde könyökök, a megnövelt

¹⁴ Nyíri Mária: A soproni buszállomás tervdokumentációja. UVATERV, 1964. A tervdokumentáció a buszállomás tervtárában férhető hozzá.

¹⁵ Vámosy Ferenc: Az építészet története. A Modern Mozgalom és a későmodern. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2002. 149.

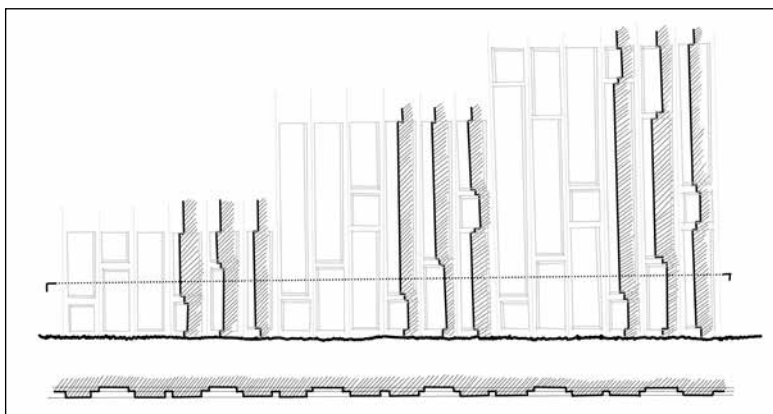
¹⁶ Sopron, Autóbusz állomás. Építési napló, 1965. Az építési naplót a buszállomás irattárában őrzik.

3. a-b ábra. A váróterem enteriőrje egykor (Fortepan, letöltés ideje: 2021. december) és ma.¹⁷ Az ablakok besűritett osztása zártabbá tette a teret, a nyersbeton pillérek csempeburkolata pedig az elegáns középület jellegét csorbitja.

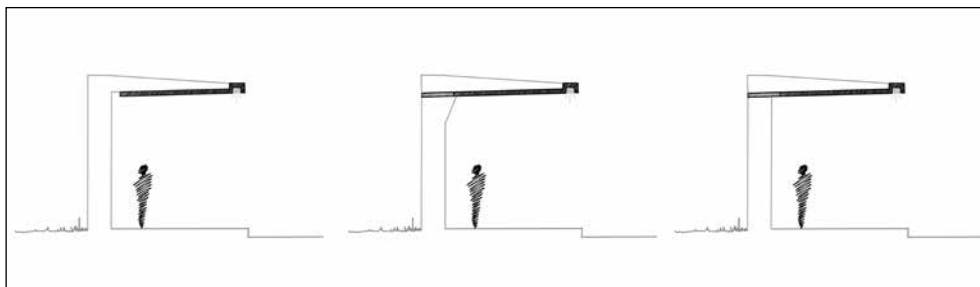
pillér keresztmetszetek és a pillérek közé behúzott tetőlemez. A perontető meghosszabbításáról árulkodik az ellentétes irányú zsaluzat lenyomata is. A Lackner Kristóf utcai peron kialakítására már a módosított tervek szerint került sor, itt már nincs ferde megtámasztás (5. ábra). Az építési napló szerint főként ez a hiba okozta, hogy a vártnál később, csak 1968-ban lett kész az épület.

¹⁷ A forrásmegjelölés nélküli képek a szerzők saját felvételei.

4. ábra. a műkö homlokzat fényképek alapján készült rekonstrukciós rajza (Veöreös András rekonstrukciója alapján az ábrát rajzolta Meiszter Emese és Sárándi Rita)

A módosítás nélkül a perontető légiesebb, könnyedebb lett volna. A kényszerű műszaki megoldás következtében egy elegáns építészeti gondolat megvalósulásával lettünk szegényebbek. A hiba a vasbeton szerkezetekkel kapcsolatos tapasztalatok hiányosságaira vezethető vissza. A dokumentumokból nem derül ki, hogy a statikai méretezés vagy a kivitelezés volt-e hibás. A szerkezet mai napig megfigyelhető anomáliái arra utalnak, hogy a javítást a megépült épülrészek elbontása nélkül tudták kivitelezni. A hiba felismerése és kivitelezés közbeni orvoslása a mérnöki tudás és problémamegoldó-képesség magas szintjéről tanúskodik.

5. ábra. a tervezett és a megvalósult kétféle (Dózsa utca, illetve Lackner Kristóf utca felőli oldal) perontető kialakítás. A terven szereplő megoldás sokkal könnyedebb, légiesebb megjelenést adott volna a szerkezetnek. (Az ábrát rajzolta: Meiszter Emese és Sárándi Rita.)

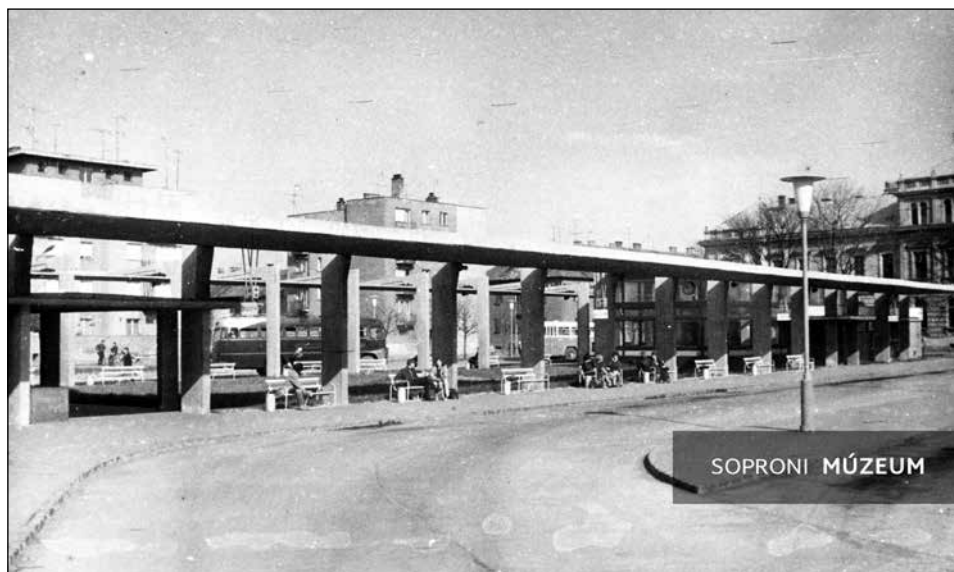
A várócsarnok két szélfogója az előtetőkkel együtt teljesen fedett átközeledést tesz lehetővé, és optikailag szerves egységbe vonja a külső- és belső utasforgalmi tereket. A néhány fennmaradt színes fénykép alapján a pillérek és a perontetők nyersbeton felületűek voltak, megjelenésükben a beton természetes szürke színe dominált (6. a-b képek). A perontetők között kialakuló udvar északi oldalát a forgalmi iroda épülete zárta le. Ez az

6. a-b ábra: Az épület külső képe egykor (Herczegh 1981, i. m. 95.) és ma. A működő burkolatok bebugyolálása és az ide tervezett ablakosztás átalakítása révén az egyedi arculatú épületből kommersz, mondhatni jellegtelen formájú épület lett.

utascarnokhoz hasonlóan egy könnyed acél-üveg szerkezetű épületrész volt. Az üvegfallak felett húzódó vasbeton lapostető egybefogja a két perontető pillérsorát, zárt egységgé alakítva az egész épületet. A tető alatt az irodát 1977-ben megnagyobbították, de arculata a korábbihoz hasonló módon alakult.

Az önmagában talán sivárnak ható épületet a tartozékok, berendezések – és természetesen az emberek – töltötték meg színnel, élettel. A néhány fennmaradt színes fénykép alapján tudjuk, hogy a fémváz padok ülőfelületét és támláját kék-fehér lécezés alkotta. Az északi oldali perontető peremén helyezkedett el a *Sopron Autóbuszállomás* felirat. Helyette később neonreklámból megformált, sötétedés után kivilágítható *Volán* logo és a Sopron felirat került a tetőre. A perontető alatt egy nyilvános telefonfülke is állt. A járdaszegélyek eredetileg terméskőből készültek, a beállók kontúrját utólag hozzábetonozással módosították. A kocsállásokat a perontetőről lelógatott táblák jelölték, melyekhez az indulás közeledtét jelző színes (sárga és zöld?) lámpák is tartoztak. Később minden álláshoz egy belső világítással ellátott számot szereltek fel. Ugyancsak a perontetőről lógatták le a hangos utastájékoztató hangszóróit, és a pontos időről tájékoztatást

7. ábra. A buszállomás 1968-ban, nem sokkal az átadás után (Soproni Múzeum, Fotótár, Fotó: Adorján Attila, 1968., Leltári szám: 12074)

adó órát. A hulladékgyűjtőket a perontetőt tartó vasbeton pillérekre szerelték fel, illetve a padok mellett a földön helyezték el. Az utascarnok bejárata előtt egy postaládát is felállítottak. A térvilágításról jó arányú, egyszerű, álló kandeláberek gondoskodtak, melyek lábazati része kiszélesedett. A lámpafej lefelé keskenyedő csonka kúp formájú volt, tetejét széles kiülésű tányér zárta le (7. ábra).

A belső udvar füvesített volt, de virágágyások és nagyobb növények is díszítették. Néhány fényképen kisebb fenyő, illetve egy tuja is látható. Az egyik kép tanúsága szerint egy időben az északi oldalról nyílóan egy kisebb építmény is elhelyezkedett itt, feltehetőleg elárusítóbódként működött. Az eredeti terven javaslatként szerepel egy művészeti alkotás, mozaikfal elhelyezése a belső kertben, ám ennek megvalósítására végül nem került sor.

Változtatások

Az igények változása még egy olyan épület esetében is követel módosításokat, ahol mind-ez idő alatt a funkció állandó. A buszpályaudvar esetében is több átalakítás is dokumentált, de az üzemeltetés és karbantartás rajta hagyta a nyomait az épületen. Az átadástól napjainkig változott az épület megjelenése. Az átadást követően nagyon hamar szükségessé vált az épület fűtésének átalakítása, ennek keretében 1971-ben a korábbi, Csarnok utca felőli bejáratral rendelkező posta raktár alakult kazánházzá és épült meg az épület mellett a kémény.

A buszpályaudvar épülete az elkövetkező csaknem 35 évben csak kisebb karbantartási és felújítási munkákon esett át, melyekről dokumentum nem áll rendelkezésünkre. Az épület belső elrendezése és külső megjelenése is apránként alakulhatott át a mai formájába. A korábban szürke beton felületek megkapták a jelenlegi élénk narancssárga színt, a lábazatokon megjelent a téglaburkolat, a fekete acél nyílászárókat leváltották a fehér műanyagok. A 2000-es évek végén merült fel az üzemeltetőben a bővítés igénye, amelyre 2013-14-ben került sor. Ekkor épült meg Ráskai Ferenc tervei szerint a forgalomirányító épület a belső kertben a váró felőli oldalon, valamint a kerékpártároló a forgalmi iroda mögött. A bővítés eredményeként a szűkössé vált kiszolgáló épületrész funkciói is átszerveződtek.

Az épület megjelenése a tíz évvel ezelőtti nagyobb átalakítás óta lényegében változatlan. A lapos épület tömeget az utcáról gyakran nem is látni az előtte álló buszok miatt. A láthatóságot javítja az élénk narancssárga szín. A jelenlegi hangulatot emellett a téгла és fehér felületek határozzák meg. Annak ellenére, hogy nagyobb, a laikus szem számára is felűnő változtatásokra nem került sor, az épület jelenlegi megjelenésében jelentősen különbözik attól az építészeti koncepciótól, amelyet csaknem 60 éve hordozott. Az egykori egyszerűségben rejlő elegancia a figyelmes szem számára azonban még felfedi magát.

Az épület megítélése

A buszpályaudvar mint közlekedési csomópont fontos és sokszor érintett középület a város és a környező települések lakói számára, valószínűleg a város és a környék összes lakója megfordult itt az élete során. A hely tájékozódási pont a helyieknek és városkapu az ide érkezőknek. Egy épület, amely 60 éve része a településnek, már állandóságot jelent, a városképnek és a város történetének is részévé válik. Kevesen vannak, akik emlékezhetnek a megépítése előtti időkre, az épület jelenléte szinte minden soproninak hozzátartozik a városrész képehez. A buszpályaudvar nemcsak az építési korszakának fontos lenyomata, hanem a helyi élet jelentős színtere, számtalan élet megannyi emlékének fizikai bizonyítéka.

Dr. Palanca Attila 2006-ban egy kutatás keretein belül elkezdte vizsgálni Sopron városszerkezeti jellemzőit a városban élők tapasztalataira alapozva.¹⁸ A kutatás alapját a lakossággal készített mentális térképek és kérdőívek eredményei adták. A közvélemény-kutatásból kiderült, hogy a megkérdezettek a tömegközlekedési csomópontokra (vasútállomás és buszpályaudvar) egyrészt meghatározó orientációs pontként tekintenek, másrészt veszélyes környéknek gondolják azokat. A veszélyérzet abból adódhat, hogy a nagy átmenő forgalom folyamatos mozgást, az épületek arculata és lepusztult állapotja pedig az emberek többsége számára rideg környeztet mutat. A kutatás rávilágított arra is, hogy ezeken a helyeken az emberek csak rövid időt töltenek, többnyire csak áthaladnak rajtuk, nem alakul ki személyes kötődés a hely és az épület használói között.

¹⁸ Palanca Attila: Sopron mentális térképe. 2006. http://epa.oszk.hu/02500/02560/00002/pdf/EPA02560_fluentum_2014_02_drpalancaattila.pdf. Letöltés ideje: 2023. szeptember.

Az épület lehetőségei a jövőben – funkcióváltás?

Funkcióvesztése esetén mindig kérdés, hogy az adott épület képes-e megújulni, alkalmas-e más funkció befogadására. Egy ilyen speciális funkciójú épület mint a buszállomás természetesen legjobban az eredeti rendeltetésnek megfelelően tud működni. Mind építészeti, mint városképi szempontból a legszerencsésebb, ha az épület az eredeti funkciót betöltve működik tovább.

Amennyiben a buszpályaudvar funkció elkerül az épületből, városképi szempontból, és az épület építészeti kvalitása miatt mindenképpen fontosnak gondoljuk annak megtartását és funkcionális újragondolását. A buszpályaudvar mint helyszín kiváló lehetőség arra, hogy a múltat tovább építve kapjon a város egy olyan középületet, amely épít az oktatási funkciók, valamint a piac közelségére. Kézenfekvő gondolat lenne a piac aktuális bővítéséhez kapcsolódva, hogy a buszállomás átalakításával, tovább építésével vásárcsarnok funkciót kapjon. A piac helyén frissen elkészült, 2024 tavaszán átadott új vásárcsarnok megépítésével azonban ez a gondolat idejét múltá.

A Széchenyi István Egyetemen készített diplomaterv érdekes felvetése, hogy elképzelhető-e a városi könyvtár elhelyezésének több évtizede megoldatlan kérdésére ezen a helyszínen választ adni.¹⁹ A terv az épület karakterének megtartásával, építészeti értékeinek megőrzésével számol, kulturális központot hoz létre, rendez a környezetet, a jelenleg a buszok által használt nagyméretű burkolt területet városi zöldfelületté fejleszti.

A koncepciók, ötlettervek számos lehetőséget mutathatnak be és tapasztalataik alapján többféle használati mód is elképzelhető, vagy kizárható. Építészeti és közlekedésszervezési szempontból egyaránt az eredeti funkció megtartása, az épület értékőrző felújítása és buszállomásként való fenntartása tűnik a legjobb megoldásnak.

¹⁹ Meisster Emese – Sárándi Rita: A soproni buszállomás bővítése és átalakítása városi könyvtárrá. Diplomaterv. Széchenyi István Egyetem Épülettervezési Tanszék, Győr, 2024.

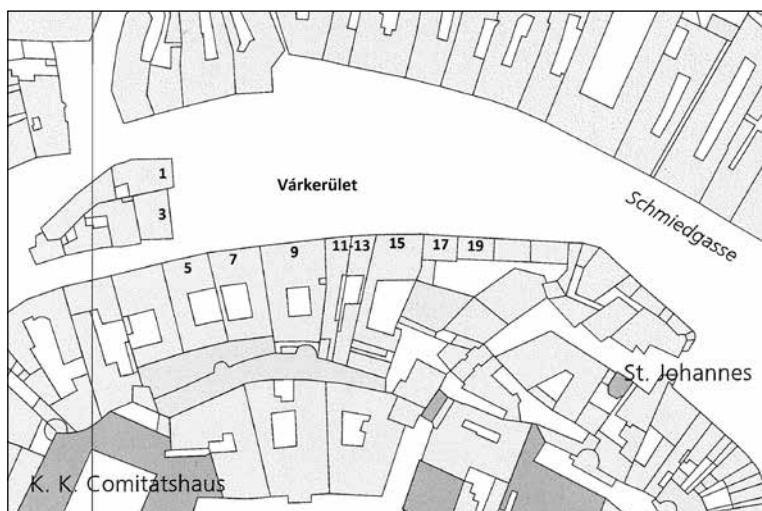
Sopron egykori fő kereskedelmi ütőerének, a Várkerületnek a belső ívén álló házsora építészeti szempontból rendkívül változatos, különleges képet mutat. Földszintes, egyes kétemeletes házak követik egymást, szinte véletlenszerű sorrendben, de harmonikus egységet alkotva. A soproni városfal egykori vizesárkának helyén kialakult kereskedőutca kiépülésének folyamata 2011 óta foglalkoztatott, ezért még abban az évben elkezdtem az épületek terveinek levéltári kutatását,¹ a Várkerülettel kapcsolatos, 1944 előtti kiadványok, aprónyomtatványok, fényképek gyűjtését. Kutatásom célja az volt, hogy a korábbi helytörténi publikációkat felhasználva, összegezve, kiegészítve a levéltári tervekkel, korabeli fotókkal, az egykori tulajdonosok, bérlők hirdetéseivel, családtörténeteivel – amennyire lehetséges – minél pontosabb képet kapjak a feltöltött vizesárok helyén létrejött kereskedőutca születésének izgalmas folyamatáról.

Sopronban már a középkortól kezdődően a nagyobb vásárokat is a városfal árkanak külső vonalát követő széles út mentén tartották. A kezdeti, időszakos árukínálat helyett a 17. századra egyre inkább az állandó kínálat (és jövedelem) került előtérbe, így a század végén funkcióját veszített vizesárok helyén megjelentek a kisebb árusító bódék.² A bimbózó kereskedelemnek jókora lendületet adott a vizesárok helyén kiosztott belvárosi telkek eladása, valamint az 1526-ban kiűzött zsidók késői leszármazottjainak a visszatelepülése. Vizsgálódásom térbeli kiterjedése a Várkerület **1–135.** (ma Várkerület 2–114.) számú házainak láncolata, közel 70 épület.

A kutatás időbeli kezdeti határa 1766, hiszen erre az időpontra a vizesárok helyén kialakult telkek mind gazdára találtak. A várkerületi házak számozásánál az 1944 előtti adatokat használtam, amikor még állt az összes vizsgált épület. A zsidó tulajdonosok, bérlők deportálása, az 1944-es bombázások, a németek kitelepítése és az államosítás jelentősen átrendezték, megszüntették a korábbi tulajdonviszonyokat, ezért a vizsgálódásom időbeli záró határa 1944. Ha az épületet később egyedi műemléki védelem alá vonták, akkor a leírás végén a védelem tényét feltüntettem.

¹ Külön köszönet illeti Polán Miklósné Szilviát, aki az évek során a kutatást szakértelmével segítette, a fondokat elővette és köszönöm dr. Dominkovits Péter igazgató úrnak és dr. Csekő Ernő főlevéltárosnak is a támogató segítségét.

² *Kücsán József*: A Várkerület belső ívének beépítése, 1766–1801. Soproni Szemle 69. (2015), 3. sz. 307–336.

1. kép. A tanulmányban bemutatott első 10 épület helyszínrajza (Jankó F., Kücsán J., Szende K., Dávid F., Goda K., Kiss M.: Magyar Várostörténeti Atlasz I. Sopron, 2010, A.1. térképtábla részlet, a szerző kiegészítésével)

A kutatás első eredményeiről 2012-ben, a *Soproni Szemle* hasábjain jelent meg az első hosszabb írás a Várkerület 70. (korábban 69.) számú épületről.³ Ezt követte 2013-ban egy újabb tanulmány a Várkerület 107/A számú épületről, amelyet az 1944-es bombázások miatt sajnos lebontottak.⁴ A Várkerület kiépülésével foglalkozó harmadik cikket 2015-ben közölte a *Soproni Szemle*, az írás a modern üzletportálok megjelenésével foglalkozott.⁵ A kutatásnak és a kézirat befejezésének 2019-ben egy megnyert alkotói támogatás⁶ adott újabb lendületet, így az összegyűjtött anyag több mint 80 %-át sikerült feldolgoznom.

A kutatás során összevettem Thirring Gusztáv *Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig* című kötetének adatait Házi Jenő *Soproni polgárcsaládok 1535–1848* adatgyűjtésének információival, illetve támaszkodtam Heimler Károly *Sopron topográfia* című művére is. Az egyes épületek esetében a levéltári kezelő által megtalált iratokat dolgoztam fel, aki egyes épületeknél több, máskor kevesebb iratra bukkant. Jelen írás a Kisvármén első tíz házhoz kapcsolódó kutatási eredményeimet mutatja be (1. kép).

³ Tárkányi Sándor: Egy várkerületi műemlék ház cífra története a kezdetektől napjainkig. *Soproni Szemle* 66. (2012), 3. sz., 220–243.

⁴ Tárkányi Sándor: Egy elpusztult várkerületi modern üzletház az 1930-as évekből. *Soproni Szemle* 67. (2013), 2. sz., 152–162.

⁵ Tárkányi Sándor: Változások és modernizáció a Várkerületen a 20. század első felében. *Soproni Szemle* 69. (2015), 4. sz., 374–382.

⁶ Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma alkotói támogatása

Várkerület 1. (ma Várkerület 2.)

Az 1770 körül épült, egyemeletes, barokk lakóház első tulajdonosa – egyben feltehetően az építtetője is – 1766-tól⁷ Wartberger Kristóf Gottlieb német varga, aki 1750. szeptember 18-án tette le Sopronban a polgáreskü. Édesapja, Wartberger Illés német varga 1726. november 29-én lett soproni polgár. Nagyapja, Wartberger János szintén helyi lakos volt. Gottlieb 1749. február 17-én vette feleségül Zsófia Katalint, Wödl Kristóf és Rozina lányát.⁸ 1777-ben ő maga, míg 1780-ban felesége végrendelkezett. A ház következő tulajdonosai Felix Mihály csizmadia, illetve Hoffer János György zsinóros voltak. A Hoffer örökösöktől Kerner János mészáros vásárolta meg az ingatlant az 1810-es években, majd tőle a tornafalusi Emmerl György molnár tulajdonába került, 1830 körül. 1869-ben már új tulajdonosa volt az épületnek, név szerint Heitmann Zsófia.⁹

A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: Soproni Levéltár) őrzi az épülettel kapcsolatos első tervet, amely 1860. június 25-i keltezésű.¹⁰ Készítője Hild Ferdinánd soproni építész, a megrendelő pedig Heitmann Zsófia volt.

2. kép. A Várkerület 1. és 3. számú épületek az 1920-as években
(MNL GyMSM SL, XV. 31. 1 d.)

⁷ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron, 1941, (a továbbiakban: Thirring 1941), 32.

⁸ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848, Budapest, 1982, (a továbbiakban: Házi 1982.), 923.

⁹ Thirring 1941, 32.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: Soproni Levéltár) IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica XXIV. 4993.

A tervlapból megállapítható, hogy az új tulajdonos alapvetően csak belső átalakításokat végzett az épületben, valamint a hátsó, szoba méretű kis udvart jelentősen beépítette. Mivel a kis udvarra a szomszédos épületből ablakok nyíltak, az udvar nem épült be teljesen. A saroképület rövidebb, a bejáratot tartalmazó oldalán a szélső ablak helyén ajtót nyitott, így a földszinten üzlethelyiséget alakított ki. Az épületben feltehetően csokoládégyárat vagy cukrászdát működtetett.

1904. július 26-án Heitmann Paulina nyújtott be kérelmet Sopron szabad királyi város tanácsához, melyben a földszinti üzlet korábbi ablakának megnagyobbítását kérte.¹¹ Az átépítés során kialakított 1,30×1,90 m méretű nyílást kirakatként hasznosította. Az üzlet és a kirakat fölé később fa képszéket helyeztek el, melyben az üzlet tulajdonosának neve szerepelt, valamint itt rejtették el a napellenzőt is. Az 1920-as években készült fotón az üzlet akkori tulajdonosának neve a lelógó vászon napellenző miatt nem olvasható (2. kép).¹² 1936-ban az épületben két lakás volt, összesen nyolc szobával és ugyanennyi lakóval.¹³ A ház tulajdonosai 1939-ben Heitmann Rezső nyugalmazott GySEV vasúti tiszt és társai voltak.¹⁴ Az épület 1958. január 1-től rendelkezik műemléki védelemmel, eredeti barokk arculatát napjainkig megőrizte.

Várkerület 3. (ma Várkerület 4.)

Az ingatlan tulajdonosai közel 100 évig mind a fazekas mesterséget gyakorolták. Az első tulajdonos 1766-ban Sultzberger János György¹⁵ fazekas volt, aki 1732. február 13-án került be a polgárkönyvbe. Apja, Sultzberger Zakariás a stájerországi St. Florianból származott. György 1767-ben végrendelkezett.¹⁶ Az épület következő tulajdonosa Mohr János György,¹⁷ aki 1774. március 13-án szerezte meg a polgárjogot. Édesapja, Antal is fazekasként kereste kenyerét, aki szintén az alsó-stájerországi St. Florianból érkezett a városba. György 1793-ban készítette el végakarátát.¹⁸

Nem tudjuk pontosan, hogy a legkorábbi épületet ki építette, de egy 1885-ben készült tervlap alapján¹⁹ feltételezhető, hogy egyemeletes, barokk épület állt legkorábban a telken, amit később – talán a 19. század első negyedében – egy újabb emelettel bővítettek. 1800-ban az épület új tulajdonosa már Hieser Ferenc fazekas volt, aki 1796. január 7-én szerezte meg a polgárjogot. Apja, Gáspár ehrenhauseni harisnyakötő volt

¹¹ Soproni Levéltár, IV.B.1404.b., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok X. 6/904.

¹² Soproni Levéltár XV. 31. 1 doboz.

¹³ Heimler Károly: Sopron topográfiája, Sopron, 1936 (továbbiakban: Heimler 1936), 135.

¹⁴ Thirring 1941, 32.

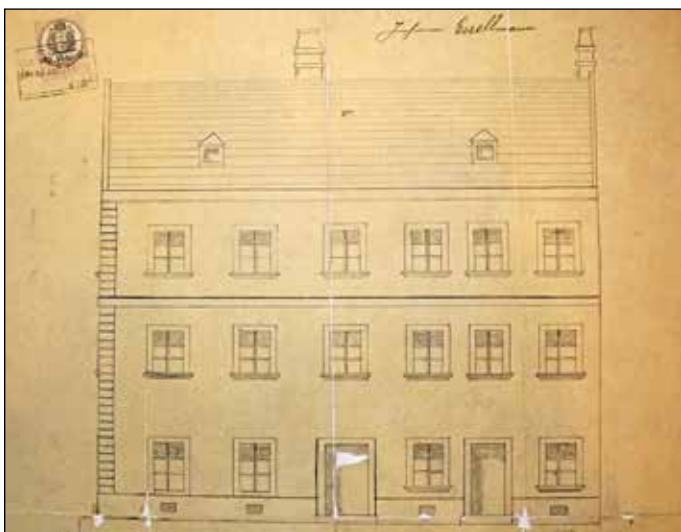
¹⁵ Thirring 1941, 75.

¹⁶ Házi 1982, 893.

¹⁷ Thirring 1941, 75.

¹⁸ Házi 1982, 678.

¹⁹ Soproni Levéltár IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica XXIV. 8591.

3. kép. A Várkerület 3. bejáratí homlokzata egy 1885-ös tervlapon (MNL GyMSM SL, IV.B.1403.c, XXIV. 8591.)

4. kép. A Várkerület 3. és 5. számú épületek egy korabeli képeslapon (Göncz József gyűjteménye)

Stájerországban.²⁰ A Hieser családtól az épületet az ugyancsak fazekas mesterséget űző Zauss Vince vásárolta meg az 1830-as évek végén. Vince 1838. június 7-én lett soproni polgár, édesapja, Zauss Vince soproni vargaként kereste kenyerét.²¹

²⁰ Házi 1982, 562.

²¹ Házi 1982, 968.

A Zauss gyermekek után, 1885-től Hilscher János és Mária voltak a tulajdonosok, akik a ház Színház utcai homlokzatán egy földszinti ablakot befalaztak, a bejárati homlokzat jobb oldalán pedig jobbról a második ablakot ajtóvá bővítették, így újabb üzletet alakítottak ki a földszinten (3. kép). 1898-ban Fürst Jakab és neje, Herzfeld Regina az épület gazdái, tőlük Remesberger József fűszerkereskedő birtokába került az ingatlan 1910-ben.²²

Az új tulajdonos 1911. március 31-én kelt beadványában „új homlokzat kiképzésre” kért engedélyt.²³ A homlokzatátalakítás tervezője a neves soproni építész, Schármár Károly volt, aki jó érzékkel formálta újjá a ház homlokzatait. A földszinten kváderes homlokzati architektúrát alkalmazott, az emeleti ablakokat egységes építészeti elemekké fogta össze. A bejáratot magába foglaló, tér felé néző homlokzaton egy díszes oromfalat alkalmazott, ezzel is hangsúlyozva az épület főbejáratát (4. kép). A Színház utcai homlokzat is hasonló módonban újult meg.

Az épület bejárata mellett balra az építtető, Remesberger József fűszerkereskedése kapott helyett, jobb oldalon az „Első Soproni Temetkezési Vállalat” irodája működött. 1936-ban az épületben öt lakás volt, kilenc szobával és kilenc lakóval.²⁴ A ház a Schármár Károly által 1911-ben kialakított homlokzati megjelenést napjainkig megőrizte.

Várkerület 5. (ma Várkerület 6.)

1776-ban az ingatlan tulajdonosa Pretzenberger Mihály asztalos volt,²⁵ aki 1769. november 27-én szerezte meg a polgárjogot. Édesapja, Pretzenberger Pál mosonszolnoki jobbágyként élt.²⁶ 1810-ben Holczmann János kolbászkészítő birtokolta az épületet. 1840-ben Gesellmann Istvánné Holczmann Anna, majd 1850-ben Gesellmann István és Anna a tulajdonosok.²⁷ Gesellmann István kolbászkészítő 1839. március 13-án nyerte el a polgárjogot, édesapja János sopronkeresztúri urasági darabont.²⁸ István felesége révén lett a ház tulajdonosa, apósa kolbászkészítő mesterségét folytatva.

A 18. századi épület első nagyobb átépítése, bővítése a szabadságharc utolsó évében, 1849-ben²⁹ történt. Az építtető Gesellmann István, a tervező Handler József soproni építész volt. Az átépítés során megújult az egyemeletes épület utcai homlokzata (5. kép), de a jelentősebb változást a telek végéig nyúló, oldalhatárra épített, pince, földszint és emelet szinteket tartalmazó udvari szárny építése jelentette.

²² Thirring 1941, 75.

²³ Soproni Levéltár, IV.B.1404.b., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok X.68/911.

²⁴ Heimler 1936, 135.

²⁵ Thirring 1941, 32.

²⁶ Házi 1982, 173.

²⁷ Thirring 1941, 32.

²⁸ Házi 1982, 491.

²⁹ Soproni Levéltár, IV.B.1110. Sopron Város Építészeti és Szépítészeti Bizottmányának iratai 14/1849, 14/1850,

A bővítés eredményeként két új lakás jött létre, két szobával, a füstös konyhát a két szoba közé helyezték el. Handler a meglévő, utcai épülethez egy kétkarú, íves kőlépcsőt illesztett, az új lakásokat a lépcsőházból is meg lehetett közelíteni. A földszinti konyha az udvarra, az emeleti pedig egy kőkonzolokon nyugvó függőfolyosóra nyílt. Az átépítés során a korábbi épület udvari képe is megváltozott, az új lakások mellékhelyiségeit a korábbi homlokzat elé épített új folyosó végében helyezte el a tervező.

1869-ben az épület Bomler János és Eliz tulajdonába került.³⁰ Bomler János bádogos 1838. november 23-án tette le a polgáresküt, akiről tudjuk, hogy édesapja, Bomler Keresztély bádogos Pakson született.³¹ 1898-ban már a Római Katolikus Legényegylet birtokolta az ingatlant.³² Az egylet 1895-ben alakult, elnöke Hackl Antal káplán volt.³³ 1907 áprilisában a Római Katolikus Legényegylet új kérelmet nyújtott be a városi tanácshoz,³⁴ a terveket Schármár Károly soproni építész jegyezte. A belső átalakítások mellett (az emeleten az utcai oldalon játéktér kialakítása, a belmagasság növelésével, míg az udvari traktusban nagyterem kialakítása válaszfal, illetve konyha bontásával) az utcai homlokzat is jelentősen megújult.

Schármár Károly a korábbi, Handler József által kialakított utcai homlokzat öttengelyes kiosztását megtartotta, és a földszinten sem nagyon változtatott. Az épület bejárata fölé, a középső tengelybe egy hangsúlyos oromfalat tervezett, melyben egy szoborfülkét alakított ki. Az oromfal tetején kereszt állt, a fülkében Szent József szobrával (6. kép).³⁵

Schármár nagyon jó érzékkel alakította át a homlokzatot, az attika két oldalán pilaszterek formált, melyek az emeleti ablakot keretbe foglalták, és a földszintet lezáró párkányon nyugszanak. Az épület bejárata fölé a „Katholikus Legényegylet” feliratot helyezte el. A főpárkányt, valamint az emeleti ablakok szemöldökpárkányait az engedélyezett tervtől eltérően, jóval hangsúlyosabban díszítette, ezért napjainkban a homlokzaton pontosan különválaszthatók a Handler- és a Schármár-féle átalakítások építészeti elemei. A homlokzatátalakítás jó példája a késő historizmusból a szecesszió irányába hajló építészeti formanyelv alkalmazásának. 1921-ben a Grafl és Tschasberger cég a bal oldali üzlethelyiséget nagyobbította oly módon, hogy egy kisebb helyiség falait elbontotta.³⁶

1935-ben az épület új tulajdonosai Horváth Gyula és neje, Szabó Brigitta voltak.³⁷ 1936-ban az ingatlanban három lakást tartottak nyilván, hat szobával és tizenhárom

³⁰ Thirring 1941, 32.

³¹ Házi 1982, 146.

³² Thirring 1941, 32.

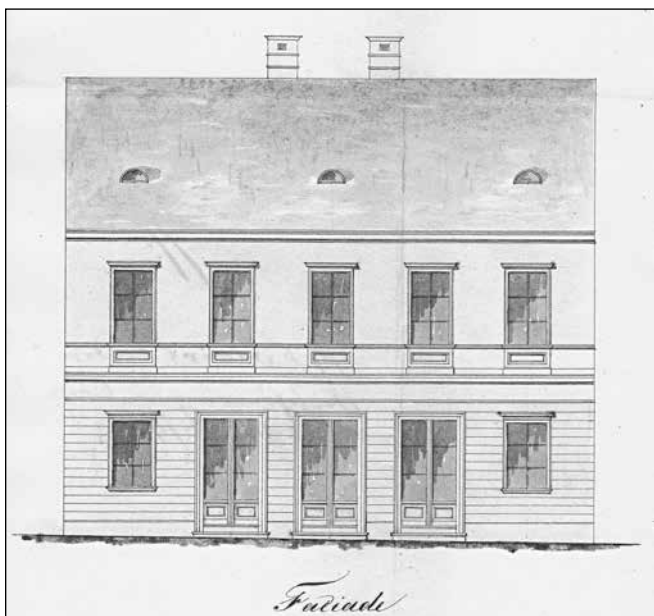
³³ Sopron szabad királyi város és Sopron vármegye általános Címtára és Útmutatója 1930–1932, Sopron, 1932 (a továbbiakban: Címtár 1930–1932), 104.

³⁴ Soproni Levéltár, IV.B.1404.b., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok X.49/907.

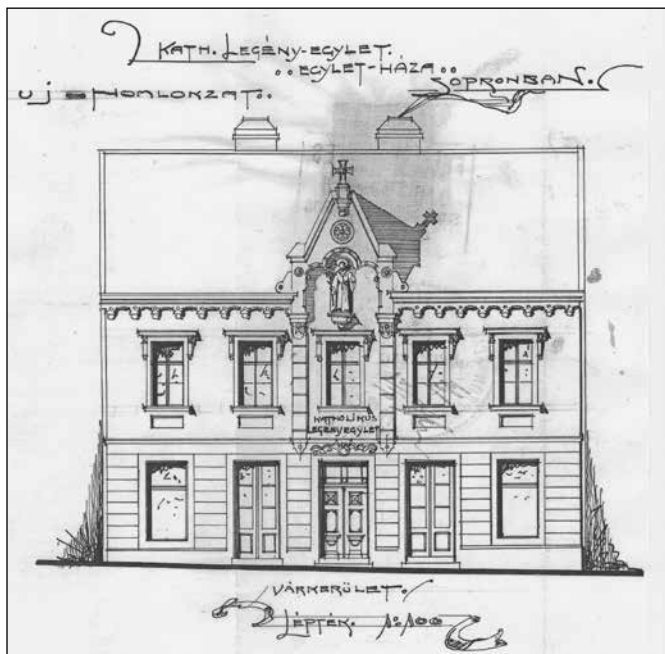
³⁵ Köszönet Nemes Andrásnak a szobor beazonosításáért.

³⁶ Soproni Levéltár, IV.B.1404.b., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok X.72/921.

³⁷ Thirring 1941, 32.

5. kép. A Várkerület 5. számú épület utcai homlokzata 1849-ben, melyet Handler József tervezett (MNL GyMSM SL, IV.B.1110. 14/1849.)

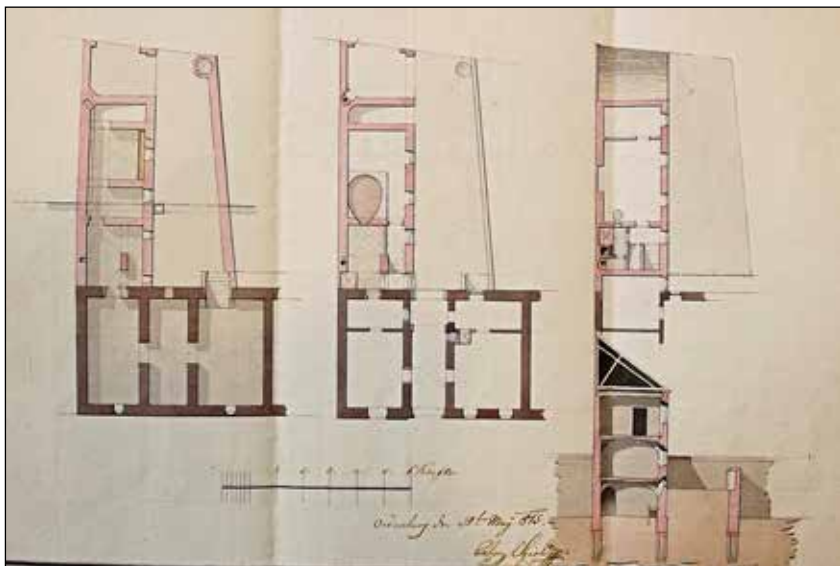
6. kép. A Várkerület 5. számú épület várkerületi új homlokzata, melyet Schármár Károly tervezett 1907-ben (MNL GyMSM SL, IV.B.1404.b, X.49/907.)

lakóval, míg a földszinten vendéglő működött.³⁸ Az épület várkerületi homlokzata Schármár Károly 1907-es, késő historizáló, szecessziós stílusú átalakításának nyomait napjainkig megőrizte, csupán a kereszt hiányzik az oromfal tetejéről.

Várkerület 7. (ma Várkerület 8.)

A barokk stílusban épült ingatlan első tulajdonosa 1776-ban³⁹ Hefferle János Mihály orgonakészítő volt, aki 1755. január 20-án jutott polgárjoghoz. Apja, János, az Augsburg melletti Grafdisridtben jobbágyként dolgozott.⁴⁰ Az épület következő gazdája 1781-ben Höllinger Jakab⁴¹ sütőmester, aki 1772. március 6-án lépett a polgárok sorába. Apja, Vid Leithabeli lakos volt. Jakabot 1784-ben 2 Ft-ra megbüntették a kicsire és rosszul megsült zsemléje miatt.⁴² 1810-ben már felesége, Borbála birtokolta az ingatlant.

1815. június 2-án az egyik új tulajdonos, Fugger János sütőmester kérelmet nyújtott be a városi tanácshoz.⁴³ A kérelemhez mellékelt tervlapból megállapítható, hogy az utcai, háromszintes épületet (pince, földszint, emelet) egy udvari szárnyal bővítette, melynek tűzfala a szomszédos, Várkerület 9. (ma Várkerület 10.) épülettel határos.

7. kép. A Várkerület 7. számú épület udvari szárnyának tervlapja 1815-ből (MNL GyMSM SL, XIV. 5069.)

³⁸ Heimler 1936, 135., 139.

³⁹ Thirring 1941, 32.

⁴⁰ Házi 1982, 551.

⁴¹ Thirring 1941, 32.

⁴² Házi 1982, 579.

⁴³ Soproni Levéltár XIV. 5069.

Az új épületszárny földszintjén egy nagy sütőkemencét épített, az emeleten pedig egy másfél szobás lakást alakított ki. Az udvari épületszárny keresztmetszeti rajzán a tervező ábrázolta a vörösfenyő cölöpöket és gerendázatot is, melyekre az épület teherhordó falait építették (7. kép).

1820-ban az épület másik felének a tulajdonosa Fuchs András szabó volt⁴⁴, aki 1805. január 16-án lett soproni polgár. Édesapja, György a pfalzi Ambergben volt napszámos.⁴⁵ 1830-ban már a teljes épület Fugger János sütőmester tulajdonába került.

Fugger János és felesége, Benedek Zsuzsanna házassági kapcsolata 1826-ban komoly válságba került. A feleség azzal gyanúsította férjét, hogy Brandl Annával tisztességtelen viszonyt folytatott. Az ügy a városi bíróság elé került, akik mindkét nőt lecsukatták. A veszekedésből kifolyólag a házaspár csaknem egy évig különváltan élt, végül is a szentszék békítette ki őket.⁴⁶ 1843 januárjában ebben az épületben, az I. emeleten kezdte meg működését a Soproni Takarékpénztár. A helyiséget Fugger János pékmestertől bérelték.⁴⁷ A ház korabeli utcai homlokzatát szemlélve szembetűnő, hogy a két oldalrizalittal megmozgatott, öttengelyes homlokzat első emeleti, középső ablakainak tengelyei nem egyenletesen vannak elosztva, ami arra enged következtetni, hogy az épület – Fugger idejében – a két korábbi ház összeépítésével jött létre (8.a. kép).

1869-ben az épületet Koch Franciska birtokolta, míg 1885-ben a tulajdonos Kugler György és felesége, Karolina voltak. 1910-től 1939-ig az épületet Hambach János magánzó tulajdonolta, aki korábban az épület földszintjén üzletet bérelt.⁴⁸ 1929. május 27-én kelt levelében Hauptmann Mátyás, az 5. gyalogezred zene alimestere mint bérlő panaszlevelet írt a városi tanácsnak.⁴⁹ A levélben kérte, hogy az általa bérelt, szobakonyhás lakást a hatóság vizsgálja meg egészségügyi szempontból, mivel azt korábban istállóként használták, emiatt „oly nedves és penészes, hogy egészségi szempontból teljesen lakhatatlan.” A hatóság a szemlét követően megállapította, hogy az istállóból korábban engedély nélkül alakítottak ki lakást. A vizsgált ingatlan a telek bal hátsó végében, az 1815-ben épített udvari szárny utolsó helyisége volt.

Az épület tulajdonosa, Hambach János 1929. július 3-án nyújtotta be a tanácshoz az átalakítás terveit, melyet Schlögl János soproni építőmester jegyzett. A tervekből megállapítható, hogy az épület hátsó traktusa a középső várfalra nézett, ahol volt még egy földszintes épület két lakással és egy raktárral, udvarral. A keskeny, hátsó telekrész egészen a Színház u. 3. számú épület telekhatáráig húzódott.

A földszinten 1932-ben Coriáry Béla működtetett papíráru kereskedést és könyvkötészetet,⁵⁰ ezenkívül Hambach János üzlete is nyitva állt az épületben. A tulajdonos

⁴⁴ Thirring 1941, 32.

⁴⁵ Házi 1982, 472.

⁴⁶ Házi 1982, 473.

⁴⁷ A százéves Soproni Takarékpénztár 1842–1942, Posner Grafikai Műintézet Rt, Sopron, 1942, 11.

⁴⁸ Thirring 1941, 32.

⁴⁹ Soproni Levéltár IV.B.1404.b., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok X. 90/929.

⁵⁰ Címtár 1930–1932, 131.

8.a-b kép. A Várkerület 7. sz. épület utcai homlokzata és udvari részlete 1960-ban⁵¹
(OMF Műemlék jellegű épületek vizsgálata, XXXIII. kötet, 1960.)

1934-ben a hátsó udvari, várfalnak nekiépült műhelyt szoba-konyhás lakássá alakította, Schlögl János tervei alapján.⁵² 1936-ban az ingatlan tulajdonosai Hambach János és neje, Staudigl Karolin voltak, ekkor az épület 11 lakással rendelkezett, összesen 16 szobával, 30 lakóval.⁵³ 1941-ben a ház özv. Löwinger Jenőné hentes- és mészáros üzletének adott helyet.⁵⁴ 1944 áprilisában, a német megszállást követően kiadott rendelet értelmében Zimmermann Józsefné gyümölcskereskedését vették zár alá⁵⁵ a földszinten, tulajdonosát pedig férjével és négy gyermekével együtt július 5-én Auschwitz-Birkenaubába deportálták.⁵⁶

⁵¹ OMF. Műemlék jellegű épületek vizsgálata, XXXIII. kötet, 1960.

⁵² Soproni Levéltár, IV.B.1404.b., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok X.290/934.

⁵³ Heimler 1936, 135.

⁵⁴ Seidl János Ferenc szerk.: Soproni vezető utcanévjegyzékkel és a soproni hegység térképe, Sopron, 1941 (a továbbiakban: Seidl 1941), térkép szélén reklám.

⁵⁵ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944-ben II. (Elvett házak, zár alá vett üzletek), Soproni Szemle 60. (2006), 1. szám (a továbbiakban: Csekő 2006), 51.

⁵⁶ Soproni Zsidó Hitközség iratai, Deportáltak listája, 1944. július 5., rendezés alatt.

Várkerület 9. (ma Várkerület 10.)

Az épület közel 150 éves története során két soproni család tulajdonában állt. 1784-ben Spanraft Kristóf mészáros birtokolta a telken álló ároképületet és bástyakertet.⁵⁷ Spanraft 1768. április 29-én tette le a polgáreskü, 1772. június 1-jén pedig feleségül vette Erzsébetet, Visi Gottlieb és Mária Rozina lányát. Ugyanő később tagja lett a külső tanácsnak. 1786-ban hamis súlyok használata miatt 2 Ft-ra megbüntették. Apja, Spanraft János mészáros 1741. március 22-én szerezte meg a polgárjogot.⁵⁸ 1798-ban Kristóf mellett már öccse, János is tulajdonrészrel rendelkezett, akinek mészárszéke működött az épületben. János 1774. augusztus 3-án tette le a polgáreskü. 1810-től már egyedül János volt az ingatlan tulajdonosa, az ő örököseitől vásárolták meg a – feltehetően egyemeletes – házat Petrik József és Amália, az 1840-es években.⁵⁹

Petrik József kalapos 1836. január 27-én került a polgárkönyvbe, akit 1848-ban közgyűlési tagnak is megválasztottak. Édesapja, Sámuel szintén kalaposként dolgozott, 1793. január 30-án tett polgáreskü.⁶⁰ Petrik József 1850. június 11-én nyújtott be kérelmet a városi tanácsnak, melyben egy körülépített udvaros, kétemeletes ház felépítésére kért engedélyt, melynek hátsó homlokzata a középső városfalra nézett. A terveket Handler József soproni építőmester jegyezte.⁶¹

Az új lakóház héttengelyes várkerületi homlokzattal készült, földszintjén egyenes záródású üzletajtókkal és lapos ívű kocsiáthajtóval. Az első emeleten nyújtott arányú, nyolcszemes ablakok sorakoztak, timpanonnal koronázott szemöldökpárkánnyal, mellvédjükben romantizáló kőornamentikával díszítve.⁶² Az épület egyenes záródású szemöldökű emeleti ablakai gazdag rozetta és indadíszes osztópárkányon ültek, melynek két végén az 1 8 és 5 évszámok olvashatók (a negyedik, utolsó számot az esőcsatorna felhelyezésekor levéshették). Az új homlokzatot kőkonzolos főpárkány zárta.

1891-ben az egyik földszinti üzletben Schwerák Ferenc órászmester dolgozott.⁶³ 1898-ban Petrik József gyermekei birtokolták a lakóházat.⁶⁴ 1900. március 13-án „Petrik József örökösei” nevében Lenck Kálmán nyújtott be építési engedélyezési kérelmet a városi tanácshoz. A kérelem tárgya „angol closett” létesítése volt az I. és a II. emeleti lakásokban. A tervrajzot Schármár János soproni építész készítette.⁶⁵ A vízöblítéses WC kiépítése ebben az időben igencsak úttörő lépésnek számított a Várkerületen. A tanács, mint építési hatóság az angol WC-k használatba vételi engedélyének kiadása során

⁵⁷ Thirring 1941, 33.

⁵⁸ Házi 1982, 859.

⁵⁹ Thirring 1941, 33.

⁶⁰ Házi 1982, 104.

⁶¹ Soproni Levéltár BC 32/1850.

⁶² Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században, Budapest, 1988 (a továbbiakban: Winkler 1988), 76–77.

⁶³ Führer durch Oedenburg und Umgebung, Oedenburg, 1891 (a továbbiakban: Führer 1891), XXIX.

⁶⁴ Thirring 1941, 33.

⁶⁵ Soproni Levéltár IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica XXIV. 10175.

9. kép. A Várkerület 9. számú épület fotója, a földszinten fa üzletportálokkal⁶⁶
(OMF Műemlék jellegű épületek vizsgálata, XXXIII. kötet, 1963.)

ellenőrizte a megvalósult állapotot. Mivel a második emeleti WC olyan előszobára nyílt, amelyet konyhának használtak, a kialakítás közegészségügyi szempontból nem volt megfelelő. A tanács az épület tulajdonosait „50 Korona rendbíráság fizetésének terhe alatt” eltiltotta attól, hogy az előszobát a továbbiakban konyhaként használják.

1932-ben ifj. Kőninger Lajos üzlete várta a vásárlókat a földszinten, ahol „bel- és külföldi zománcdények, bádogáru, üveg-, porcelán- és csávai agyagáruk, kefeáruk, seprők, nádporolók és egyéb háztartási cikkek” voltak kaphatók.⁶⁷ 1936-ban a lakóház tulajdonosaiként Petrik Józsefet és társait nevezhetjük meg, ekkor 12 lakásban összesen 29 szoba, 1 fürdőszoba (!) állt és 32 személy lakott az épületben.⁶⁸ 1944-ben a földszinten négy üzlet működött: Breuer Lipót vegyeskereskedése, Fux Albert rövidáru-kereskedése,

⁶⁶ OMF Műemlék jellegű épületek vizsgálata, XXXIII. kötet, 1963.

⁶⁷ Címtár 1930–1932, 298.

⁶⁸ Heimler 1936, 135.

Spilmann Hermin rövidáru-kereskedése, valamint Weisz Henrik rőföskereskedése.⁶⁹ Április 22-én az említett üzleteket zár alá vették, tulajdonosaikat pedig családtagjaikkal együtt július 5-én bevagonírozták, és Auschwitz-Birkenaubába küldték.⁷⁰ Az épületet 1958. január 1-jén nyilvánították műemlékké, amely napjainkig megőrizte Handler József soproni építész keze nyomát (9. kép).

Várkerület 11–13. (ma Várkerület 12–14.)

1776-ban a két épület telkét egyetlen ároktelekként tartották nyilván, melynek első tulajdonosa Schiller Tóbiás⁷¹ állatkereskedő volt, aki 1762. február 3-án lépett a polgárok sorába. Tóbiás 1763. október 11-én ülte menyegzőjét Eszter Katalinnal, Linck Gáspár mészáros özvegyével.⁷² 1779-ben már Eszter Katalin néven szerepelt az árokkert. Feltehetően ő oszthatta a telket két részre, és adta el a telekrészeket Wurst András rőföskereskedőnek, illetve Dahner György szatócsnak. 1784-ben már mindkét telken állt valamilyen kisebb épület.⁷³ Wurst András szalagkereskedő 1780. május 5-én nyerte el a polgárjogot, apja, Jakab sieghardti polgárként élt Ausztriában.⁷⁴ Dahner György szatócs 1780. június 9-én vált soproni polgárrá, édesapja, György a bajorországi Landshut mellett elterülő Grinzbach lakosa volt.⁷⁵ 1790-re mindkét épület Dahner György szatócs birtokába került, aki egészen az 1810-es évekig megtartotta azokat. 1830-ban ismét két tulajdonosa lett az ingatlandnak, egyikőjük Russ János kereskedő, másikuk Mandl Ferenc szatócs volt.⁷⁶ Russ János posztókéészítő 1830. augusztus 25-én vált soproni polgárrá, később, 1848-ban közgyűlési tagnak is megválasztották. János apja és nagyapja úgyszintén a város polgáraként élt.⁷⁷

1840-ben Russ Anna és Mandl Ferencné, 1850-ben Russ Anna és Mandl Franciska voltak a tulajdonosok. 1858. július 12-én Gruber Alajos üveges nyújtott be építési engedélyezési kérelmet a Várkerület 13. számú épület udvar felé történő bővítésére, továbbá egy újabb emelet felhúzására.⁷⁸ Gruber Alajos 1846. szeptember 30-án tette le a polgáresküt, édesapja, Bonaventura óaradi varga volt.⁷⁹

Az épület bővítésének terveit Hild György soproni építész jegyezte. Az egyik tervlapon az épület alaprajzait ábrázolta a tervező (fekete színnel a meglévő, pirossal az új falakat), míg a másikon a Várkerület felőli főhomlokzatot, illetve egy metszetet

⁶⁹ Csekő 2006, 51.

⁷⁰ Deportáltak listája, 1944. július 5.

⁷¹ Thirring 1941, 33.

⁷² Házi 1982, 795–796.

⁷³ Thirring 1941, 33.

⁷⁴ Házi 1982, 965.

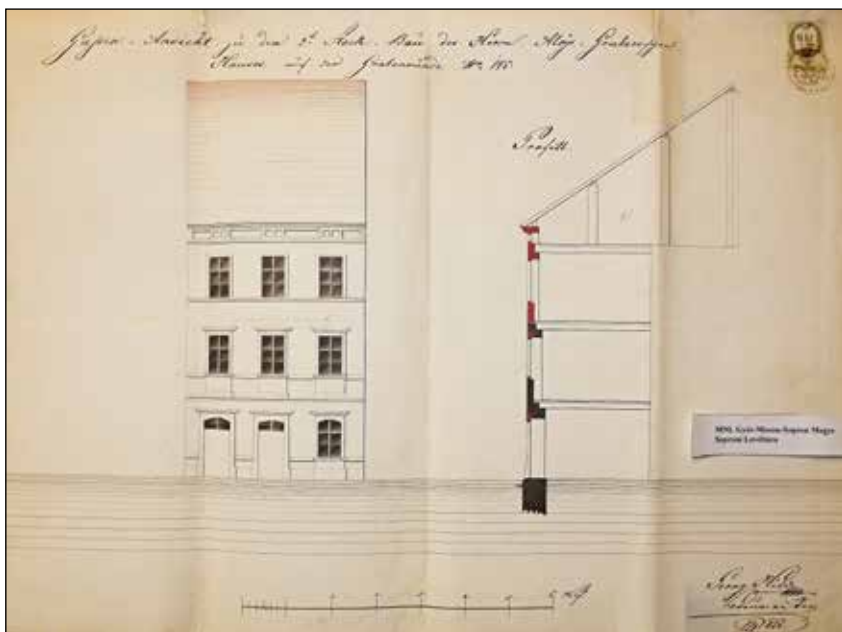
⁷⁵ Házi 1982, 318.

⁷⁶ Thirring 1941, 33.

⁷⁷ Házi 1982, 767.

⁷⁸ Soproni Levéltár IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica XXIV. 4759.

⁷⁹ Házi 1982, 521

10. kép. A Várkerület 13. sz. épület bővítésének 1858-as tervrajza, Hild György aláírásával (MNL GyMSM SL, IV.B.1403.c, XXIV. 4759.)

(10. kép). Hild a meglévő földszinti és emeleti alaprajzi elrendezésen nem változtatott, csupán bővítette azt az udvar felé egy szobával és közlekedővel, továbbá szintenként egy-egy, az új függőfolyosóról nyíló, pottyantós WC-vel (11. kép).

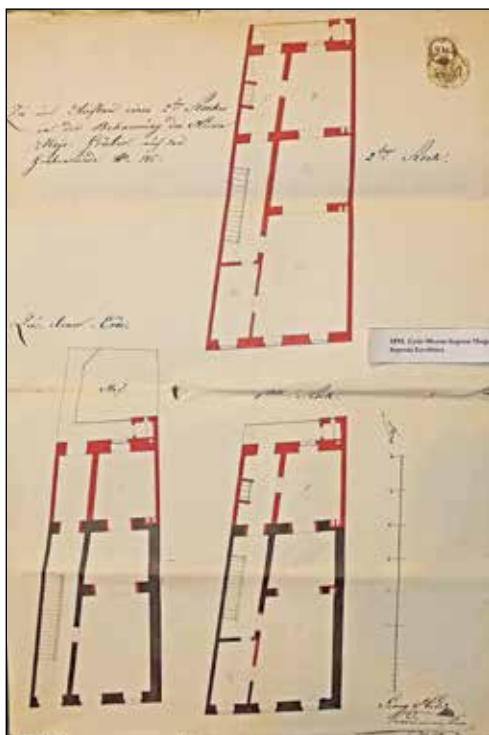
Az újonnan létesült II. emeleti alaprajz elrendezése követte az I. emeleti alaprajz kiosztását, a tervező nemcsak a főfalakat, hanem a válaszfalakat is egymásra építette. A Várkerület felőli homlokzat ablakkiosztása úgyszintén igazodott a meglévő, I. emeleti ablakokéhoz, a főpárkány alatti dupla szellőző ablakok ritmusát ornamentális díszítésű faragványok váltották.

1869-ben már ismét egy kézben, Russ János tulajdonában állt a két ingatlan. Tőle 1910-ben a Soproni Takarékpénztár szerezte meg, majd 1920-ban Jónás Izidor bútorkereskedő vált az új tulajdonossá.⁸⁰

Jónás Izidor 1927. augusztus 30-án nyújtott be építési engedélykérelmet a városi tanácshoz a Várkerület 11. számú épületben található üzlet átalakítására vonatkozóan. A tervekért és a kivitelezésért felelős szakértő Pokker Gyula okl. kőműves- és ácsmester volt.⁸¹ Az átalakítás során a földszinti üzlethelyiség két oldalán lévő ablakokat megnagyobbították 2,00x2,00 méter méretűre.

⁸⁰ Thirring 1941, 33.

⁸¹ Soproni Levéltár, IV.B.1404.b., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok X.124.927.

11. kép. A Várkerület 13. bővített földszinti és emeleti, valamint az új, II. emeleti alaprajza
(MNL GyMSM SL, IV.B.1403.c, XXIV. 4759.)

1930-ban ismét újabb gazdákra talált a két ingatlan: az egyiket Lauterstein Antónia bútór- és bőrkereskedő, a másikat Singer Jenőné Müller Ernesztina birtokolta. 1936-ban, amikor már csak Ernesztina volt a tulajdonos, a két épületben 1 iroda, 4 lakás, 12 szoba volt, és 12 személy lakott benne.⁸² 1941-ben még működött Jónás Izidor bútóráruháza a földszinten, de a cégtulajdonos már Wagner Hermann volt.⁸³ 1944. április 22-én a házat Singer Jenőné Müller Ernesztinától zsidó származása miatt elvették.⁸⁴

Várkerület 15. (ma Várkerület 16.)

Az ingatlan első gazdája 1766-ban Tolnai Festetics Lajos volt, a korabeli jegyzékben a telken ároképület, árokkert és bástya szerepelt. 1787-ben Bauer Antal lakatos birtokolta az ingatlant,⁸⁵ akit 1771. május 22-én regisztráltak polgárként. Apja, János urasági portásként

⁸² Heimler 1936, 135.

⁸³ Seidl 1941, 53.

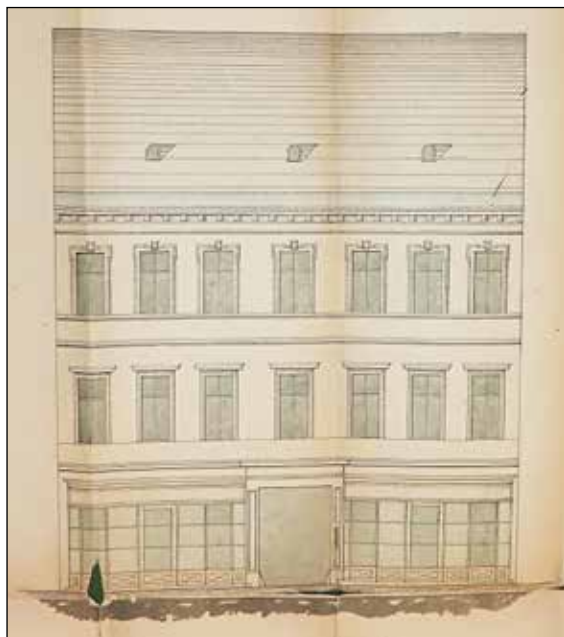
⁸⁴ Csekő 2006, 48.

⁸⁵ Thirring 1941, 33.

dolgozott Bécsben.⁸⁶ 1810-ben az új tulajdonos már Graf Mihály pék volt, aki a Várkerület 15. számú házat az Előkapu 5. számú épülettel együtt bírta. Özvegyétől került Roth (Rath) Gottlob tulajdonába a két ingatlan az 1830-as években. Roth János Gottlob sütőmester 1830. szeptember 15-én tette le a polgáresküt, 1848-ban közgyűlési tagnak választották meg. Édesapja, János Péter Szászországban élt mint földműves.⁸⁷

A Soproni Levéltárban őrzött első terv az épülettel kapcsolatban 1883. szeptember 1-jei keltezésű. A tervlapon egy fa portál alaprajza, oldal- és előlnézete látható. A precíz rajzot Hackstock Sámuel soproni asztalos készítette, akinek az aláírása is szerepel a lapon.⁸⁸ A rajzoló a fa portál bal oldalát kinyitva, jobb oldalát spalettákkal bezárt állapotban ábrázolta. Az üzlet bejárata a portál közepén kapott helyet. A portál nagy üvegkirakatokkal készült, a felső párkánnyal és fémlemez fedéssel ellátott képszekben pedig az üzlettulajdonos nevét lehetett feltüntetni.

A következő, öt évvel később benyújtott építési engedélyezési kérelem már jóval nagyobb léptékű beavatozást jelentett az épület megjelenésében.⁸⁹ Az 1888. május 22-én aláírt tervlapot Markl József soproni építőmester jegyezte, melyet ellipszis formájú pecsétjével is ellátott. Az új kérelem tárgya a meglévő, emeletes épület bővítése egy újabb

12. kép. Várkerület 15., Markl József soproni építőmester emeletráépítési terve 1888-ból (MNL GyMSM SL, IV.B.1403.c, XXIV. 8835.)

⁸⁶ Házi 1982, 78.

⁸⁷ Házi 1982, 725.

⁸⁸ Soproni Levéltár, IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica XXIV. 8417.

⁸⁹ Soproni Levéltár, IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica XXIV. 8835.

szinttel. A kérelmező tulajdonos, Roth Gyula neve is szerepel a tervlapon, aki feleségével, Emíliaával osztozott az ingatlanon.

Az új, második emeleti ráépítés követte a meglévő, alsó szintek alaprajzi elrendezését, ám az udvar felőli traktusban a tervező egy tisztább, áttekinthetőbb alaprajzi kiosztást alkalmazott. A Várkerület felőli, héttengelyes homlokzati ablakkiosztáshoz úgyszintén igazodott a terv, a későbbi ráépítés tényéről a megmaradt, I. emeleti főpárkány árulkodott. Az első emeleti, meglévő ablakok egyenes, kiugró szemöldökkel készültek, míg a II. emeleti, új ablakok keretezésénél a hangsúlyos szemöldök elmaradt, helyette a tervező minden ablaknál zárókövet használt. A II. emeletet hangsúlyos, fogazott párkány koronázta (12. kép).

A lakóház meglévő lépcsője nem túl elegáns, elhelyezése a hátsó homlokzat irányában kicsit esetleges, ami azt sejteti, hogy az épület korábban csak az utcai traktust foglalta magába, ezt toldották meg később az udvari szobákkal és lépcsőházzal. A fenti elképzelést támasztja alá az a tény is, hogy csupán az utcai szobák alatt található pince. 1932-ben az épület földszintjén lévő egyik üzletben Schwerák Ferenc órás, ékszerész és vésnök üzlete kapott helyet, aki cégét 1888-ban alapította.⁹⁰ Korábban az órásüzlet a Várkerület 9. (ma Várkerület 10.) számú épületben működött.

1936-ban az épület a Roth család tulajdonát képezte, négy lakással, tíz szobával, két fürdőszobával, és összesen 14 lakó élt benne.⁹¹ 1944-ben az épület Tycho Dávid rőföskereskedő birtokában volt, akinek „Tycho Janka és fia” nevű boltja működött a bal oldali üzletben (13. kép). Fehérnemű- és divatáruüzlete már 1912 óta az épületben kapott helyet, így feltehetően először bérlőként használta, majd később megvásárolta az ingatlant. 1944. április 22-én a házat, valamint az üzletet Tycho Dávidtól zsidó származása miatt elvették,⁹² őt magát pedig feleségével, négy felnőttkorú gyermekével, továbbá hétéves unokájával együtt július 5-én bevagyonírozták, és Auschwitz-Birkenauba deportálták.⁹³

Várkerület 17. (ma Várkerület 18.)

Az 1776-os telekkönyvszerint Wagner Márton mészáros volt az ingatlan első tulajdonosa.⁹⁴ Ő 1760. április 11-én szerezte meg a polgárjogot, édesapja, János szintén mészárosként dolgozott Bajorországban. 1783-ban 2 Ft-ra büntették meg, mert nem a vágóhídon vágott marhát. 1786-ban már 18 Ft 25 dénár volt a büntetése, hamis súlyok használata miatt.⁹⁵ 1790-ben feleségéé, Wagner Anna Máriaé volt a épület, aki után, 1798-ban már Sailer Mátyás neve szerepelt a telekkönyvben. Mátyás 1781. február 14-én tette le a polgáreskü, és

⁹⁰ Címtár 1930–1932, 604.

⁹¹ Heimler 1936, 135.

⁹² Csekő 2006, 48., 51.

⁹³ Deportáltak listája, 1944. július 5.

⁹⁴ Thirring 1941, 34.

⁹⁵ Házi 1982, 916.

13. kép. Tycho Dávid üzlete a Várkerület 15. szám alatt, 1912-ben (Elfeledett Soproniak Alapítvány gyűjteménye, rendezés alatt)

édesapja, Dániel, nagymartoni bíró és mészáros volt. 1797-től külső tanácsosi, 1805-től pedig „tribunusi” (hivatalnoki) tisztséget töltött be a városi tanácsnál.⁹⁶ 1810-ben Wagner Vitus (Vid) tulajdonát képezte a ház, akinek a foglalkozása szintén mészáros volt. Vitus 1803. április 27-én lépett a polgárok sorába.⁹⁷ 1869-ben Prückler Lujza, 1885-ben Démy Károly, 1898-ban pedig Palló Károly és neje voltak a ház tulajdonosai.

1876. július 10-én Démy Károly nyújtott be építési engedélykérelmet a városi tanácshoz, melyben kémények helyreállítása szerepelt építési tevékenységként.⁹⁸ A tervrajzon – amit a soproni Schneider Márton építőmester készített – csupán az alaprajzokat (pince, földszint, emelet) tüntették fel (14. kép).

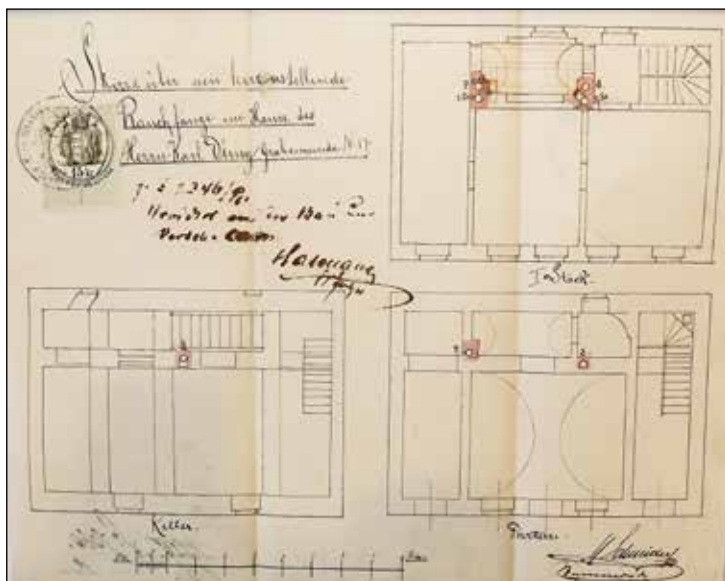
A következő építési engedélykérelmet 1893. november 4-én már az új tulajdonos, Palló Károly nyújtotta be.⁹⁹ A kérelem tárgya boltajtó és ablak létesítése volt. Az újdonsült építtető maradt a régi tervezőnél, feltehetően a korábbi tulajdonos ajánlása alapján. Schneider Márton soproni építőmester ezúttal csak a Várkerület felőli főhomlokzatot és az alaprajzi részletet ábrázolta a tervén, így képet kaphatunk a ház korabeli megjelenéséről. Az épület földszintje nútázott vakolattal készült, fa üzletportál a földszinten nem volt kialakítva. Az átalakítás a két középső nyílást érintette (15. kép).

⁹⁶ Házi 1982, 770.

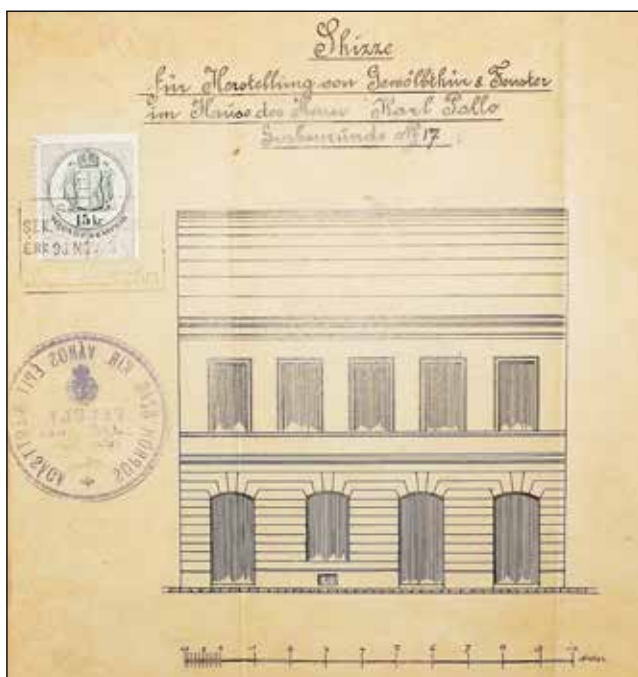
⁹⁷ Házi 1982, 916.

⁹⁸ Soproni Levéltár IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica XXIV. 7060.

⁹⁹ Soproni Levéltár, IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica XXIV. 9322/a.

14. kép. A Várkerület 17. számú ház alaprajzai 1876-ban, Schneider Márton rajzán (MNL GyMSM SL, IV.B.1403.c, XXIV. 7060.)

15. kép. Homlokzati terv a Várkerület 17. sz. épületről, 1893-ból (MNL GyMSM SL, IV.B.1403.c, XXIV. 9322/a.)

16. kép. A Várkerület 15–17–19. számú épületek 1943-ban (Fortepan / id. Konok Tamás, 1943)

1920-ban az épület birtokosa immár Schwerák Ferenc órás, ékszerész és vésnök volt, akinek az üzlete 1932-ben a szomszédos házban, a Várkerület 15. szám alatt működött. 1930-ban a ház özv. Horváth Ferencné Schwerák Franciska órás és ékszerész tulajdonában állt. 1934. április 24-én özv. Horváth Ferencné építési engedélykérvénnyel fordult Sopron szabad királyi thj. város „Méltóságos Polgármesteréhez” mint építési hatósághoz.¹⁰⁰ A kérelem tárgya manzárdszoba kialakítása volt a padlástérben, a terveket és a kivitelezést Stráner Gyula okl. mérnök és építőmester végezte.

1936-ban a lakóházban egy lakás volt, négy szobával és négy lakóval.¹⁰¹ A vizsgált épületről és környezetéről fennmaradt, 1943-ban készült fotón¹⁰² látható (16. kép), hogy a padlástérben 1934-ben készült manzárdszoba tömege előnytelenül befolyásolta az épület utcai megjelenését. A homlokzat jobb szélén helyezkedett el az emeleti lakás bejárata, középen Schneeberger Adolf húsüzletéhez tartozott két ajtónyílás, a bal szélén pedig Mészáros Ferenc üzlete működött. A kis üzlet előtt üvegezett vitrinben lehetett

¹⁰⁰ Soproni Levéltár, IV.B.1404.b., Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok X.181/934.

¹⁰¹ Heimler 1936, 135.

¹⁰² Fortepan / id. Konok Tamás, 1943.

megtekinteni a kínált portékát. A kép jobb oldalán a Várkerület 15. számú épület bal oldali üzlete látszik, „Tycho Janka és Fia” felirattal.

Várkerület 19. (ma Várkerület 20.)

Az 1766-os telekkönyv a jelenlegi épület helyén két telket jelölt. A két telek közül az egyiket özv. Mühl Mihályné bírta 1776-ban. 1779-ben már a másik teleknek is volt gazdája, Mohr János György fazekas személyében, aki egy bódét is épített a telkén.¹⁰³ Ő 1774. március 16-án szerezte meg a polgárjogot, édesapja, Antal, az alsó-stájerországi St. Florian polgáraként a fazekas mesterséget folytatta.¹⁰⁴ 1790-ben a Mühl és a Mohr család kezében volt a két ingatlan, 1798-ban a tulajdonosok Tangel (Dankl) Ádám rőföskereskedő és Mühl Mária Magdolna örökösei voltak. Tangel Ádám szalagkereskedő 1787. február 18-án került a polgárkönyvbe, apja, Fülöp, jobbágy volt.¹⁰⁵

1810-ben az egyik tulajdonosként Ádám fiát, Dankl Lipót szalagkereskedőt tartották nyilván, aki 1802. december 22-én tette le a polgáresküt. 1823-ban Lipótot bevásáztották a külső tanácsba.¹⁰⁶ Az ingatlan másik tulajdonosa Wittmayr József dohányárus volt, aki 1792. augusztus 23-án vált soproni polgárrá, 1808-ban pedig külső tanácsosnak választották meg. Édesapja, Domonkos, vargaként dolgozott Rotenburgban.¹⁰⁷ 1830-ban már mindkét ingatlant Deim Márton rőföskereskedő birtokolta. Deim Márton szalagkereskedő 1825. január 5-én szerezte meg a polgárjogot, édesapja, Fülöp szintén szalagkereskedőként kereste a kenyerét az alsó-ausztriai Ellendsben.¹⁰⁸

Deim Márton nevéhez köthető a korábban földszintet és emeletet tartalmazó lakóház jelentős átépítése, továbbá egy újabb szinttel való bővítése 1843-ban. A terveket Handler József soproni építész készítette, a kérelmet 1843. május 11-én szignózták.¹⁰⁹

Handler az átalakítás terveit két lapon ábrázolta. Az egyik tervlapon az alaprajzok láthatók, ahol a megmaradó falakat szürke színnel, az újakat pedig piros színnel jelölte a tervező. Az építés a korábbi, egyemeletes épületből csak a zártosúan csatlakozó oldalfalakat és a hátsó falat, valamint a nyílásokat hagyta meg, belül a házat teljesen újra formálta.

Handler a középen elhelyezett bejárat folyosó végében félköríves karú lépcsőt tervezett, a földszinti üzletek és a szintenként kialakított lakások szobái a Várkerület felé néznek. Az épület hátsó traktusában a lakások konyhái, árnyékszékei és tárolói kaptak helyet. Érdeemes megnézni a szobákat fűtő kályhák kis fűtőhelyiségeit, mivel azokat nem a szoba felől, hanem hátulról pakolták meg, feltehetően a cselédek (17. kép).

¹⁰³ Thirring 1941, 34.

¹⁰⁴ Házi 1982, 678.

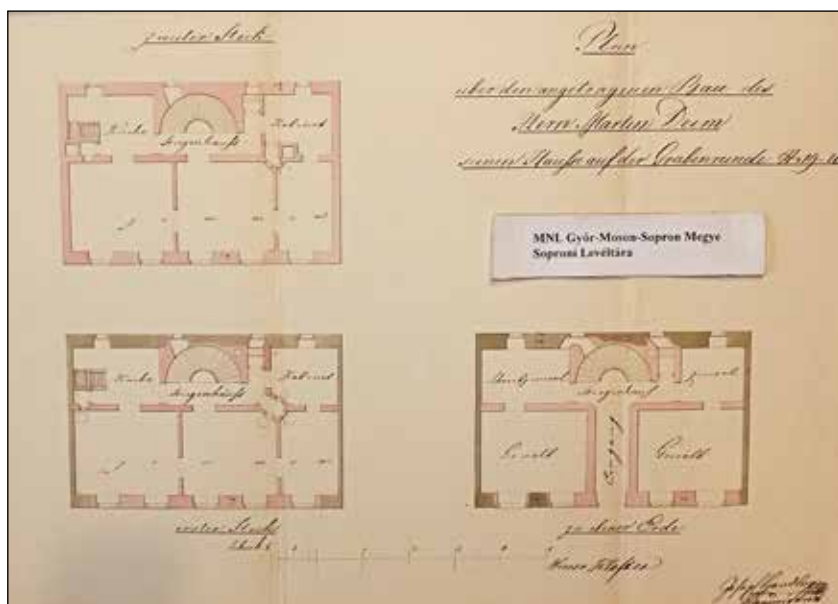
¹⁰⁵ Házi 1982, 316.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Házi 1982, 955.

¹⁰⁸ Házi 1982, 323.

¹⁰⁹ Soproni Levéltár, IV.B.1110. Sopron Város Építészeti és Szépítészeti Bizottmányának iratai 146/1843.

17. kép. Várkerület 19. Handler József által rajzolt alaprajzok az épület 1843-as átépítésekor (MNL GyMSM SL, IV.B.1110, 146/1843.)

A másik tervlapon az építész a Várkerület felőli homlokzatot és a ház metszetének Várkerület felőli oldalát ábrázolta. Az öttengelyes homlokzat igencsak visszafogott, klasszicista stílusban került kialakításra. A földszinten a középső bejárati ajtótól jobbra és balra egy-egy hatosztatú ablak, a széleken pedig az üzletek bejárati ajtajai lettek jelölve. Az I. emeleti ablakok vízszintes szemöldökkel jelentek meg, a II. emeletiek egyszerű szalagkeretezést kaptak. Az emeleti ablakokat mindkét szinten egy végigmenő könyöklőpárkányra ültette a tervező.

A homlokzat mai állapotával összevetve a korabeli tervet, feltételezhető, hogy a kivitelezés során a megrendelő kicsit díszesebb megjelenést kívánt, ezért az I. emeleti ablakok mellvédjei kettős terrakotta rozettákat kaptak, a II. emeleti ablakok tengelyében pedig kis oroszlánfejeket helyeztek el (18. kép). A földszinten lévő üzletek ekkor még nem rendelkeztek fa kirakattal.

Az 1885-ös nyilvántartás szerint a tulajdonos Schönbauer Károly volt, 1910-ben Gárdonyi Sándorné, 1920-ban Altmann Lajos és Haban Hermina fűszer- és csemegekereskedő birtokolta a házat.¹¹⁰ 1936-ban az épület két lakással rendelkezett, összesen hat szobával, és kilencen laktak benne. 1939-ben szintén Altmann Lajos és társai tulajdonát képezte az épület.¹¹¹

¹¹⁰ Thirring 1941, 34.

¹¹¹ Heimler 1936, 135.

18. kép. A Várkerület 19. számú épület 1960-ban
(OMF. Műemlék jellegű épületek vizsgálata, XXXIII. kötet, 1960.)

1944-ben az egyik üzlet tulajdonosa özv. Spitzer Samuné volt, aki divatárkereskedést működtetett az épület földszintjén.¹¹² Ő és két rokona a házban éltek. Miután üzletét nacionalizálták és lakását lefoglalták, Spitzernét előbb gettóba kényszerítették, majd rokonaival együtt Auschwitz-Birkenaubába deportálták.¹¹³

Záró gondolatok

A feltöltött vizesárok helyén felépült, a Várkerület elejétől az Előkapuig sorakozó 22 házból jelen tanulmány 10 épület ismertetését tartalmazza. Véleményem szerint a további 12 ház bemutatását követően lehetne összegezni a kisvárművelti szakasz épületeivel kapcsolatban fellelt levéltári anyagok, adatok, tervdokumentációk jellemzőit, építés- és társadalomtörténeti szempontból egyaránt. Addig is a kutató, összegző munka tovább zajlik, és remélem, hogy e nívós szakmai orgánus következő hasábjain a bemutatás is folytatódhat majd.

¹¹² Csekő 2006, 51.

¹¹³ Deportáltak listája, 1944. július 5.

A győri Széchenyi István Egyetem építéshallgatói 2022 őszén a soproni egykori tűzoltó-laktanya és környezete téralakításával foglalkoztak féléves gyakorlati tanulmányaik során. Jelen tanulmány a hallgatók munkáit felhasználva elemzi a történeti városszövet alakításának kortárs városépítészeti kihívását, egyúttal a valós feladathelyzetben rejlő pedagógiai lehetőségekre és korlátokra is reflektál.

A Várostervezés tárgy három félév alatt vezeti be az alapképzésen, illetve az osztatlan képzésen részt vevő hallgatókat a települések világába, gyakorlati feladatok segítségével átadva a települési léptékben való gondolkodáshoz szükséges alapvető ismereteket. A hallgatók áttekintést kapnak a települések világáról, a települések kialakulásától az urbanizáció folyamatán át a településfejlődés társadalmi és gazdasági összefüggéseit, valamint az épített környezet alakításának eszközrendszerét is. Erre építve a következő félév során a városépítészet történeti áttekintésével ismerkednek a hallgatók, ezzel párhuzamosan olyan szerkesztési feladatokat oldanak meg, amelyek a településszövet és a közterület-alakítás elemi részeivel ismerteti meg őket, amely tudást valódi helyzetbe ágyazott, ám továbbra is „iskolapélda” jellegű feladat keretében már önállóan is alkalmaznak. A harmadik félév során – miközben szemléletüket építő tematikus előadások keretében a kortárs városépítészeti kihívásokkal és azok előre mutató megoldásaival ismerkednek – igyekszünk valódi feladatokkal szembesíteni őket, hogy a megszerzett ismereteiket immár kreatívan alkalmazhassák a tervezői szakmagyakorláshoz nagyon hasonló feltételek mellett.

A győri építészképzésben fontos szerepe van a tantárgyak közötti szinergiáknak, így az építész tervezési és a várostervezési tantárgy közötti integráció olyan építészeti attitűd kialakítását célozza, amely a települési szöveggel, a kialakult beépítéssel való érzékeny párbeszédre helyezi a hangsúlyt, természetesen nem kizárva a kritikát, vagy az erős építészeti kontrasztok megfelelő helyen való használatát. Az imént vázolt pedagógiai program ennek megfelelően a „nagy egész” – a szakma sokrétűségét, interdiszciplináris jellegét és történelmi korszakokon átívelő változását – bemutató szemléletformáló elméleti alapok mellett az egyedi épület léptékétől az épületek csoportja, a szomszédság, a városrész léptékén át a közterületek rendszeréig átfogó környezetalakítás, térkomponálás gyakorlati eszköztárát kívánja átadni a hallgatóknak, inspirálva őket saját kreatív alkotó tehetségük kibontakoztatására. Erre kiváló alkalomnak kínálkozott az új tűzoltósági épület átadásával eredeti funkcióját elvesztett városközponti elhelyezkedésű tűzoltó laktanya ingatlana és az ezt körbevevő – jelenleg közhasználat elől jórészt elzárt – terület.

Városfejlesztési kontextus

Sopron városfejlődése új lendületet vett az 1990-es évek elején az ország politikai-gazdasági rendszerváltásával. A város gazdaságának szerkezete az országos transzformációnak megfelelően átalakult, a határmenti elhelyezkedés több multinacionális céget vonzott a város vonzáskörzetébe, erősödött a logisztika jelentléte, emellett a bevásárló- és szolgáltatás-turizmus, valamint az idegenforgalom váltak meghatározóvá. Ausztria közelsége miatt fokozatosan a belföldi vándorlás egyik célpontjává vált a város, mivel az Európai Unióhoz való csatlakozás megnyitotta a szomszédos ország munkaerőpiacát, ami innen napi ingázással elérhető. A népességnövekedés hatására erőteljesen növekedésnek indult a város belterülete, a város a fejlesztő tőke célpontjává vált, lakóparkok sora épült.

Ezzel párhuzamosan elsősorban európai és nemzeti költségvetési forrásokból – többek között a Modern Városok Program keretéből – jelentős műemlék helyreállítási, közterület megújítási és intézményfejlesztési programok is zajlottak Sopronban az elmúlt évtizedben. „A történelmi belvárosban szinte a teljes műemléki környezet megújult, közműcsere, burkolatok cseréje, térkövezés és homlokzatfelújítás (sortatarozás jelleggel) ment végbe, amellyel a város újra 'polírozhatta' a turisztikailag frekvenciált műemléki környezetet. A történelmi belváros városrehabilitációs programja azonban szociális programmal nem egészült ki, amely aggályokat vet fel az itt élő alacsonyabb státusú lakosság, az alacsony komfortfokozatú szociális bérlakások, és az üresen álló középkori épületek nagy aránya miatt. Megoldatlannak tűnő kérdés, hogy miként lehetne a magasabb státusú lakosság, vagy a turisztikai szolgáltatók számára vonzóvá tenni a belvárost, mely középkori városszerkezeti adottságai miatt nem versenyképes a kertes családi házas övezettel.”¹

A soproni belvárost ölelő Várkerület üzletsoraival, éttermeivel, kávézóival vonzó célpont a látogatók számára. A környezet arculata jelentős változáson ment keresztül. Megközelíthetőségét javította a 2009-ben épített Petőfi téri mélygarázs, ezzel együtt a tér is megújult. A városközpont értékmegőrző megújítását célzó fejlesztési program több ütemben a legjelentősebb örökségi elemek megújítását hozta (Várfalsétány, Fő tér, Tűztorony), sor került a Várkerület teljes rekonstrukciójára (2015), ami a Széchenyi tér – Ötvös utca közötti területek megújításával zárult (2020). A Modern Városok Program keretében elkészült Sopron történelmi belvárosának teljes útburkolati, homlokzati és közműhálózati rekonstrukciója, és a homlokzatprogram, amely 21 belvárosi épületet érintett (2018) és egy újabb parkolóház épült az Árpád utcában (2022).²

¹ Bertalan Laura – Tóth Balázs István: Középvárosok élmezőnyében? Sopron fejlődésének lakossági megítélése, in: E-conom Online tudományos folyóirat Vol. IX./1. (2020), 75-90, http://publicatio.uni-sopron.hu/1959/1/05_Bertalan_Toht_Exonom_IX1.pdf (letöltés dátuma 2023. április 9.)

² KÖZTI Zrt.: Parkolóház, Sopron, Építészfórum 2022. 09.12. forrás: <https://epiteszforum.hu/parkolohaz-sopron> (letöltés dátuma: 2023. április 10.); Barcza Attila: Sopron örökségturisztikai értékeinek vizsgálata a turisták térhasználatára alapján, in: TVT Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 5 (2020), 4. sz., https://www.turisztikaianulmanyok.hu/wp-content/uploads/2021/02/TVT_5_evfolyam_4_szam.pdf (letöltés dátuma: 2023. április 9.)

Sopron, Paprét – a tervezési helyszín

„A közterületek azok a különös pontjai a városok világának, ahol Hamvas Béla szavaival az arctalan tér helyekké változik vagy Meggyesi Tamást idézve azok a színpadok állnak, melyeken a városi ember életének fontos, ünnepélyes, emlékezetes, olykor jelentős, más-kor hétköznapi eseményei lezajlanak és amelyekért olykor a világ egy távoli pontjáról is odavágyunk. E különös helyek egyben változékonyak is. Az idő múltával, a színpad szereplőinek változásával, történelem folytonosan változó díszletei, sajátos viszonyai következtében a változás folyamatos.”³ A tervezési terület az egykor a középkori soproni ispánsági várát és az abból kialakult belvárost körbe ölelő vizesárok és vársík helyén létrejött Várkerületről nyílik. Az egykori védművek előtt elterülő beépítetlen terület a haditechnika változásával elveszítette védelmi jelentőségét, de kereskedelmi-vendéglátó térként a város életének fontos része maradt, amelyet immáron mindkét oldalról épületek vettek körbe. A 20. század városi mobilitási forradalmából Sopron sem maradt ki, a gépjárműforgalom meghatározta a közterületek, így a Várkerület karakterét, amit a legutóbbi köztér-megújítás sikerrel korrigált.

A Várkerület házsora mögött keleti irányban elterülő Paprét, az Ikva patak ártere, eredetileg mocsaras, nehezen átjárható terület volt, egyfajta természetes városperem úgy a római korban, mint a középkorban. A várárok és az Ikva, illetve a mocsaras Paprét közötti városrész a belső külvároshoz tartozott, amit szintén fal vett körbe, aminek maradványai fennmaradtak. A rét az 1830-as évek elejéig a Szent Mihály-plébánia kaszálója volt majd a város gondozásába került és a 19. század második felétől kezdve déli és nyugati oldalára házak épültek.⁴ A Paprét 27. szám alatt áll Magyarország első tornacsarnoka. 1866-ban Rösch Frigyes alapította a Soproni Torna- és Tűzoltó Egyletet, melynek kezdeményezésére a Papréten épült fel 1867-ben az ország legrégebb, sportcélokra készült épülete. A csarnokot Sopron város önkormányzata a közelmúltban felújította.⁵ Védett az egykori Weiss József féle csokoládégyár épülete (Paprét 26.) és a Paprét 12-14. alatt található ortodox zsinagóga is. Előbbi jelenleg felújítás alatt áll, a tervek szerint a soproni női kosárlabda-utánpótlás akadémia bentlakásának ad majd helyet a jövőben. A Schiller János által 1890–91-ben tervezett zsinagógaépület a vészkorszak után, 1945 és 1956 között még működött.⁶

A Tűzoltó laktanya építése 1905 óta napirenden volt, de csak 1913-ra adták át. A városlakók számára elzárt területen, magas falakkal, átláthatatlan kapuzattal, illetve egy

³ Kuslits Tibor: A soproni Várkerület rekonstrukciója, Építészfórum, 2016.08.11., forrás: <http://epiteszforum.hu/a-soproni-varkerulet-rekonstrukcioja> (letöltés dátuma: 2023. április 9.)

⁴ Szende Katalin – Kücsán József – Jankó Ferenc: Sopron város történeti helyrajza, in Sopron. Magyar Vároštörténeti Atlasz 1. Szerk. Szende Katalin – Kücsán József – Jankó Ferenc. Sopron, 2010., forrás: http://www.varosatlasz.hu/images/pdf/atlaszok/sopron/sopron_02.pdf (letöltés dátuma: 2023. április 10.)

⁵ Forrás: <https://www.visitsopron.com/hu/reszletek/papret>

⁶ sz.n.: A soproni Papréti Zsinagóga - a Hetedik Múterem és az Archi.doc Építésziroda közös munkája, Építészfórum, 2014.02.18., forrás: <https://epiteszforum.hu/a-soproni-papreti-zsinagoga-a-hetedik-muterem-es-az-archidoc-epitesziroda-kozos-munkaja> (letöltés dátuma: 2023. április 9.)

kapualjból nyíló keskeny belső udvarról csak nagyon korlátozottan érvényesült tornyos, részben kétszintes tömege. Az épületet az 1970-es években bővítették, a földszinten a szerkocsik garázsa, az emeleten a tűzoltók szállásai kerültek kialakításra. A feladat szempontjából a terület meglévő városszövetbe ékelődése, a funkcióváltással a közterületek felé történő megnyitásával létrehozható új megközelítési lehetőség, a Várkerület és a Pap-rét közötti új, átjárható kapcsolat, valamint az Ikvával mint a területet határoló vízfolyással való kapcsolat kialakítása voltak a legfontosabb kérdések. A lehetséges funkcióválasztással kapcsolatban nagyfokú rugalmasságot biztosítottunk a hallgatóknak.

Környezetalakítás városi léptékben – a hallgatói tervek tanulságai

A hallgatók elé állított feladat a Várkerület, az Ikva patak, az új parkolóház – ennek helyén korábban mentőállomás állt, amelyet 2005 és 2010 között bontottak le – és a mára kiürített tűzoltó laktanya épület telke által meghatározott terület funkcionális programjának és környezetalakítási tervének elkészítése volt. Az épületek közül a földszintes melléképületeket elbonthatónak jelöltük ki (garázsok, tűzoltósági melléképületek) és a jelenleg közforgalomtól elzárt terület teljes megnyitását tekintettük kiindulópontnak. A tervben a gyalogos, illetve a gépjárművek által (is) igénybe vehető felületek, a zöldfelületek (különös tekintettel az Ikva partra) megformálásán, illetve amennyiben új beépítést javasolt a hallgató, a beépítés és a meglévő épületek közötti kapcsolaton volt a hangsúly, de vizsgálniuk kellett a forgalmi viszonyokat, a terület jelenlegi és jövőbeli megközelíthetőségét. A funkciókra vonatkozóan nem volt erős megkötés, elsősorban kereskedelmi-szolgáltató és vendéglátó, kulturális, szállás, esetleg lakó funkciót ajánlottunk a hallgatók figyelmébe, hangsúlyozva, hogy nem feladat a meglévő épület átalakítása, vagy az adaptív újrahasznosítás építészeti tervezése, mindössze a kapcsolódó szabad területekkel való

1. kép. Sopron, volt tűzoltó laktanya környezet-fejlesztés áttekintő helyszínrajza. Magyarai Zsuzsanna terve

3. kép. Kulturális és gasztronómiai attrakciókkal gazdagított sétány (Kern Barnabás látványterve)

Számos olyan javaslat is készült, amelyek az ingatlan tűzoltósági funkciójának megszüntetésével, az épület megnyitásával és átjárhatóvá tételével számoltak. Az így kialakuló új gyalogos tengely mentén részben időszakos, részben állandó használatra tervezett pavilonokkal, kisebb épületekkel keretezték a tervezett sétányt. Az Ikva felé történő térfal megnyitásával és tereprendezés révén izgalmas többszintű köztérrendszer létrehozásával is többen kísérleteztek. Nem volt feladat a meglévő épület tömegének átalakítása, ugyanakkor a melléképületek, romos, igénytelen garázsok elbontását lehetővé tette a feladatkiírás, és ezzel éltek is a hallgatók.

4. kép. Ikva parti pihenőteraszok (Baboss Nikolett látványterve)

Két jellemző téralakítási stratégiát követtek a hallgatók: vagy a közterület-rendszer bővítésére, nagyvonalúbb sétány, zöldfelületek kialakítására használták fel az ily módon kiszélesített teret, vagy új épületekkel bővítették. Funkcionális program tekintetében több irányt is kijelölték a hallgatói tervek: egyrészt izgalmas művészeti térként, a belvárosi múzeumi negyedhez kapcsolódóan, másrészt szabadidős, szórakozóhely, vendéglátás és szállás funkcióval inkább a város turisztikai hagyományait erősítették. Ennek megfelelően az újonnan tervezett műtermek, kiállítóterek, üzletek vagy vendéglátó egységek révén igyekeztek izgalmassá, vonzóvá tenni a megnyíló új útszakaszt, de volt, aki kifejezetten városi piacteret álmodott ide, részben mobil bútorozással, részben állandó pavilonokkal.

5. kép. Köztér alakítás, épített ülőfelületekkel (Dimitrov Dóra látványterve)

Míg a megnyíló belső udvarral, az Ikva part felé történő megnyitással, illetve a volt laktanya épület közvetlen környezetével nagyon szívesen foglalkoztak a hallgatók, a szomszédos parkolóházzal való kapcsolat megtalálása nehézkesebbnek bizonyult, pedig ennek az átjárható udvartérnek a legfontosabb funkciója a történelmi városmag személygépkocsival való kényelmes megközelítését biztosító parkolózás és a Várkerületen át Sopron városmagjának elérése lesz. A bizonytalanság tetten érhető abban, ahogy vagy teljesen érintetlenül, elsősorban a gépkocsi közlekedés szempontjait érvényesítik (meglévő állapot megtartása, az épület közúttal való körbejárhatóságának biztosítása) vagy a másik véglet, amikor az új gyalogos tengely felé teljesen autómentes parkként rendezik be a teret. A várostervezéssel ismerkedő hallgatók féléves feladata során készített tervek tematikája kifejezetten a közterület alakítás volt, ezen a szemüvegen keresztül vizsgálták a területet és tettek javaslatot.

6. kép. Süllyesztett tér a meglévő fal megtartásával, szabadtéri lightboxokkal (Hajdu Árpád látványterve)

7. kép. Új pavilonok a megnyitott sétányon (Dimitrov Dóra látványterve)

8. kép. Játszótér a volt tűzoltó laktanya megnyitott udvarán (Hajdu Árpád látványterve)

A bemutatott legigényesebb kidolgozású példák ízelítőt adnak a fiatal generáció által szimpatikusnak tartott beavatkozási módokról: igényes burkolati és zöldfelületi rendszerek, utcabútorok segítségével ezt a megnyíló teret a találkozás, a közösségi események helyszínévé formálva adhat inspirációt a városfejlesztés lehetséges iránya számára is. Ennél többre ez a tervezési feladat nem tudott vállalkozni, azonban a hallgatói kreativitásban rejlő lehetőségekre felhívja a figyelmet: akár ötletpályázat keretében, akár a mesterképzés komplex tervezés, esetleg diplomaterv szinten érdemes az egyetemi hallgatókkal és tanáraikkal közösen gondolkodni egy-egy lehetőség, városfejlesztési elképzelés kidolgozásának korai szakaszában.

**Előszó dr. Winkler Oszkár Ybl-díjas építész, egyetemi tanár 1917 és 1945 közötti
önéletrajzi írásához**

2003-ban Édesapánk, Winkler Oszkár (1907–1984) kiállításával nyitottuk meg a HAP Galériát, ahol 2003 szeptembere és 2014 novembere között 110 kiállítást és számos könyvbemutatót tartottunk, kiállításunként átlagosan ezer látogatóval. Édesapám életművének bemutatóját egykori növendéke, munkatársa és egyetemi utódja, Kubinszky Mihály Ybl-díjas építész, egyetemi tanár nyitotta meg. A Magyar Építészeti Múzeumban és a családukban fellelhető anyagból a HAP Galéria mellett Sopronban a Lábasházban, és Győrben az egyetemen is rendeztem kiállítást.

Gábor bátyámmal úgy éreztük, hogy a Winkler Oszkár életrajzát és munkásságát bemutató monográfiát nekünk kell megírunk és a kiadásáról gondoskodnunk. Életművének összeállításához hozzá is fogtunk, de ezzel a feladattal mára egyedül maradtam. Gábor jelentős munkát fektetett az előkészítésébe, sajnos ma már sem Ő, sem András bátyám nem tud e munkában részt venni. A befejezés és a kiadás István öcsém és az én feladatom maradt.

Kezemben van Édesapánk életrajzi visszatekintése, melyet nyugdíjas éveiben, 1980-ban kezdett el négy fiának kézzel írni. Ez az önéletrajzi írás 1917-ben, gimnáziumi beiratkozásával kezdődik és az 1945-ös évvel sajnos véget ér. A tervezett könyvben egyes részletei fognak csak kiegészítésekkel szerepelni, így a *Soproni Szemle* megtisztelő felkérésére a szöveg jelentős részét három részben itt szeretném közreadni. A visszaemlékezés azon részleteit, melyek csak négy fiának szóltak, elhagytam, mivel személyes jellegűek, melyeket ő sem kívánt volna közzétenni.

Úgy vélem, Winkler Oszkár építész önéletrajzi visszaemlékezései kortörténeti szempontból is érdeklődésre tarthatnak számot. Meggyőződésem, hogy Ő is egyetértene a *Soproni Szemlében* való közreadásukkal.

Winkler Barnabás

Napló I.

A középiskola és az egyetemi évek

A középiskola

Jól emlékszem arra a napra, amikor 1917-ben, tehát 63 évvel ezelőtt apám beiratkozásra vitt a Templom utcai reáliskolába, Sopronban. A tanároknak – részben ismerősei voltak – büszkén elmondotta, hogy ő 30 évvel ezelőtt iratkozott be ugyanebbe az iskolába (1. kép). Hosszas várakozás után sikerült sorra kerülnünk és ezzel megindult az én eléggé változatos – bár végig ugyanabban az iskolában töltött – nyolc évi középiskolai pályafutásom. Az iskola kétemeletes, angol neogótikát utánzó műemléképület Sopronban. Kapuja és egyben főbejárata a Templom utcából nyílik, de az Iskola utcából – ma Liszt Ferenc utca – még egy bejárata van. 1876-ban épült, eléggé szűk telken – az épület terjedelméhez viszonyítva. Az „L” alakú beépítést nyugat felől a tornaterem földszinti szárnya zárta le, a volt katolikus elemi iskola felől, míg észak felől magas téglakerítés választotta el a szomszédos, Templom utcai házak udvaraitól. Ma ugyanezt az épületet használják Széchenyi István Gimnázium és Szakközépiskola elnevezéssel, mindössze a csapos gerendafödémeket cserélték ki, mivel – kb. 45 évvel ezelőtt – a húsvéti szünetben az egyik emelet feletti folyosószakasz csapos gerendafödéme – minden előrejelzés nélkül, az alatta lévő emeletre zuhant. Mindez szerencsére nem a szorgalmi idő alatt történt, a folyosón éppen nem járt senki, egyébként az eset országos méretű tömegkatasztrófát okozhatott volna.

1. kép. A Winkler család: balról jobbra, András hátul Gábor, a kezében István és jobbra Barnabás

1976-ban ünnepelték meg az iskola 100 éves fennállását, jubileumi ünnepség keretében, aminek jeléül a Templom utcai épületfrontra Szakál Ernő (Szukits)¹ jó nevű restaurátor által készített emléktáblát helyezték el. A földszintes tornaterem épület helyére időközben – már jóval a második világháború után – kétemeletes szárnyat húztak, amivel az amúgy is szűk udvart még jobban beszűkítették. Máskülönben minden megmaradt (1980), a külső kifelé nyíló ablakszárnyak, a lépcsőházak, folyosók, WC-k, bár némiképpen felújítva, de természetesen a huzatos épületből nem tudták eltüntetni azt az évtizedes iskolaszagot, amely ezeket az iskolaépületeket általában jellemezte. Bár a műemlék épületnek kétségkívül megvan a városképi jelentősége, tehát meg kell tartani, de az iskolát bizony jó lenne egészségesebb helyre kitelepíteni innen, ahol a középiskolát megillető, megfelelő játszótér is rendelkezésre állna. Ez a megállapítás más régi soproni középiskolára, pl. a Széchenyi téri Berzsenyi Gimnáziumra is fennáll.

De visszatérve a 63 év előtti eseményekre, középiskolai pályafutásom nem a legszerencsésebb körülmények között kezdődött. A legelejéről emlékszem egy földrajzóra, ahol Simkó² tanár úr öt-hatunkat hívott ki egyszerre és valószínűleg kérdezőmódja nem volt a legsikerültebb, ezért a csoport minden tagjának szekundát osztott (akkor 4-es) és közölte velünk, hogy nem mindenki köteles középiskolába járni és a csoport minden tagját arról biztosította, hogy egész jól elkelne a Hortobágyon kanásznak. Úgy látszik azonban, sikerült tanáraitam jobb véleményre hangolni, mert az őszi intőosztáson – legnagyobb meglepetésemre – írásban kaptam jegyzőkönyvi dicséretet tanulmányi előmenetelemért. Ezután már simán mentek a dolgok, érdekelt az iskola és lelkesen csináltam a dolgokat, mindössze a harmadik osztályban akart engem a hittan tanárom, Pötschacher³ „nagytiszteletű úr” – mindenáron megbuktatni, nyilvánvalóan bosszúból, mert nem nála, hanem szüleim kívánságára Paula nővéremmel együtt Ziermann⁴ lelkész úrnál konfirmálkodtam. Ezért minden órán feleltetett, „beszekundáltatott”, ami nem a legjobb hatással volt a lelkivilágomra. Nem sikerült a praktikája, mert év végén is tiszta jeles lettem. (Pötschacher egyébként kissé „kalandor” természetű volt; jóképű, szőke ember, aki feleségétől elvált, majd úgy hallottam, végül Mexikóban kötött ki.) Információim ebben a tekintetben nem egészen pontosak. Időközben került a kezembe Rusznyák Ferenc⁵ nyugalmazott igazgató-lelkész munkája „A soproni evangélikus gyülekezet lelkészeinek élete” címmel, amely 120 sűrűn gépelt oldalból áll, és mindössze hat példányban a soproni evangélikus gyülekezet könyvtárában van meg (kár, hogy nyomtatásban több okból nem jelenik, ill. jelenhet meg). Ennek a munkának 98. oldalán Pötschacher István életrajzát is közli, egy oldalon. Édesapja kefekötő volt, édesanyja sokáig a huszárlaktanya kántinját vezette. Megállapításai erősen rádupláznak az én néhány mondatban közölt szerény jellemzésemre.

¹ Szakál (Szukits) Ernő (1913–2002), szobrász és éremművész, műemlékrestaurátor.

² Dr. Simkó Gyula középiskolai tanár (1885–1927)

³ Pötschacher István ev. lelkész, tanár (Sopronban 1913 és 1927 között szolgált).

⁴ Ziermann Lajos (1874–1952) ev. lelkész, esperes.

⁵ Rusznyák Ferenc (1907–1977) ev. lelkész.

A negyedik osztály első félévében – már nem tudom, mi volt az oka – öt darab kettest vittem haza a bizonyítványomban, ami nagy „züllést” jelentett számomra és osztályfőnököm, Fuchs Rezső tanár úr⁶ – későbbi sógorom – év végére franciából hármast (tehát elégségest) is kilátásba helyezett, ha közben nem mutatnék többet. Ezen felbuzdulva, év végére ismét színjeles lettem, amit matematikából egy bravúros utolsó hibátlan dolgozattal biztosítottam be. A dolgozatot a 40-es létszámú osztály egyik tanulójának sem sikerült kifogástalanul megoldania. Az első három osztályt két részre, A és B-re osztották fel. A negyedikben már egyesítették őket, annál is inkább, mert sokan lemorzsolódtak, és nem volt érdemes egy évfolyamon belül külön osztályokat fenntartani. Nagy létszámú osztály zsúfolódott így össze, ami azonban ötödikre normális 20–25 főre csökkent, annál is inkább, mert a tanulók egy része a kereskedelmi iskolában folytatta tanulmányait.

A középiskola négy alsó osztályának látogatása idején a nyarakat a Felső-Lőverekben töltöttük. Szüleim 1916-ban megvásároltak egy nagy kiterjedésű kertet a Felső-Lőver út 27. szám alatt, egy kétszoba-konyhás favázas házzal, amelyet még a régi tulajdonos egy magasabb szinten elhelyezett szobával bővített. A szakértők szerint a ház favázas része olyan állapotban volt, hogy legjobb lett volna már akkor lebontani, de erre csak mintegy 50 év múlva került sor. A ház leghasznosabb része egy kétoldalt nyitott, a harmadikon üvegfalás veranda volt, ez az épülethez csatlakozott és benne esős időben is tartózkodhatunk. A veranda előtt – baloldalt – egy gyönyörű, kúposan nyírt taxus fa (*taxus baccata* – közönséges tiszafa) állott, amely apró, élénkpiros termésével szép látványt nyújtott. A kert gyümölcsfákkal volt betelepítve, közöttük igen nemes fajtájúak is voltak. A kertet a házra, illetve a Felső-Lőver útra merőlegesen keskeny út szelte át, jobbra, balra ribizli- és egresbokrokkal. A közepén óriási diófa állott, kövér csemege dióterméssel, amelynek a tövében sokat tanyáztunk. A ház déli végében, a konyha bejáratával szemben volt a kerekas kút házikója. A kút mély volt, ennek ellenére – virtusból – sokszor bemásztam a köperemére tízéves korom körül.

Ebben az időben tanultam meg fára mászni is, ebben nem volt szükségem tanítómesterre. Ennek ellenére tökélyre vittem ezt a mesterséget és emlékezetem szerint sohasem estem le egyik fáról sem. A kert bejáratánál volt egy magas lucfenyő, amelynek a tetejére szintén szívesen másztam fel. A diófáról sokszor rendőr csalogatott le. Ennek a tudományomnak aztán jó hasznát vettem az őszi gyümölcsszedés, dióverés idején. A nyári időszakban jól szórakoztunk, a közelben laktak Sárosyék. Az apa ezredes-orvos volt,⁷ a felesége gazdag soproni családból származott. A hangot a családban – úgy emlékszem, az anyós vitte, egy erélyes és bőbeszédű öreg hölgy, nyilván azért, mert a „vagyon” az ő kezében volt.

A nálam egy évvel idősebb fiút, Zoltánt csak „Totónak” becézték. Ő volt a tulajdonképpeni „barát” vagy „társ”, akivel megalakítottuk a kőfejtői tornakört, a K.T.K.-t, amelynek a Márkus fivérek voltak még a tagjai. Az öreg Márkus nyugdíjas ezredes volt,

⁶ Fuchs Rezső (1893–1986) reáliskolai tanár (francia-német szakos),

⁷ Dr. Sárosy László ezredes orvos

idősebbik fia osztálytársam; a közelben, az „Alm” vendéglővel szemben volt a kertjük, a vashegyi erdő közelében. Versenyeket is rendeztünk, amelyek színhelye a vashegyi kőfejtő alja volt, és amelyekre a városból is hívtunk illusztris vendégeket – Brüsszl, Bruckbauer, Habermann, stb. személyében – akikkel főleg futásban versenyeztünk és akiket, nyilván a hazai pálya előnye folytán is, rendszerint legyőztünk. Többek között még súlydobás, távol- és magasugrás, rúdugrás szerepeltek a programban, mert a gerely- és diszkoszvetéshez sem kellő szerszám, sem hely nem állt rendelkezésre az akkoriban használaton kívüli kőfejtő aljának bokros, göröngyös talaján. Totó szabályos jegyzőkönyveket vezetett a versenyekről és ezek napra készen, bármikor rendelkezésre álltak. Totónak ez a szenvedélye volt, és távol állt tőlünk, hogy őt ettől a fárasztó tevékenységtől megfosszuk. Időnként sakkversenyeket is rendeztünk. Ezeket a versenyeket rendszerint én nyertem meg, bár Totó barátunk később ezen a téren többre vitte. A bécsi „Welthandel” főiskolán tanult és közben a sakkozásba is úgy beletanult, hogy sakkmesteri címet szerzett. Naponta jártunk a lövéri uszodába, és a serdülőkorban űzött sport nyilván közrejátszott abban, hogy a következő években, sőt évtizedekben bekövetkező eseményeket, strapákat olyan kitartóan bírtuk.

A negyedik reál utáni nyáron cserkésztáborban töltöttünk két hetet. Cserkész is voltam ebben az időben, de csak úgy félvállról, mert – nyilván indokolatlanul – kicsit gyerekesnek tartottam a cserkészereényeket, szabályokat és az egész intézményt sem tudtam olyan komolyan venni, amint azt sokan tették és amint azt nyilván megérdemelte volna. A vezetést történelem- és földrajztanárunk, Winkler Elemér⁸ látta el (nem volt rokonom), egy végtelenül jó szándékú, lelkes fiatal tanárember, aki tárgyait nagyon komolyan vette, de különösen az atlétikáért lelkesedett. Sokszor kiment velünk a „sportpályára” (idézőjelben említem, mert azokat a „grundokat”, ahol mi ezeket a sportokat oly lelkesen űztük, inkább csúfolásképpen lehetett sportpályának nevezni). Winkler Elemér maga is beöltözött, és szeges cipőben, rövidnadrágban, görbe lábaival nem lehetett éppen a sportember ideáljának nevezni. Kicsit igazságtalanok voltunk vele szemben; ideges volt ugyanis és a háborús évek nagyon megviselték. „Disznó banda” volt a leggyakoribb jelző, amellyel bennünket illetett, de végül mégis ő volt az, aki velünk az atlétikát, és általában a sportot megkedveltette. A soproni céhek életével foglalkozott komoly elmélyedéssel és korán, 33 éves korában egy balul sikerült injekció következményeképpen halt meg.

A szünetben táborozni vitt bennünket. Ezt a táborozást tanárunk két balkézzel fogta meg. Mi a Balatonról ábrándoztunk, napi többszöri fürdéssel, ehelyett egy Diszel nevű község⁹ végében – távol a Balatontól – lévő domboldalban vertünk sátrat, lejtős terepen és a 30 fős sátorban reggelenként a sátor aljában ébredtünk, egymás hegyén-hátán. Mosakodás után kettős rendekben a faluba vándoroltunk, ahol a poros, napos iskolaudvarban vártuk az ebédet. Hogy ki főzte, már nem emlékszem. Ebéd után, a legnagyobb hőségben

⁸ Winkler Elemér gimnáziumi tanár (földrajz szakos), nem családtag.

⁹ Diszel község (Veszprém megye), ma Tapolcához tartozik.

megint felvászorogtunk a hegyoldalba és valahogyan átkínlódtuk az éjszakát. Napközben jóformán nem csináltunk semmit; fürdési alkalom nem volt sehol. A hely nevezetessége mindössze egy közeli kút volt, igen hideg vízzel (+4°). Egyszer balatoni fürdésre is sor került. Éjjel 2-kor indultunk útnak, hogy elérjük a vonatot, amely Keszthelyre vitt bennünket. Itt aztán holtfáradtan, kialvatlanul napoztunk, leégtünk, de végre megfürödtünk a Balaton vizében. Délután atlétikai versenyen vettünk részt, ahol a 100 m-es futás egyik esélyeseként tartott számon a tanárom. Valóban jó futó voltam akkor, de mondanom sem kell, hogy a fárasztó táborozás, az éjszakai felkelés következményeképpen egyébként ruganyos izmaim alaposan meggémberedtek és szégyenszemre az utolsók között értem célba. A tanárom hetekig görbén nézett rám.

Végre ennek is vége szakadt és néhány nap múlva utaztunk vissza Sopronba, ami nagy megkönnyebbülés volt számunkra. Szombathelyre éjjel 2 körül ért oda vonatunk, ahol új meglepetés várt bennünket. A sok álmos fiút – több cserkészcsapat is volt a vonaton – felriasztották a fapadokról, ahol egymásra dőlve, holtfáradtan szundítottak, le kellett szállni a vonatról, vigyázban állni, és végighallgatni az országos parancsnok, Schelken Oszkár ezredes vagy tábornok buzdító szavait cserkészerekről, hazaszeretetről, miegymásról, de a beszédnek hirtelen dicstelen vége szakadt. Valamelyik fáradtságtól dülöngélő, álmos cserkészcsemete előtt nem vált tudatossá az ünnepélyes pillanat fennköltége és önfeledten, de hangosan elszellentette magát; ezzel hirtelen vége szakadt a meggondolatlanul időzített záróünnepségnek.

A középiskola ötödik osztálya bizonyos tekintetben fordulópontot jelentett iskolai életünkben, mert ettől kezdve magáztak bennünket tanáraink. Ekkoriban két licistával, Moess Alfréddal és Goda Lászlóval barátkoztam, akikkel több diákcsinyt követtünk el, amelyek semmiképpen nem váltak volna dicsőségünkre, ha felfedezték volna őket. Csúpan a virtus volt ezeknek az indítórugója, semmi hasznunk nem származott belőlük, gyönyörűséget sem okoztak, csak egymás előtt szégyelltük volna, ha kimaradunk belőlük. Pedig ha egyik másikra fény derül, csinos botrány válhatott volna belőle, talán még az iskolából is kicsaptak volna, ami – eminens tanuló lévén – nem lett volna előnyös. Egyik ősön például a Felső-Lőver út kertjeinek ovális alakú, cinkből készült és fehérre mázolt számtáblácskáit szereltük le, több hétig tartó kockázatos munkával. Az összegyűjtött számtáblákat megolvastottuk és golyót alakítottunk belőlük. Mivel ennek tetemes súlya volt, abban reménykedtünk, hogy majdan szép pénzt szedünk össze belőle, de egyik társunk megszabadított attól, hogy lelkiismeretünket ez a bűn is terhelje, mert a zsákmányt a saját számlájára adta el, „büntársai” teljes kikapcsolásával.

1921-ben az 5. osztályba jártam, amikor Sopron hovatartozásáról az antant népszavazást rendelt el. A város lakosságát ez az esemény tartotta lázban. Ezt az időt én kórházban töltöttem, ahová egy elkésztett vakbél-operáció folytán kerültem. Sokáig titkoltam a fájdalmaimat, mígnem azok tűrhetetlenné váltak és háziorvosunk, Klausz Samu dr.¹⁰ a

¹⁰ Dr. Klausz Samu, soproni háziorvos.

mentőkkel – minden kérdés nélkül – a Zita-kórházba¹¹ szállíttatott, ahol társa, Kossow dr.¹² azonnal megoperált. Hashártyagyulladás lépett fel és lassan, de biztosan haladtam az elmúlás felé. Már akkor az Erzsébet-kórház is működött. Igazgatója, a fiatal, alig 35 éves sebészorvos szüleim kérésére alig akart kötélnek állni, hogy orvosi hívás nélkül átlépje a Zita-kórház küszöbét. Végül mégiscsak engedett, és ennek eredményeképpen azonnal átszállítottak az Erzsébet-kórházba. Ettől kezdve a keze alatt lassan megindult a gyógyulásom. Király Jenő dr.,¹³ akivel azután jó barátságba kerültünk, és akinek végeredményben az életben maradásomat köszönhettem, nemcsak országos híró sebész volt, hanem végtelenül jószívú, szeretetreméltó ember, akire mindig szeretettel és tisztelettel gondolok vissza. Mondanom sem kell, hogy a Zita-kórház két orvosát majd szétvetette a bosszúság. Több mint három hónapig voltam kórházban, de bepótoltam a mulasztottakat és az év végén bizonyítványt is kaptam, igaz, két kettessel, ami azonban nem bosszantott különösképpen.

Igy hát a népszavazást és az ezzel járó bonyodalmakat csak a kórházból kísérhettem figyelemmel. Gyönyörű volt a tél ebben az évben, naponta lehetett korcsolyázni, ródlizni, amit az osztálytársaim ki is használtak. Ez fájt kissé. Legjobban az lepett meg, hogy már ismét az utcákat járva lépten-nyomon megállítottak az ismerősök, és gratuláltak, nyilván ahhoz, hogy még élek. Ezek szerint általánosságban már napirendre tértek afelett, hogy befejezem földi pályafutásomat. Betegségem alatt anyám is a kórházba költözött, két-ágyas szobát kaptunk; akkoriban még ez is lehetséges volt. Rá is szorultam az ápolására, mert gyógyulásom igen lassan haladt és a kezelések alatt sokat szenvedtem. Ezen a nyáron sportolni sem nagyon mertem, sokat olvastam. Betegségem alatt az éltetett, hogy gyógyulásom után olyan barna ruhát kapok, mint amilyent az általam csodált főorvoson láttam. Sokat álmodoztam erről, hiszen már ötéves korom óta nagy álmodozó voltam, de sajnos, ebből semmi sem lett, és a nyár eleji táncmulatságon, az Erzsébet kert nagy nyári fapavilonjában, amely a második világháború folyamán pusztult el, kölcsönként hosszú-nadrágban jelentem meg, ami nem növelte az önbizalmamat.

A vakbél esettől eltekintve a középiskola négy felső osztálya nagyobb események nélkül zajlott le. A tantárgyakat nagyjából szerettem, különösen a természetrajzot, a kémiát, az ábrázoló geometriát és a szabadkézi rajzot. A természetrajzot és a kémiát Gerő Árpád¹⁴ tanította, aki fel tudta ébreszteni bennünk a lelkesedést mindkét tantárgy iránt. A biológiai gyakorlatokon rendszertant tanultunk és herbáriumot készítettünk növényekből (még ma is megvan), a kémiai gyakorlatokon sokat vizsgáltunk, és kisebb sikerélményt jelentett, ha meg tudtuk határozni a kezünkbe adott anyagot. De szó volt titrimetriáról, gravimetriáról, anyagok szerkezeti képleteiről, szerves vegyületekről is.

¹¹ Magánkórházként alapított soproni egészségügyi intézmény, a Betegház, majd Kazinczy utcában (a mai Kőfáragó téri lakótelep helyén), nevét Zita királynéről, IV. Károly király feleségéről kapta.

¹² Dr. Gerronay Kossow Imre, a soproni Zita Kórház igazgató főorvosa.

¹³ Dr. Király Jenő (1885-1969), országosan elismert sebészorvos.

¹⁴ Gerő Árpád középiskolai kémiatanár.

Megvettem Gróh¹⁵ mindhárom kötetét, az általános kémiát, a szervetlen és szerves kémiát, és érdeklődéssel lapozgattam olyannyira, hogy az egyetemen, ahol egy fél éven át heti hat óra előadásban hallgattunk kémiát, jelesre vizsgáztam Ilosvay Lajos¹⁶ professzor akadémikusnál (v.b.t.t.),¹⁷ aki pedig az építészhallgatókat e tárgyból általában tudatlannak tekintette.

Az ábrázoló geometriát a kisművésű Faragó József¹⁸ oktatta, aki száraz humoráról volt híres, és a tantárgyat jól meg tudta világítani még a sötétebb koponyákban is. A fizikát és matematikát Barta Miksa¹⁹ tanította, igen értelmesen és jól, bár nekem néhányszor kettést adott matematikából; az egyetemen (két szemeszteren át a három óra elmélet és három óra gyakorlat) kitűnő volt Kőnig Dénesnél,²⁰ amit büszkén hoztam Barta Maxi tudomására. Fizikából is jó alapokat kaptunk, ennek bizonyítéka az egyetemen kapott kitűnő osztályzat technikai fizikából Wittmann Ferencnél,²¹ majd Pöschl Imrénél²² elektrotechnikából. Máig sajnálom, hogy Nasch Fülöp²³ csak egy éven át tanított bennünket németre, mert ezalatt is sokat adott nekünk gazdag tudása tárházából a klasszikus művészetekről. Kár, hogy ennek az oktatásnak a középiskolában nem lett folytatása. Nash híres festmények reprodukcióit adta a kezünkbe, amelyeket le kellett írni, persze németül. Egyik ilyen dolgozatomra – ez is kisebb sikerélménynek számított – a következő osztályzatot adta: „Inhalt: ausgezeichnet, Form: eine Augenweide.”²⁴

Szabadkézi rajzot a 6. osztályig bezárólag Seemann Kálmán tanított eléggé sematikusán, míg nem a 7. osztályban Soproni Horváth József,²⁵ a kiváló akvarellművész, akinek Sopronban állandó múzeuma van. Tőle igen sokat tanultam. (Egy ragyogó szénrajz és két akvarell van tőle a birtokunkban, 2. kép.) A történelemoktatás eléggé ellaposodott, különösen az utolsó évben, amikor pl. az 1848-as szabadságharc minden csatáját, helyét, idejét pontosan tudni kellett volna. A francia tanulásban nem jeleskedtem különösképpen, csak éppen annyira, ami a jeles osztályzathoz kellett. Magyar és németet Stodolní²⁶ tanár úr tanított, aki az önképzőkör tanári vezetője is volt. A német nyelvtanra jól megtanított bennünket, hosszú német dolgozataimat kevésbé méltányolta, így hamarosan le is szoktam róluk. Az önképzőkörben Ady Endréről tartottam előadást; ezzel a dolgozattal az irodalmi pályázat első díját is megnyertem, egy kis agyag Jókai szobrocskát, amiért

¹⁵ Gróh Gyula (1886–1952) kémikus, az MTA rendes tagja.

¹⁶ Ilosvay Lajos (1851–1936) egyetemi tanár, akadémikus.

¹⁷ v.b.t.t. – valóságos belső titkos tanácsos.

¹⁸ Faragó József egyetemi oktató, az ábrázoló geometria tanára.

¹⁹ Bartha Miksa (1903–1938) gimnáziumi fizika-matematika – ábrázoló geometria tanár.

²⁰ Kőnig Dénes (1884–1944), matematikus, egyetemi oktató, királyi József Műegyetem.

²¹ Wittmann Ferenc (1860–1932), fizikus, egyetemi oktató, királyi József Műegyetem.

²² Pöschl Imre (1871–1963), gépészmérnök, egyetemi oktató, királyi József Műegyetem.

²³ Nasch Fülöp, gimnáziumi német nyelvtanár.

²⁴ Tartalom kitűnő, forma szemet gyönyörködtető.

²⁵ Soproni Horváth József (1891–1961) festőművész, gimnáziumi rajztanár.

²⁶ Dr. Nemeskéry-Stodolní Gyula igazgató, magyar-német szakos tanár.

2. kép. A közös akvarell Horváth Józseffel, a középiskola nagyszerű „rajztanárával”

eléggé haragudtam; de csodálatosképpen a szobor még ma is épségben megvan. Ha valami értékes anyagból készül, már régen pusztulás lett volna a sorsa.

Az egyik évben október 6-án, egy másikban március 15-én tartottam az ünnepi beszédet. Sokat jártam színházba, kitűnő „stagione” társulatok működtek Sopronban azokban az években, és sokszor hoztak Budapestről egy-egy kitűnő vendégművészt; közülük különösen Odri Árpádra²⁷ emlékszem. Hangversenyeket is gyakran látogattunk; több ízben szerepelt Sopronban Dohnányi Ernő²⁸ zongoraművész és zeneszerző, Hubermann Broniszláv,²⁹ majd Helge Lindberg,³⁰ a tiszta hangú finn énekes. Az iskolaszünetekben sokat olvastam az akkori divatos magyar írókat, köztük Szabó Dezsőt, aki akkoriban *Az elsodort faluval* vált híressé. A német írók közül Hans Heinz Ewerst (*Alraune, Ameisen*) és Erich Maria Remarque-ot (Kramer), akinek ragyogó könyve volt az első világháború borzalmait leíró regénye, *Im Westen nichts Neues*³¹. A *Nyugat* folyóirat is gyakran megfordult a kezemben. Nagyon szerettem Adyt, számos versét ismertem és szavalgattam, de inkább csak magamnak. Szerettem Kosztolányit is; nagyon tiszteltem Babits Mihály Dante-fordítását. Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című paródiagyűjteményén nemcsak sokat derültünk, hanem megismertük belőle számos neves író és költő jellegzetes stílusát,

²⁷ Ódry Árpád (1876–1937) színész, akadémiai tanár.

²⁸ Dohnányi Ernő (1877–1960) zeneszerző, karmester, zongoraművész.

²⁹ Bronislaw Huberman (1882–1947) lengyel hegedűművész.

³⁰ Helge Lindberg (1887–1928) finn operaénekes.

³¹ Nyugaton a helyzet változatlan.

modorát is. A német költők közül Rainer Maria Rilket és Anton Wildanst szerettem. Az utolsó két évben a rajztanárunk a jobb rajzolóknak – és akik igényelték – külön órákat adott, ahol gipsz fejeket és figurákat rajzoltunk szénnel.

Minden nyári szünetben apámmal, később egyedül, külföldön voltunk 1-2 hétig, főleg Ausztriában, Salzkammergutban, Salzburgban, vagy Németországban, Münchenben, hiszen apám számomra is szabadjegyet vagy kedvezményes jegyet tudott szerezni. Ezek a kirándulások szépek és érdekesek voltak.

Mindezekon kívül csak egy kis téli sportban, korcsolyázásban, ródlizásban volt részem. Születésemtől 13. életévig a Mező utca 6. szám alatti egyemeletes bérházban laktunk, ott is születtem az első emeleten. A ház anyai nagyapámé volt. Később valószínűleg a legidősebb fiáé; telke mellett az ő hordógyárának a fatelepe terült el. 1920-ban a Csengery utcába költöztünk, a 35. számú házba, amely rokonunké, Drescher Nándoré volt, aki folyvást azzal hitegette apámat, hogy a házat eladja neki. Miután kiderült, hogy mindez ámtás csupán, apámék végül a löverünk telkén, a Felső-Löwer út 27. sz. alatt (akkor) kis háromszobás családi házat építettek. Lett volna közelebb is telkünk, de apám néhány rokonával – nyilván nyomós okból – nem szimpatizált és ezért választotta a várostól, a központtól akkoriban még eléggé távol fekvő helyet.

Az életünk 1932-ig ebben a házban zajlott. Mondanom sem kell, hogy ez a ház volt az első tervem, amely valóban meg is épült. A Csengery utcai háznak szép, tágas szobái voltak, de a rossz és régi rendszerű cserépkályhák folytán télen igen sokat fáztunk bennük. A gyümölcs nagy részét a löveri házban tároltuk és nekem jóformán minden nap, ha délutáni órák nem volt, hátizsákkal ki kellett mennem gyümölcsért. Ezek alatt a séták alatt jobb híján ábrázoló és egyéb feladatokon morfondíroztam.

1925-ben elérkezett az érettségi vizsga, amelytől minden jótanulás ellenére eléggé féltünk. Végül is szép sikerrel zajlott le és nekivághattunk az egyetemnek. Egy ideig apám a GYSEV-en osztályvezető lévén próbálkozott azzal, hogy rábeszéljen, foglaljak el ott egy „nyugdíjas” állást, de akkor már eltökélt szándékom volt, hogy építész leszek. A középiskolai indexembe búcsúzóul azt írták be, hogy „a magyar és német fogalmazásban kiváló”, de ennek nem sok hasznát vettem. 1934-ben, már diplomás építész koromban írtam meg első cikkemet a *Tér és Forma* építész folyóiratban, ami többszöri korrigálásom után is nyüzsgött a germanizmusoktól.

Az egyetemi évek, Budapest

1925. szeptember. A beiratkozás előtt azzal rémítettek, hogy szabadkézi rajzból „felvételi vizsgát” kell tenni, de ilyesmiről szó sem volt. Mindenkit felvettek, aki jelentkezett. Úgy emlékszem, abban az évben közel százan iratkoztak be elsőéves építészhallgatónak. Voltak, akik hamar lemaradtak, másoknak 8-10 év kellett a diploma megszerzéséhez. Akadtak olyanok is, akik építész oklevéllel a kezükben más pályára léptek, mert sehol sem sikerült a szakmában állást szerezniük. Két rajzteremben helyezték el az évfolyam tagjait. A helyünk is pontosan meg volt szabva; a helyszámot az ábrázoló geometria tanszéken kaptuk meg, ahol egyébként is szigorú volt a fegyelem. Az elméleti ábrázoló órákon a

mérnök és gépészmérnök hallgatókkal együtt vettünk részt, az akkori „auditorium maximum” teremben, ahol több mint 600-an fértek el. Itt is csak az indexben szereplő számú helyen lehetett ülni (532). Az 1925-ös őszi szemeszterre ma is szívesen emlékszem vissza. Apám egyik Szegedről Budapestre származott kollégájánál kaptam szállást, Ledermüller Gyula vasúti főfelügyelőnél, aki a Teréz körút 56. III. emeletén, a 2. számú szolgálati lakásban lakott. Én a konyha melletti, keleti fekvésű udvari személyzeti szobában laktam egy évig. Megérkezésem estéjén megkértek, hogy egy bejárati ajtóra erősítendő zöld bádogdobozra arany betűkkel „Levelek” feliratot rajzoljak. A feladatot magamban enyhe kis rosszallással teljesíttem. Nem gondoltam, hogy diplomás koromban ennél megalázóbb cselekedetekre is kényszerülök. Már a második évben Gyula bácsi felesége – immár a harmadik – mást gondolt és felmondta a lakást. Kicsit féltékeny is volt, mert Gyula bácsi – maga is amatőr festő – első útja mindig hozzám vezetett; érdekelt, mivel foglalkozunk, mit rajzoltunk.

Ebben az évben az ősz nagyon szép volt, és szívesen barangoltam a napsütötte pesti utcákon. Vasárnap délután néha a szigetre is kísértámtam, ahol a MAC³² atlétikai versenyeket tartott. Tanúja voltam, amikor az egyik Gáspár³³ – azt hiszem Jenő – megjavította a magyar magasugró rekordot, 193 cm-ről, 194-re. A másik testvér, – Dezső – ebben az időben a távolugrás magyar rekordját tartotta. Középiskolás osztálytársam, Walter József, akitől a 4. osztály után váltunk el, mivel árva gyerek lévén nem tudott továbbtanulni, itt Budapesten ismét felbukkant, és vele is elmentünk néha moziba, angolkertbe.

Egyébként az egyetemen töltöttem az időmet, minden előadásra eljártam, a rajzolást Kovács altiszt bácsi „Zárunk, urak zárunk!” mondására hagytam abba és legtöbbször még vasárnap délelőtt is bejártam. Nagy buzgalommal dolgoztam az oszloprendek nagy léptékű rajzaiban. Vasárnap délelőtt kiállításokat is látogattam, sok időt töltöttem a Szépművészeti Múzeumban, a Városligetben. Gondtalan idők voltak, az úgynevezett „zárhelyi” gyakorlatokon kívül, amiket főként ábrázoló geometriából és mechanikából tartottak, más izgalomunk jóformán nem is volt. Kicsit büszke voltam arra, hogy a rokonságnak ebből a nemzedékéből én voltam az első, aki egyetemi tanulmányokat folytat. Mechanikai, ábrázoló geometriai feladatok megoldása, egy-egy jól sikerült szabadkézi rajzfeladat kisebb sikerélményt jelentettek. Színházba ebben az időben keveset jártam. A kollégákkal magáztuk egymást, egy-kettővel kerültem tegező viszonyba, közöttük Pócza József barátommal,³⁴ akivel gyakran tanultunk együtt, és később közösen is pályáztunk (3. kép).

Az alaptárgyakat, mechanikát, ábrázoló geometriát, matematikát, kémiát, köztant szerettem, majdnem mindegyikből kitűnőre vizsgáztam az első és második félévben egyaránt. Az előadó professzorokat tiszteltem, kedveltem, bár velük inkább csak a kollokviumokon, esetleg szigorlaton kerültem közelebbi kapcsolatba. Mind elismert, országos tekintélyű tudósok voltak, mint dr. Szily Kálmán, dr. Romsauer Lajos, dr. König Dénes

³² Magyar Atlétikai Club.

³³ Gáspár Jenő (1896–1945) magyar atléta.

³⁴ Pócza József építészmérnök.

3. kép. Winkler Oszkár egyetemista korában

(a meghívott előadó König Gyula fia), dr. Ilosvay Lajos, akadémikus (V.B.T.T.) dr. Vendl Aladár akadémikus. Az akkori tanársegédek közül Barta Józsefre (mechanika) és Vigassy Lajosra emlékszem (ábrázoló geometria), akik később magas rangú miniszteriális emberek, professzorok lettek. Szily Kálmán „Statika” című könyvében az egyik ábrán hibát fedeztem fel, amit Barta Józsefnek jelentettem. Barta közölte a professzorral, aki általa meg is köszönte, annál is inkább, mivel a hiba a hibajegyzékben nem szerepelt. Talán részben ennek is köszönhettem – bár első félévben kitűnőre vizsgáztam és minden feladatomat, zárthelyimet 6-osra (kitűnőre) értékelték, hogy a professzor a második félévi vizsgán fellelés nélkül kitűnőt ajánlott meg, ami elég ritka esemény volt a Műegyetemen.

Az első félévben szaktárgynak az ókori építészet számított. Wälder Gyula,³⁵ a tárgy tanszékvezető professzora az első órán lendületes előadásban adott áttekintést az építészet fejlődéséről, ami mindnyájunkat fellelkesített; a későbbiek során ritkábban adott elő személyesen. Lechner Lóránt adjunktus helyettesítette, aki a vizsgáztatást is végezte.

³⁵ Wälder Gyula (1884–1944) építészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus.

Nagyon kedves, megnyerő szakember volt, akire ugyancsak szívesen emlékszünk vissza. A tárgy egyébként nagyon megfogott; a villamosról érdeklődéssel tapogattam végig a tekintetemmel az eklektikus budapesti bérházak homlokzatait, és csodálkozva állapítottam meg, milyen híven követik a klasszikus oszloprendek arányait, a hármas tagolású főpárkányét, osztópárkányét, ablak és kapukeretek részleteit.

Wälder Gyula professzorunknak az egyetemen „jól menő” tervezőirodája is volt, sok jó munkával ellátva. Nagyszerűen rajzolt és a neobarokkot művelte; sokat tervezett Budapesten és Egerben. Nagy szenvedéllyel komponált barokk vázákat. Később a Madách-téri bérházak klinker homlokzatai már őt is a modern építészet alkotásai felé terelték. Kedélyes ember volt, hallgatói szerették, különösen az elkövetkező években, amikor már jóval kevesebben – évfolyamonként 20-an, legfeljebb 30-an – iratkoztak az építészeti osztályra, és közelebbi kapcsolat alakulhatott ki professzor és hallgató között. Tőle származik az a mondas, ki a jó építész: „Aki szereti a sört, és soha sincs ceruzája.” (A második év végén, júniusban találkoztam vele újra, az első szigorlaton, amit ábrázoló geometriából és ókori építészetből tettünk le, igaz, csak néhányan.)

Az első év második félévében már újabb két szaktárgy csatlakozott a meglévőkhöz, alkalmazott szilárdságtan és épületszerkezetek. Előbbit Czakó Adolf,³⁶ utóbbit Nagy Károly³⁷ adta elő. Czakó Adolf igen rossz előadó volt; úgyszólván egyetlen mondatát sem fejezte be. Ezzel szemben igen kiválóak voltak adjunktusai, ill. tanársegédei, Sinkovits Lajos, Szabó Lajos és dr. Nyiri István, akikkel később közelebbi kapcsolatba kerültem. (Dolgoztam Sinkovits Lajosnak és működtem dr. Nyiri István és Szabó Lajos irodájában is.) Nagy Károly tárgyából írásbeliztünk; azokat adjunktusa, Herceg és tanársegédje, Krompecher bírálták el; az enyémet elégségesre, ami eléggé bosszantott. Így hát év végén bekerült az indexembe a kitűnők és jelesek közé egy elégséges (azon kívül harmadévből még csak egy). Pócza barátom elbukott, szeptemberben Nagy Károlynál szóbeli jelest kapott. Lezajlott az első év a műegyetemen. A második évben már másutt laktam, az Alkotás utca 39/a alatti bérház második emeletén, egy építőmester özvegyénél, Czékus Istvánnénál, miután sikertelenül próbálkoztam különböző albérletekkel. Itt lakótársam is volt, felváltva egy joghallgató és egy közgazdász-hallgató, akikhez gyakran csatlakozott az egy emelettel feljebb lakó ugyancsak közgazdász, Kovarzik Károly. Akkoriban még nem járt a 61-es villamos és a Krisztina térre kellett gyalogolni a megállóhoz. Ebben az évben technikai fizikát is hallgattunk, dr. Wittmann Ferenc professzornál és kémiai technológiát dr. Varga Józsefnél, aki színesen és érdekesen adott elő. Az eddigi tárgyakhoz járult a középkori építészet. Möller István,³⁸ a neves restaurátor eléggé elaprózva interpretálta a tárgyat, s így ebből átfogó képet nem alkothattunk.

Megismerkedtünk dr. Kotsis Iván³⁹ professzorral, igaz, hogy egyelőre csak a „gyakorlati perspektíva” című tárgy keretében. Később, a tervezési tárgy arról volt nevezetes,

³⁶ Czakó Adolf (1860–1942) építészmérnök, egyetemi tanár.

³⁷ Nagy Károly (1870–1939) építészmérnök, egyetemi tanár.

³⁸ Möller István (1860–1934) építészmérnök, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, restaurátor.

³⁹ Kotsis Iván (1889–1980) építészmérnök, egyetemi tanár, a modern építészet képviselője.

hogyan az ott kapott feladatokat „modern” felfogásban lehetett, illetve kellett megoldani. Talán még a szabadkézi rajzot és a tanszék tárgyait kell említenem, amelyek között az alakrajz, ékítménytan és vízfestési gyakorlatok szerepeltek. A szabadkézi rajz tanszék vezetője akkor Nádler Róbert festőművész⁴⁰ volt. Adjunktusai Laszgaller, Szabó, Fülöp és Bardon Alfréd voltak. Ezeket szerettem és sikerrel úztam. Különösen Bardon keltette fel az érdeklődésemet több éven keresztül. Itt kell szólnom – bár erre, úgy emlékszem a harmadik évben került sor – Jashik Álmos⁴¹ előadásairól, „művészi betűvetés” címen, aki az építészetről is beszélt, olyan lenyűgözően és lényegre törően, hogy megállapításunk szerint neki kellett volna előadni az építészettörténetet. Jashik Álmos kiváló modern grafikus volt, aki többek között egy Ady-antológiát is illusztrált igen figyelemre méltón.

Erről a szemeszterről csak néhány jellemző mozzanatot tartok feljegyzésre érdemesnek. Időnkint lejártam a sportpályára kicsit mozogni. A sportegyesület új edzője, Vadas Iván szeretett volna belőlem sprintert nevelni 100 és 200 m-re. „Szerencsére” inhuvelygyulladást kaptam a bal lábamon, amit meg kellett operálni. Ezzel megszakadt atlétikai pályafutásom.

Az ókori építészet gyakorlatainak egyik feladata az úgynevezett „rekonstrukció” volt, ami annyit jelentett, hogy valamelyik ókori templomot kellett a rendelkezésre álló publikációk, rajzok alapján felrajzolni, alaprajzban, homlokzatban, metszetben, amit nagy lelkesedéssel végeztünk el. A Műegyetem dísztermében építész-kiállítást rendeztek, amelyen nemcsak a hallgatók munkáit állították ki, hanem egyéb, fiatal építészekét is. Természetesen megnéztem a kiállítást, már csak azért is, mert az én munkám – az említett „rekonstrukció” – is szerepelt a kiállított művek között. Molnár Farkasnak⁴² néhány épület rajza is látható volt a falakon, – ő akkor a „Bauhaus” hallgatója volt. A mellettem beszélgető csoport egyik tagja, Hüttl Dezső⁴³ professzor kategorikusan jelentette ki: „Ez nem építészet.”

Az év végi kollokviumok kezdetén influenzában betegedtem meg, magas lázzal és úgy tűnt, hogy nem, vagy csak részben tudok levizsgázni. Nem adtam fel a küzdelmet és sorra raktam le vizsgáimat olyan tempóban, hogy egyik napra két vizsga is esett; délelőtt Varga professzornál kémiai technológiából, délután Czakó Lajosnál alkalmazott szilárdságtanból, mindkettőből jóra. Befutottam tehát a júniusi első szigorlatra néhányad magammal, ami ábrázoló geometriából és ókori építészetből „kitűnőre” sikerült. Trautmann Rezső⁴⁴ kollégám jó, néhányan megfelelő eredménnyel szigorlatoztak – talán összesen öten voltunk – és az eredményes teljesítmény után egy Bartók Béla úti (akkoriban Horthy Miklós útnak hívták) vendéglőben sörözésre ültünk össze, amelyen „horribile dictu” még össze is tegeződtünk. Ezzel befejeződött a második műegyetemi esztendő is.

⁴⁰ Nádler Róbert (1858–1938) festőművész, egyetemi tanár.

⁴¹ Jaschik Álmos (1885–1950) grafikus, festőművész, iparművész

⁴² Molnár Farkas (1897–1945) avantgárd építészet, Bauhaus kiemelkedő alakja, festő és grafikus

⁴³ Hüttl Dezső (1870–1945) építészmérnök, egyetemi tanár

⁴⁴ Trautmann Rezső (1907–1995) építészmérnök, építésügyi miniszter, országgyűlési képviselő

A harmadik és negyedik évben sokasodtak a szaktárgyak és az eddigiekhez vas- és vasbetonszerkezetek (Czakó), épületszerkezetek (Sándy),⁴⁵ újkori építészet I. (dr. Kotsis Iván), majd tervezés I. (Kotsis), épületek tervezése és berendezése (dr. Hüttl Dezső) csatlakoztak. Ezekhez járult később elektrotechnika (Pöschl Imre), vas- és vasbetonszerkezetek II. (dr. Mihailich Győző), ipari és gazdasági épületek tervezése és szerkezetei (Sándy Gyula), újkori építészet II. (Hüttl), valamint képzőművészetek története (Csányi Károly) és nemzetgazdaságtan (dr. Heller Farkas).⁴⁶ 2 éven keresztül mintáztunk is (Bory Jenő).⁴⁷ Természetesen a tárgyak között a főhelyet most már heti 15 órában a tervezés II. foglalta el, amelynek professzorául Kotsis Ivánt választottam, aki a „legmodernebb” hírében állott. Adjunktusa akkor dr. Kiss Tibor⁴⁸ volt, aki később ugyancsak tervezésből tanszékeztető professzor lett, 1945-1957-ig, de lehetett tervezni Wälder, Hüttl, és Möller, később Sváb Gyula professzoroknál is. Városrendezést ebben az időben még nem oktattak, néhány évvel később szerveztek egy ilyen tanszéket, Warga⁴⁹ professzor vezetésével.

Harmadik egyetemi évem telén súlyos, szövődményes influenzajárvány dühöngött Budapesten, amely engem is elkapott. Ennek folyományaképpen több mint két éven át hőemelkedéssel bajlódtam, amely kisebb izgalmakra, vagy több munka esetén gyakran 38°-ra is felszökött. Néha fél óras rajzolás után már le kellett feküdnöm, mert annyira kimerültem. Bár minden félévben rendesen abszolváltam a vizsgáimat is, úgy emlékszem – kevés kivétellel – az évfolyamon a legjobb eredménnyel, előadásokra nem voltam képes rendszeresen járni és így tanáraink nem ismertek úgy, mint az előző évfolyamokban. Bizonyos ellenszenvet is kellett tapasztalnom egy részt Kotsis, de különösen Hüttl professzorok részéről. Pedig a tervezést nagyon szerettem és kezdetben elismeréssel adózott ennek Kotsis professzor is (pl. folyóparti hajóállomás terve). Később is szép feladatokat kaptam, egy tüdőbeteg szanatóriumot, egy nagy filmszínház épületét, bérházat hegyes telken és úgy éreztem, ezeket jól oldottam meg. Bár ma már nem fontos, mégis megjegyzem: mikor az utóbbi években (1975–78) munkásságomat az Építészeti Múzeum részére összegyűjtöttem, kerestem ezeket a terveket és akkor jöttem rá, hogy Pócza József barátom kérésére az ő középiskolai osztálytársának, Dobozy Jánosnak adtam kölcsön őket. Dobozy ezek közül egyet sem adott vissza, annál kevésbé, mert azokat ő – aki tőlünk lemaradván, már Sváb Gyula professzornál „tervezett”, nevemet kiradírozva, saját nevén adta be. Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy Pócza Jóska ugyanígy járt a tervezéssel. Mondanom sem kell, hogy azok a tervek, amelyeket Kotsis professzor nálunk jóra értékelt, Svábinál kivétel nélkül kitűnőt kaptak. Dobozyról azóta sem hallottunk. Persze valakinek mint építésznek a képességeit a gyakorlati életben kellett megmutatni és értékelni és ezt Póczával külön-külön és együttesen is megtettük (pl. a ferihegyi repülőtér

⁴⁵ Sándy Gyula (1868–1953) építész-mérnök, egyetemi tanár, a soproni evangélikus teológia tervezője

⁴⁶ Heller Farkas (1877–1955) közgazdász, egyetemi tanár.

⁴⁷ Bory Jenő (1879–1959) szobrászművész, építész-grafikusművész, egyetemi tanár.

⁴⁸ Kiss Tibor (1899–1972) építész-mérnök, egyetemi tanár.

⁴⁹ Warga László (1878–1952) építész-mérnök, urbanista, egyetemi tanár.

4. kép. Rómában készült rajz, 1932-ben

tervpályázata, 3. díj, központi városház, megvétel, stb.). Ilyen körülmények között a diplomámat nem sikerült olyan eredménnyel megszereznem, mint ahogy tanulmányaimat elkezdtem. Szigorlati tervem egy zárt sorban építendő gimnázium volt.

Talán itt említem meg, hogy végzés után pályázatot nyújtottam be egy berlini ösztöndíj elnyerésére a Collegium Hungaricumba. Ebben csak az adataimat soroltam fel, talán a tematikát is nagyvonalúan jelöltem meg, és nem kértem fel egyetlen műegyetemi tanárt sem, hogy támogassa kérvényem kedvező elbírálását. Nagy csalódás volt, amikor az újságot böngészve, nem találtam a nevemet az ösztöndíjat elnyertek névsorában, holtott csak magamat hibáztathattam a tájékozatlanságom és egyben a naivitásom miatt. Végül is nem volt baj, Berlinbe amúgy is kijutottam, eleget láttam és tapasztaltam egy fél év alatt is, szinte kár lett volna az időért. A másik három hónapot 1932-ben Olaszországban, Rómában töltöttem, ugyancsak az ottani Collegium Hungaricumban, amit nem szívesen hagynék ki az életemből (4. kép).

Röviden feljegyzem, hogy évfolyamtársaim közül néhányan milyen pályát futottak be. Trautmann Rezsővel kezdem a sort. Neki magántervezői irodája volt, 1945. után az állami tervezőirodában főstatikus lett, később az Építésügyi Minisztériumban főosztályvezető, majd miniszterhelyettesi rangban az Építési Hivatal elnöke, 1957. után több mint 10 éven át építésügyi miniszter és jelenleg (1980) a köztársasági elnök helyettese. Azt hiszem, ennél többet építész nem produkálhat. Wolf Johanna sokáig Sztálinváros főépítésze volt, rendkívül felelősségteljes hivatalát kitűnően látta el. Papp Imre az építésügyi Minisztériumban osztályvezetői vagy főosztályvezetői minőségben a városrendezési metodika kidolgozásában szerzett érdemeket. Még a II. világháború előtt Hidasi Lajossal az óbudai

Árpád Gimnáziumot tervezte. Körner József tehetséges építész volt, kitűnő rajzoló is, aki a „szocreál” korszak, majd később a modern irányzat törekvéseibe egyaránt jól beleilleszkedett. Ybl- és Kossuth-díjat kapott munkásságáért. Marxbauer (Módos) Ferenc pályája jól indult, a farkasréti temető épületeit tervezte egészen fiatal korában. Későbbi munkáiról, állami tervező irodabeli működéséről keveset tudok. Ő kitűnő grafikus is volt és talán ez nem vált előnyére; a megkívánt építési fegyelem híján rendszerint elragadta a ceruzája. Révész Zoltán, úgyszintén mint a magyarországi CIRPAC⁵⁰ tagja, jól indult, valószínűleg a 40-es évek eseményei folytán halálozott el. Komoróczy Lajos kitűnő karikaturista volt, és nagyszerűen mintázott. Az építésügyi és városfejlesztési minisztérium városrendezési osztályán dolgozott nyugdíjba vonulásáig. Tervezőként többen szereztek érdemeket, többek között Pócza József, Horváth Szabolcs, Vörösmarty Kálmán. Velünk kezdett Rácz György is, de betegség miatt egy évet kihagyott és később végzett. Munkássága értékéről Ybl-díja is tanúskodik (pl. debreceni penicillingyár, stb.). Szakíróként is tevékenykedett.

Egyetemi pályafutásom utolsó két évében igen sokat köszönhettem dr. Markovits László fiatal orvosnak, aki Hajnal professzor tanársegédje volt és akivel, mint egyetemi orvossal kerültem kapcsolatba. Éveken keresztül kezelt, kvarcolt, és szívéen viselte a sorsomat. Markovits dr. mindezt önzetlenül tette. Az állapotom nem akart javulni. 1930 tavaszán mandula operációt végeztek rajtam, amihez 40°-os láz és tüdőgyulladás járult, ami majdnem az életembe került. Később azután elkeseredésemben egy szép nyári napon kimentem a dunai uszodába, úsztam és napoztam, és néhány hét múlva nyoma sem volt a hőemelkedésnek; bár Markovits dr. szerint ez kockázatos vállalkozás volt. Az 1929/30. évben beiratkoztam az egyéves mérnök-közgazdasági fakultásra, de a 2. szemeszter 45 tantárgyából csak 19-ből vizsgáztam le. 1931 tavaszán ugyanis Sopron városától németországi ösztöndíjat kaptam, és onnan fél év múlva visszatérve nem folytattam a vizsgázást, ami ugyan sokáig bántott, de most visszatekintve, csak helyeselni tudom. Végeredményben nem diplomákat óhajtottam szerezni, hanem mielőbb az építészeti pályán boldogulni.

⁵⁰ Comité Internationale pour la Résolution des Problemes de l'Architecture Contemporaine, a modern építészet nemzetközi szervezetének (CIAM) előkészítő bizottsága.

id. Wikipileknek: Ernának és Ervinnek szeretettel¹

A Soproni Tájvédelmi Körzet fő része a Soproni-hegység, amelynek völgyeiben megbújó települések, így Brennbergbánya, Ó- és Új-Hermes, Görbehalom történetében meghatározó a bányászati múlt. Jelen tanulmány e közigazgatásilag Sopronhoz tartozó, egykori bányásztelepülések településtörténetét dolgozza fel az utcanevek ismertetésével.

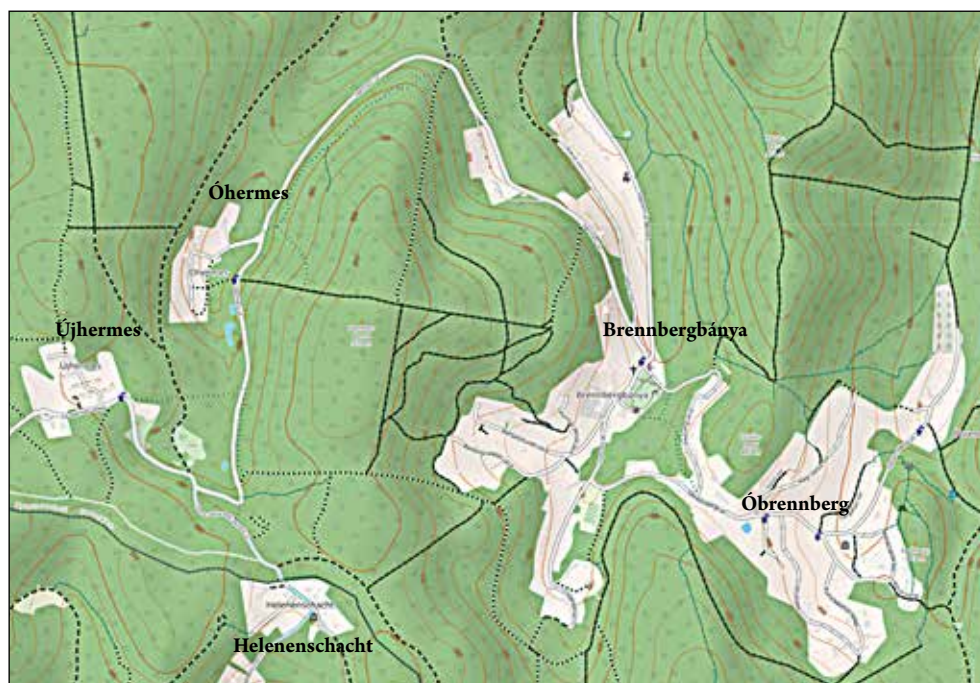
A Soproni-hegység főként csillámpalából és gneiszből álló központi részéhez nyugati irányból fiatalabb üledékes kőzetek támaszkodnak; itt, a Brennbergi-völgytől nyugatra első területeken a megsüllyedt kristályos kőzetekre a földtörténet miocén korszakában egy édesvízi-lápi üledék rakódott, ebből alakultak ki a kőszénteleges rétegek, amelyekre az ún. Ligeterdei-kavics – ennek feltárása Ó-Hermesen látható – és más fiatalabb kavicsos rétegek települtek.² Ez a barnaköszén adta az alapját a több mint kétszáz éves szénbányászatnak és Brennbergbánya (*brennende Berg*, „égő hegy”), valamint a kapcsolódó településrészek földrajzilag szétszórt, festői környezetű, alpesi hangulatot árasztó településszerűségének.

Ezek az adottságok az öko- vagy geoturizmus³ számára is érdekessé teszik Brennbergbányát, e természeti értékekben gazdag, de hátrányos helyzetű területet, mint amilyen ez a 16 kis kolónia. A kevésbé intenzív mezőgazdasági tevékenység és az utolsó ötven év csekély ipari aktivitása miatt a természeteshez közeli állapotban maradtak fenn a térség természeti környezeti értékei, amelyeket érdemes hasznosítani. A nagymúltú bányászhagyományokra építve kihasználható lehetőség a bányaturizmus is tanösvények létesí-

¹ Ernával és Ervinnel (aki időközben elhunyt) a Wiedner-köz kapcsán ismerkedtem meg a 2020-as évek elején. Ervin akkor így mondta: „Mikor tanulják meg már végre, hogy a megkérdezésünk nélkül, a fejünk felett, rólunk ne döntsenek? Higgyék el, hogy ismerjük a történelmünket, amit nem hagyunk feledésbe merülni, és ne akarják ránk erőltetni azt, ami nem úgy történt. Amit nem tudunk, abban segíthetnek, azt megköszönjük”. Így, ennek a szellemében írtam a tanulmányt.

² *Fersch Attila*: A tájvédelmi körzet bemutatása. In: Soproni Tájvédelmi Körzet: Monografikus tanulmányok a Soproni-hegység természeti és kulturális értékeiről. Szerk. Kárpáti László. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság, 2019. 11–16.; *Bidló András, Gálos Borbála, Kiss Márton*: Természetföldrajzi és hidrológiai adottságok. In: Kárpáti: Soproni Tájvédelmi Körzet 39–58.

³ *Bazsó Tamás – Nagy Mónika – Pappné Vancsó Judit*: A geoparkok szerepe a geoturizmusban, különös tekintettel a hazai helyzetre. In: Turizmus Bulletin 21. (2021) 1. sz. 3444. Brennberg földrajzi elhelyezkedése https://www.oedenburgerland.de/index.php?option=com_content&view=article&id=745&Itemid=240

1. kép. Brennbergbánya elhelyezkedése (OpenStreetMap)

tésével, a bányásznapi (szeptember első vasárnapja) és a templom vezetett bemutatása. Emellett fontos turisztikai központ lehet a Soproni-hegység és Ausztria közelsége miatt, ami jó lehetőség lenne az elszigetelt, a gazdasági vérkeringésbe nehezen becsatolható Brennbergbánya vagy a Hermések felzárkóztatásához.

Brennbergbánya kiterjedése minden irányban mintegy 4-5 kilométer. A kb. 30 házból álló kezdeti települést 1793 óta hívják Brennbergnek. Korábbi anyakönyvi bejegyzésekben csak „*in silvis Soproniensibus*”, azaz a „soproni erdőkben” szerepel. A különböző korokban keletkezett lakónegyedek az éppen ott folyó bányászat igényének megfelelően alakultak ki a főbb völgyekben, Kovács-árok (Niedersgraben), Ramel-árok (Ramelgraben), Hermes-árok, Vadkan-(Disznós)-árok. A népességet eredetileg három etnikum alkotta: magyar, morva és sziléziai, akik súrlódásmentesen, gyakran vegyes házasságban éltek. A hajdani etnikai sajátosságok nyomai a településszerkezetben már nehezen nyomozhatók. A település eredetileg kisebb lakóegységekből, szám szerint 16 kis kolóniából állt: a Régi vagy Óbrennberg, a Kovács-árok, a Kuruckereszt telep, a Sárgaház sor, a Márta sor, a Régi iskola telep, a Felső iskola sor, a régi Brennbergi út, a Harangok útja, a Soproni út, a Borbála telep, a Vasúti sor, a Hermesi út, Ó-Hermes, Új-Hermes, és Görbehalom.³ Eredendően a bányászat a keleti, sekélyebben fekvő szénrétegekkel jellemezhető részekén indult – itt még külfejtés is volt (Jóremény) –, és innen haladt nyugati irányba, miközben már egyre mélyebb aknákra volt szükség a szén eléréséhez.

Szent Borbála tér

Brennbergbánya, a templom előtti tér és közpark (2018). A terület elnevezését az indokolta, hogy egyrészt megfelel a helyi tradícióknak, másrészt a Szent Borbála szobor is a megújult területen kapott helyet. A templommal szemközti domboldalon áll ma a Ritter Anton Drasche von Waltinberg (Lobendava, 1826 – Vöslau, 1904) által vásárolt alkotás, amit eredetileg a mai evangélikus harangláb alatt állítottak fel. Vajk Artúr (Hodrusbánya, 1893 – Budapest, 1966) bányaigazgató, bányamérnök 1923-ban átvitette az Öbrennbergi útra. A Brennbergi Kulturális Egyesület 1995-ben restauráltatta. A most szükséges kőmunkákat az L&S Restaurátor Kft. végezte Lederer Zoltán kőfaragó irányításával. A tér ma közösségi események központja. Emellett egy állandó szabadtéri színpad megépítése is tervben van. A szobrot Németh Attila lelkész áldotta meg 2019. október 6-án.

A Szent Borbála tér helyén kialakuló bányaközpontot jelezte az új igazgatási épület (1885). a bányavasút (1892), a tisztai és altisztai kaszinó (1906–1907) megépülte, de itt volt egykoron a Vajk Artúr bányaigazgató és Mándy László építész-mérnök által létesített és szénosztályozó (1924) 5 vagon/óra teljesítménnyel. Meddőanyagának elegyengetése hozzájárult a mai tér kialakulásához. A szénosztályozó kapcsolódott a bányavasút végállomásához, a Sopron-aknáknál lévő erőműhöz, a központi műhelyekhez. A szénosztályozót egy 90 méteres, csak a 90-es évek közepén elbontott vasbetonhíd kötötte össze a Borbálszállítóaknával, az Ilona-akna 800 méteres vontató kötélpályájával és a Szent István-akna 3 kilométer hosszú függő kötélpálya szintjével.

A Fertő-Hanság Nemzeti Park, a Központi Bányászati Múzeum, a Magyar Olajipari Múzeum és a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület szervezésében emléktáblát avattak 2010. december 4-én a brennbergi Bányász-emlékműnél. A Breuer-emléktábla szövege: „Ezen a településen élt és dolgozott 1913–1947 között Breuer György az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. brennbergi gazdasági igazgatója, biológus, ornitológus, a Magyar Madártani Intézet rendes megfigyelője, a Soproni-hegység és a Fertő madárvilágának kutatója. 2000” Avatás: 2010. december 4.

Soproni út

A 86107 jelű Sopron–Brennbergbánya bekötőút 3,4 kilométeres szakasza ÉK felől éri el Brennberget, ahol kiszélesedve a Szent Borbála teret alkotja, majd DDNy felé haladva több kisebb-nagyobb kanyarral és az egykori Erzsébet-akna telepébe fut.

A település egykori kultúrháza (9146 hrsz.) később a Soproni Ruhagyár brennbergi varrodája lett. Az 1980-as években a ruhagyárban a ruhák tervezése, modellezése, az anyagbeszerzés, a szabás-varrás, a csomagolás és az értékesítés folyt, míg a többi a telephelyen (Brennbergbánya, Csorna, Csepreg, Szany, Fertőszentmiklós) csak a varrást végezték el. Az épület helyi védettség alatt áll.

2. kép. Szent Borbála-szobor és tér

A mérleg- vagy mázsaházban (Soproni út 1. 9203 hrsz.) a szenet és a bányászok tűzifa járadékát mérlegelték, amit a Tatabánya vagy Oroszlány környéki bányákból szállítottak vasúton Sopronba, majd onnan eleinte lovaskocsival, később teherautóval Brennbergbányára. A mérlegház is helyileg védett. A Soproni Tájvédelmi Körzet működési területén két védelemre tervezett mesterséges üreg van (az egyik a Breuer-táró, a másik a Szent István akna lőportároló).

A brennbergi Szent Borbála római katolikus templom vagy Bányásztemplom (Soproni út 22.) a lakosság kérésére közadakozásból épült 1928 és 1930 között, de mai formáját csak 1936-ban kapta meg. Füredi Oszkár (Sopron, 1890—Sopron, 1978) építésmérnök tervei alapján alakították át egy korábbi iskolaépületből. Ő tervezte a Szent István-akna üzemi épületeit, a hozzá tartozó szociális létesítményeket, a lakótelepet, az óvodát és az iskolát is. Építéséhez jelentős összeggel járult hozzá az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Köszénbánya Részvénytársaság is. A mai egyedi tájértékű épület egyrészt a székelői hegyi, másrészt a régi német bányásztemplomokra emlékeztet.

Belső terének kialakításában kettős szempont érvényesült: az egyik a bányász jellege. Az itteni bányákban alkalmazott „MOLL” biztosításra emlékeztető, vörösfenyőből készült mennyezetmegoldás eredményeképpen a szem a bordák ismétlődő ritmusát kö-

vetve előre irányul az oltár felé, ahol a sík zárófal keltette feszültséget a keskeny, hosszúkás, Szent Borbálát ábrázoló üvegablak és az ablakot körülölelő falfestmény oldja fel. A festmény Wosinszky Kázmér (Kismarton, 1895 – Sopron, 1967) festőművész munkája. Az összefutó ívek a gótika formavilágának hatását keltik, ám a klasszikus kőbordák, ívek és csipkék távlatai helyett az élő anyag melegét, közvetlenségét adják. A másik a fából készült falak közötti „biztonságos bezártság” érzése, hiszen bányászoknak épült, akiknek munkájában a legerősebb az egymásrautaltság, egymás létbiztonságáért való felelősség.

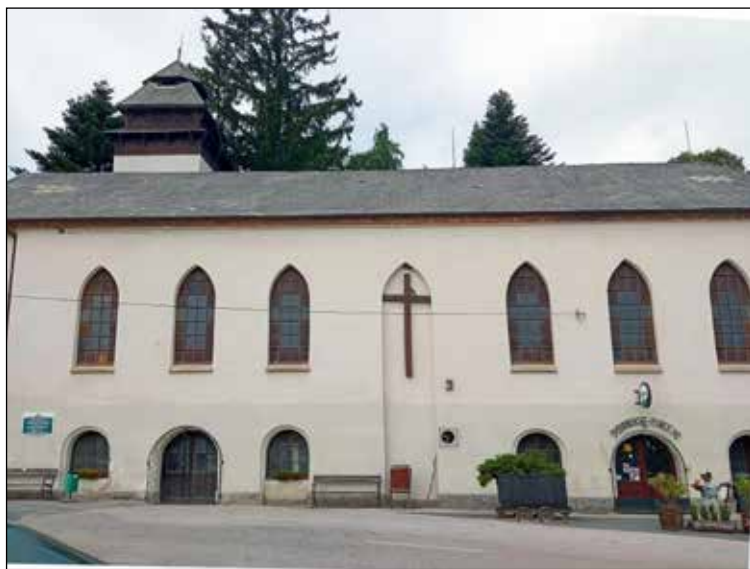
Belső berendezésének különös kettősségét az adja, hogy a német anyanyelvű lakosoknak szánt templom belső berendezése sajátos magyar formavilágával, motívumkincsével hívja fel magára a figyelmet. A fából faragott kopjafára emlékeztető gyertyatartókat és az oltár kellékeit soproni mesteremberek készítették, akikre hatott a magyar népművészet és a Lechner Ödön-féle magyaros szecesszió. Az aranyozással kiemelt, anyagszerűtlen kopjafák jelképezik a föld és az ég kapcsolatát, meghatározzák a belső tér magyaros hangulatát. A szentségház és az oltár id. Herlicska József⁴ szombathelyi szobrász és aranyozómester munkája. Az oltár szecessziós, tulipánmotívumos fafaragványa Stöckert Károly (1910–1991) soproni szobrászművész munkája. A templombelső keresztútképeit Ágoston Ernő (1889–1952) soproni festőművész alkotta. Három-három kép közös keretben látható. Külön keretezett a „Jézus levétele a keresztről”. Az Ágoston-féle Jézus-modell üzenete ma is aktuális: a közösség érdekében önként vállalt teherviselés.⁵

A Szent Borbála-szobor a bánya leállása előtt a Borbála-akna felolvasótermében volt, ezt Rausch József aknász 1920-ban készítette, 1951-ben került ide. A szoborral szemben található a mellékoltár, ez a régi iskolából került át. Felette a fekete Madonna (czestochowai Mária) képe látható. Ezt a II. világháború alatt Brennbergen menedéket lelő lengyelek vették hálából a brennbergieknek. A szentélyben háromszoros kapu van: a terméskő lépcsőfeljáró, a második az előcsarnok, a harmadik a templomajtó. A szélfogó ajtó 1975-ben Sedlmayr János (1932–2004) Ybl-díjas építész-mérnök tervei alapján készült.

Külső és belső renoválására 1972-ben került sor Horváth János Jordán (Pozsonyligetfalú, 1911 – Sopron, 1972) domonkos pap lelkes kezdeményezésére, aki helyi, országos és külföldi adományokból előteremtette a renoválás anyagi fedezetét. Fizikailag is kivette a részét a munkából, de ez sajnos az életébe került, leesett a templom előtti falkerítésről. Személye azért is érdekes, mert barátságot ápolt a szintén szerzetes Mécs László költővel. Jordán atya gépelte, köttette be és titokban terjesztette a *Magyarok misekönyve* szamizdat kiadványát. Azonban három ÁVH-s tiszt 1953. augusztus 23-án csellel megszerezte a Horváth János által a soproni Keresztelő Szent János-templom harangtornyának egyik falrészében elrejtett, több mint 200 Mécs-kéziratot tartalmazó mappát, a *Magyarok misekönyve* példányával együtt, amiért mindketten börtönbe kerültek. Sírja a soproni régi Szent Mihály temetőben, a domonkosok kriptájában

⁴ A magyar ipar almanachja. Szerk. Ladányi Miksa. Budapest: Wodianer, 1929. 420.

⁵ Kovács-Gombos Gábor: A brennbergi bányásztemplom és festményei. In: Bányászati és Kohászati Lapok - Bányászat, 116. (1983), 9. sz. 636–640.

3. kép. A Szent Borbála-templom és a kocsmá épületegyüttese

található. A templom és a vele egy épületben található kocsmá épületegyüttese helyileg védett. Utóbbi helyiséget eredetileg könyvtárnak szánták a helyiek.

A templom mellett balra a II. világháborús emlékmű található. Ennek tövében 2012. június 23-án a Sopron és környéke Német Kultúrklub két emlékpadozt állított: az egyiket Vajk Artúr bányagazgató, a másikat Becher Nándor helytörténész emlékére.

A Soproni út mentén a település központjában, a Szent Borbála-templom kőkerítése előtt egyedi tájértékű, a korabeli bányászmultnak emléket állító köztéri műalkotást (2001) Balla Balázs faragó készítette. Az út mentén álló, faragott Magyarország-címer díszítésű fatörzs állványon álló nagy méretű, vasból készített bányáslámpa (2001) Nagy József alkotása.⁶

Óvoda. (Soproni út 22.; 9147/2 hrsz.). A mai óvoda helyén állt az István-akna 1850-ben (108 m). A késő historizáló épület modern ráépítéssel (Füredi 1928). helyi védettség alá tartozik. Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. 1930. szeptember 23-án nyitotta az óvodát 115 gyermekkel, akik közül csak öt beszélt magyarul. A többiek német származásúak voltak, de sokan csehül is beszéltek. Ettől kezdve az óvodai látogatást két évre kötelezővé tették a bányászok gyermekei számára. Lakatos Borbála volt az óvoda első vezetője. Az épülethez a templom felől bővítésként egy kétszintes paplak is készült. Bezárása után gazdasági épületté, majd élelmiszerboltta alakították. Ez volt az első üzlet Brennbergben, amit a bányavezetés üzemben tartott.

⁶ V. J., *Hajdú László*: Brennbergbányai hetven május: Gazdag programmal ünnepelte jubileumát a tagóvoda. In: *Nyugati Kapu* 3. (2001), 105. sz. május 18. 2.

4. kép. A Brennberei Általános Iskola – Grundschule Brennberei

Az egykor egyemeletes, helyileg védett általános iskola – Grundschule (Soproni út 24.; 9153/33 hrsz.) 1925 és 1927 között készült Füredi Oszkár építész-mérnök (Füredi-Cavallár Műszaki Iroda) tervei alapján, Becska Ferenc (1900-1979) építész, építőmester kivitelezésében hat tanteremmel, igazgatói és iskolaszolgái lakással a Sopronvidéki Kőszénbánya Rt. megbízásából. A magyar nyelvű oktatás (a némettel együtt) 1926-tól kezdődött, és már 6 osztályt kellett végezni. 1930 és 1938 között a hatodik osztály elvégzése után a diákoknak kétéves kötelező ismétlésen kellett részt venniük. Az 1933-34-es tanévben például 330 iskolás korú gyermek volt Brennberei településen és 70 Ilona-akna településen. 1938-ban megszűnt a kötelező ismétlés, és helyette bevezetésre került a 8 évre szóló kötelező oktatás. A felújított iskolát 2011-ben bezárták és ősszel a Foreno Foglalkoztatási és Rehabilitációs Nonprofit Kft. vette át, ahol 25-30 fogyatékkal élő, megváltozott munkaképességű munkavállalónak biztosít 6 órában foglalkoztatást. 2023-ban hunyt el Modrián Lipót, aki 1966 és 1999 között vezette az iskolát és 2010-ig a Borbála Kórust.

Hermesi út

A Szent Borbála tértől ÉNy-ra indul szabálytalan félkörben megkerülve a Hermesdombot (519 m), majd a Hermes-árokka párhuzamosan halad (1882). A Hermes-árok,⁷ illetve patak a régi Hermes lakóteleptől a Tepper-tanyáig tart, ott torkollik bele a Rák-

⁷ Die geographische Lage von Brennberei. In: <https://www.oedenburgerland.de> (Letöltés: 2024. 06. 25.)

patakba. A Hermes-patakon és régi Hermes-települése között egy kicsi, név nélküli tó, illetve az Ó-Hermes-tó található, amelyeket meddőhányók anyaga duzzasztott fel.

A Hermesi út 3. alatti egykori tisztviselőépület helyi védettséggű. Az út elején volt a Sopron-akna elnevezésű főszállítóakna, amely 1920. június 4-én hirtelen beomlott. Csak a bányászok lelkiismeretes munkájának és körültekintésének köszönhető, hogy nem követelt emberéletet a katasztrófa. A víz annyira kimosta a vető közelében a kőzetet, hogy az akna már 103 méter mélységben gyakorlatilag a semmiben lógott. Összeomlása hatalmas problémát vetett fel a bánya továbbélése szempontjából. Az eset után mintegy két év elteltével tudták csak átépíteni az Ilona- és a Borbála-aknát, utóbbit főszállító aknává, addig a Jóremény-külfejtés látta el szénnel a bányát. Így tudott az üzem fennmaradni. Mára csak az akna egykori emlékköve maradt: „E helyen működött a Sopron-akna 1884–1920 között.” Ez volt a fő szállító- és behúzóakna.

Az akna szomszédságában alakították ki – szintén Vajk Artúr és Mándy László elképzelése alapján az erőművet (1913), ami 110 voltos áramot termelt a bányák villanyosítása érdekében. Két széntüzelésű kazán állította elő a gőzt a turbinák, illetve generátorok számára. Az aknák energiaellátását addig biztosító különálló gőzgépeit leszerelték, és ezek szállító-, vízkiemelő és szellőzőberendezéseit a későbbiekben az erőmű villamos energiájával hajtották meg. Attól kezdve árammal működött a bányavilágítás is. A karbidlámpa egyéni világítóeszközként továbbra is használatban maradt. Közelében működött a tégláégető üzem. Itt ma már csak egy melléképület áll emlékeztetőként. 1975-ben Gömöri János régész vezetésével 60 db-os újkori fegyverleletet tártak fel itt.⁸

Vasút sor

A Hermesi útról ÉNy-ra nyíló utca a Hermesi út és a Soproni út között, azokkal közel párhuzamosan halad. (1890)

Wartinbergi lovag Drasche Henrik bányabérlő 1868 és 1869 között építtetett 7,2 kilométer hosszú, 790 milliméteres, keskeny nyomtávú pályát Brennberg és Ágfalva állomása között, ami kezdetben még csak lóvontatásra volt berendezve. A korszerűsítés következő lépcsője a gőzmozdony bevezetése volt a sikló és a bánya között, 1875-ben.⁹ Ez az állomás vágányzatának teljes átépítésével járt. 1893-ban a pályát végül szabványos nyomközűvé építették át. A bányauzem kiszolgálását a Déli Vasút vállalta.¹⁰ 1890 körül népesült be az egykori nyomvonalon az utca. Ma is áll a Vasút sor elágazásánál a szépen felújított őrházépület. A 4-es kilométer szelvénykő is megvan még az egykor volt nyomvonalon. A vasútból nem sok tárgyi emlék maradt, ám a bevágások és magas töltések (pl. a Fehér úti tó környékén) a mai napig emlékeztetnek az egykor itt pöfékelő gőzmozdonyokra. Ez volt az első bányákon kívül, települések között használt vonal.

⁸ MNM Régészeti Adatbázis (<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/22667>) dr. Gömöri János régész engedélyével.

⁹ Lovas Gyula: A brennbergi bányavasút. In: Soproni Szemle 21. (1967). 3. sz. 25–34.

¹⁰ Lovas Gyula: A 150 éves Sopron–Németújhegyi Vasút története, I.: 1847–1918. In: Soproni Szemle, 1997. 51. 3. 28–29.

Nyírfa utca

A Soproni út elejétől egy baloldali negyedkörívet ír a Vasút sor felé (2008).

Rönkfa utca

Összekötő utca a Vasút sorral (2008).

Borbála telep

Brennbergbánya egyik településrészének (1885) nevét a bányászok védőszentjéről kapta. A Borbála (Barbara)-aknát 1889-ben mélyítették 268 m mélységet elérve. A telepen korábban egyetlen házszámzás volt, a Bányászfürdő, a Környei Attila és a Reményi Viktor utcákat 2017-ben hozták létre.

Bányászfürdő utca

A Borbála telep és a Környei Attila utca kereszteződéséből Ny-DNy-ra nyíló, jelenleg zsákutca párhuzamosan halad a Reményi Viktor utcával. Nevét a Füredi Oszkár által tervezett, 1923-ban épített fürdőépületről kapta, amely ma helyi védettség alatt áll (Bányászfürdő utca 4.). A fürdőépület az ún. aranyvonal idején, 1944. december 27. és 1945. március 30. között sajátos szerepet kapott. Itt szelektálták a zsidó családoktól elrabolt vagyontárgyakat és értékeket.

Az utcában található a második rendelőintézet és kórház, amely 1924-ben épült, szintén Vajk Artúr bányaigazgató idejében. Falán dr. Czukelter-Szecsődy József (Zalaegerszeg, 1886 – Sopron, 1944) emléktáblája található a következő felirattal: „Dr. Czukelter-Szecsődy József 1886–1944. Ebben az épületben dolgozott 25 éven át mint első állandó bányaorvos. A katolikus hitközség elnöke, a Szt. Borbála-templom építésének legfőbb szorgalmazója.” Emellett a kerületi Orvosi Tanács elnöke is volt. Ő építtette a rendelőintézet felső emeletét. A brennbergbányai temető családi sírboltjában nyugszik családjával együtt.

A tízágyas kórházat egy időben csak a legények vehették igénybe. A házasságok otthoni ápolásra szorultak és a betegség idejére nem volt keresetük. Valószínűleg ez indította el a társépítész megalakítását. Kórházi kezelés esetén ún. kórházpénzt fizettek, amiért ingyenes orvosi ellátás és gyógyszer járt. A II. világháború végén Szálasi kíséretének egy része az orvosi lakásban lakott, míg a többiek a kórház, bányászfürdő, kazán-, kultúr- és gépházban. 1947-ben az 5. számú házban egy AVO katonákból álló csapat kapott helyet.

Környei Attila utca

Sopron. Brennbergbánya. A Borbála-telep útról É-ÉK felé nyíló zsákutca merőleges a Bányászfürdő utcára. Környei Attila (Tét, 1940 – Nagycenk, 2000) történész, a Soproni Múzeum igazgatója és történész-muzeológusa, továbbá az Országos Széchenyi Kör létrehozója és titkára, a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum megálmodója és

5. kép. A Borbála-akna kazánházi kéménye

annak első igazgatója, a TIT Soproni alelnöke volt. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a brennbergi Bányászati Emlékmúzeum létrehozásában, valamint brennbergi kutatásaival, amelyekkel megörökítette a település egykor volt gazdasági és társadalmi életét.¹¹ A Környei Attila utca 1. alatt található késő historikus orvoslakás helyileg védett.

Reményi Viktor utca

Az utca névadója, dr. Reményi Viktor (Bindt-bánya, ma Hnilčík, 1900 – Miskolc, 1993) bányamérnök 1927-ben került Brennbergbányára. Vezetésével valósult meg az Új-Hermes-akna mélyítése, valamint a Borbála- és Újhermes-akna közötti alapvágat kihajtása, amely után kinevezték főmérnökké. 1930-ban az akkor létesített brennbergi mentőállomás vezetője lett, a mentőcsapat tagjait is ő képezte ki. Gyakorló táró kihajtását végeztette a Borbála-aknánál, a hegyoldalon. 1935-ben bevezette az ún. fúvótömedékeléses eljárást a bányauzem egyik frontján. 1939-ben újabb komoly fejlesztéseket indított: a Szent István-akna lemélyítését, a bányatérsegek, külszíni létesítmények, aknaház, fürdő, széntároló tervezését, a borbálai osztályozótól függőkötélpálya létesítését az új aknáig.

¹¹ *Környei Attila: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története.* Sopron, 1968.

1944-ben a német megszállás után, amikor Vajk Artúr bányagazgató zsidó származása miatt menekülni kényszerült, Reményit kinevezték megbízott üzemvezetőnek, de maga is zsidókat segített, ezért internálták, ahonnan 1946 szeptemberében szabadult. 1948 elején a Magyar Állami Szénbányák központjába, majd a borsodi szénbányaszathoz került 1966. évi nyugállományba vonulásáig. Amikor tehette, visszalátogatott Brennbergre, utoljára 1990-ben, 90 éves korában tehette meg ezt.¹² A bánya történetét¹³ és annak fejlődését¹⁴ maga is feldolgozta.

Óbrennberg

Harang utca

Nagy kanyart leírva köti össze a Soproni utat az Óbrennbergi úttal (1860). A bányászatban egyrészt harangokkal segítették a bányából a külszínre jutást, másrészt az aknától a gépházba való járásnál és szállításkor a szükséges jelzések megadására is harangokat, majd villamos csengőt és légnyomású sípokat vagy szócsöveket használtak. Drasche kétszázas harangot is öntetett, amivel egy órával a műszak előtt csengettek.

Dr. Kapi Béla (Sopron, 1879 – Győr, 1957) evangélikus püspök, zsinati lelkészelnök 1937. május 9-én avatta fel az utcában található haranglábat¹⁵, amelyet a bányatelepen példás áldozatkészséggel hoztak létre. A nagyharang 180 kilogrammos, 70 centiméter alsó átmérőjű, csiz 2 alaphangú. Seltenhofer Frigyes Fiai öntötték 1936-ban. Felirata az egyik oldalán: „Erős vár a mi Istenünk! Ein feste Burg ist unser Gott!” Alatta az alsó pártázatán: „5787. sz.” A másik oldalon: „Evangélikus Egyházközség. Evangelische Kirchengemeinde. Brennbergbánya. 1936.” Alsó pártázatán: „Öntötték Seltenhofer Frigyes fiai M. K. Udvari Szállítók Harangöntő-gyárában.” A nagyharang dr. Kormos Gyula és Poór Péter felmérése alapján 85 kilogrammos, 55,5 centiméter alsó átmérőjű, f2 alaphangú.¹⁶ Ezt is Seltenhoferék öntötték Sopronban, 1938-ban. Felirat az egyik oldalon: „Az imádságban állhatatosak legyetek. Haltet an am Gebet. Col. 4.2.” Alatta az alsó pártázatán: „5788.” sz. A másik oldalon: „Evangélikus Egyházközség. Evangelische Kirchengemeinde. Brennbergbánya. 1938.” „Öntötték Seltenhofer Frigyes fiai M. K. Udvari Szállítók Harangöntő-gyárában.”¹⁷ A harangláb 2017. május 7-én lett nyolcvan éves,¹⁸ ma helyi védettség alatt áll.

¹² Mándy András: Reményi Viktor. In: Bányászati és kohászati lapok. Bányászat 1993. 4. sz. 460–461.

¹³ Reményi Viktor (összeáll.): Brennbergbánya története, 1759–1933. Sopron, 1935.

¹⁴ Reményi Viktor: Brennbergbánya szociális fejlődése. Soproni Szemle 5. (1941) 1. sz. 1–14.

¹⁵ Kapi Béla püspök harangokat avatott Brennbergbányán. In: Kis Újság 50. (1937), 105. sz. máj. 11. 5.

¹⁶ Kormos Gyula, Poór Péter: Sopron és közvetlen környéke régi harangjai. In: Arrabona 43. (2005), 132.

¹⁷ <https://www.magyarharangok.hu/brennbergbanya.html> (Letöltés 2024. 06. 18.)

¹⁸ Nyolcvan éves a harangláb Brennbergbányán. <https://cyberpress.hu/nyolcvan-eves-a-haranglab-brennbergbanyan/> (Letöltés 2024. 06. 18.)

6. kép. Evangélikus harangláb

Óbrennbergi út

A Soproni út 27. szám körül induló KDK irányú út 14. és a 15. számú házaknál ÉK-re kanyarodig egészen a temetőig (1825). Az Óbrennberg-völgy, másképpen a Kovács-árok a település négy völgye közül az egyik. 1784-ben a település nyomornegyedeit lebontották és téglaházakat építettek, ezzel létrehozták az Óbrennbergi telepet.

Az 1944 ősztől a Kőszeg után nagyobb biztonságot jelentő Brennbergre húzódó nyilas kormány a szálláscsináló testőrtiszt Breuer bányagazdász szolgálati lakását választotta ki Szálasi menyasszonya, a budapesti Lutz Gizella Franciska (Budapest, 1906–1992) számára, az akkori Óbrennbergi út 1. szám alatt. A ház földszintjére szállásolta be Hellebronth Vilmos ezredes is feleségével és 12 éves suhanc fiával együtt. Szálasi Ferenc nemzetvető pedig munkatársaival együtt elfoglalta az országút mellett a hegyoldalba mélyen beépített bunkert, amely a lakástól kb. 100 méterre volt. Ez az akkor gyártott bombák ellen biztonságos is volt. Ennek a vágatrendszernek a mélyebb szakaszaiban ma patkósdenevér él (*Rhinolophus hipposideros*). Jelenleg dupla rácsozattal elzárt, mert életveszélyes bemenni.

Breuer György (Stájerlakanina, ma Anina, 1887 – Nagykanizsa, 1955) bányatisztviselő, ornitológus, a Sopron-környéki erdők és a Fertő kutatója volt.¹⁹ Édesanyjának és feleségének, Masznák Jankának kellett főznie és tálalás előtt megkóstolnia az ételt, nehogy megmérgezze a vendégeket. Az asszony félt attól, hogy a házban lakó idegenek megtalálják a pincében lévő orosz eredetű lőszereket, ezért este, szürkület után elásta azokat. Az ezredes fia meglátta, és a nemzetvezető elleni összeesküvés gyanújával elfogták, vallatták a házaspárt. A házkutatás során megtalálták a zsidó Vajk leveleit is. E levelek nyomán, testi kínzások következtében nemcsak Vajk Artúr bányamérnököt, hanem a város híres építészt, Füredi Oszkárt, valamint az üzem félzsidó orvosát, Keresztes Lászlót is megtalálták a közeli erdészház padlásán. Breuert és feleségét Sopronkőhidára vitték, a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék elé. Bűnügyükben Sopronkőhidán január közepétől március végéig folytatták a vizsgálatot, majd az időközben bevonuló oroszok március 31-én elengedték őket. Odahaza a lakás egészét mind az elvonuló nyilasok, mind a telep lakói addigra már kirabolták, de Breuerék szerencsére életben maradtak. 1946. november 20-án Vajk Artúr bányaigazgatóval közösen megakadályozták a brennbergi német családok kitelepítését. 1947 és 1949 között Sopronban lakott, majd 1953-tól haláláig Nagykanizsán élt.

Az Óbrennbergi utca 8. alatt 1925-ben új csendőrors épült. A régi épületet kibővítve újjáépítették, és az évben vegyesboltként „Magazin” néven nyitották meg közvetlenül a szénlerakó mellett. A Bauer Koloman által üzemeltetett Élelemtár 1938-ig működött. 1912 és 1945 között volt többféle bolt, trafik, mozi is volt, de ezeket sajnos csak a <https://www.oedenburgerland.de/> korábbi változatában említették, akkor is pontos megjelölés nélkül.

Az Óbrennbergi út 9. sz. alatt, Johann Trimmel kertjében állt régen Szent Borbálának, a bányászok védőszentjének a szobra, amit 1850-ben vásároltak meg. 1924-ben a 75 méter mély Márta-(Martha)-aknát mélyítették. A kompresszorok hűtéséhez vízre volt szükség, ezért a mesterséges tavat erre a célra alakították ki az egykori Wiedner-ház közelében. A család később disszidált, az épület pedig MADISZ Kultúrházként működött. (A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére 1944 decemberében, Debrecenben megalakult ifjúsági szervezet, amely a párton kívüli 15–24 éves ifjúságot volt hivatott tömöríteni. 1948 márciusában a többi ifjúsági szervezettel együtt beolvadt a Magyar Ifjúság Népi Szövetségébe.) Így jött létre a mesterséges Wiedner-tó a tulajdonosok neve után, amit a helyiek ma is csak MADISZ-tóként emlegetnek.

1947. július 15-én a Brennbergi Kommunista Párt nagygyűlését a MADISZ épületében tartották. Az egyik azzal a szlogenrel kezdődött, hogy ettől a naptól a települést a kommunisták rendezik. Vajk bányaigazgató helyettesítéséről azonnal döntöttek, majd kizárták Brennbergből is. Ezzel a cserével a kommunisták nagyobb sikert reméltek a bányaiparban. Vajk bányaigazgató így búcsúzott: „Nehéz szívvel távozem Brennbergből, ez

¹⁹ Három bányászgeneráció válogatott iratai és emlékezései. Vál., sajtó alá rend., az utószót írta Buda Attila. Zalaegerszeg: Magyar Olajipari Múzeum, 2006–2009.

a búcsú nagyon fáj nekem. De ha el kell hagynom Brennberget, akkor sírni fog.” Szavai a bánya bezárásakor váltak igazsággá.

Az Óbrennbergi út 13. sz. alatt volt a kompresszor, amit 1885-től a légvitla működtetésére használtak. Ekkor használtak először sűrített levegőt. A régi gép 1957. augusztus végén Sáni bácsi (Sosztarich János) felügyelete alatt dolgozott utoljára.

Az Óbrennbergi út 14. sz. épület a Bányászati Emlékmúzeum. Buday Ferenc (1825–1839) és Szabó Károly (1841–1846) gondnokságának és felügyelőségének idején több műszaki újítás történt: a rendszeres és többszintes mélyszerinti fejtési technológia kidolgozása, a mély- és külszíni szállítás vassínekre szerelése 1836-ban és az ország első bányaszállításra használt gőzgépének üzembe állítása 1835-ben. A 12 lóerős gépnek a telep közepén a szállítótáró (Riesenstollen) vonala mellett telepítettek új szállítóaknát és gépházat emeltek. A szállítóakna az Antal-, a József-, a Rudolf- és a Teréz-aknák fejtését szolgálta ki.²⁰ A 35–40 méter mély telepeket kiszolgáló szállítóaknához épített gépház (*Maschinenhaus*) a bánya egyik legfontosabb korszakának központja volt.

Az egykori Rudolf- (eredetileg Ferenc-) akna (1824)²¹ aknaszállító gőzgépének felújított gépházában helyezték el a Bányászati Emlékházat, ami országos műemléki védeltséget élvez ipartörténeti emlékként, jelenleg azonban rossz állapota miatt zárva tart. Itt ma elsősegélynyújtó állomás található. A brennbergi emlékmúzeumot, amelynek kiállítását Környei Attila rendezte, 1968. november 3-án dr. Domonkos Ottó múzeumigazgató nyitotta meg az akkori Liszt Ferenc Múzeum hetedik részlegeként.

A Brennbergbányai Önségélyező Szent Borbála temető (németül Friedhof zur Heiligen Barbara) az Óbrennbergi út 26. alatt található. A ravatalozó mellett álló idős, szabadon álló, terebélyes kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*) önmagában is meghatározó tájképi elem a tőle távolabb álló, 25 méter magas és kb. 50 éves magányos lucfenyővel (*Picea*) együtt.

Az 1873-as kolerajárvány idejéig Ágfalván volt a temetkezési hely, de ekkor már állt egy kis templom egy erdei réten, ami körül temetőt épített Drasche. Ebbe a római katolikus templomba 1864-ben II. Seltenhofér Frigyes 65-ös sorszámmal készített egy német feliratú harangot.²² A Becher Nándor²³ által „Balits Lajos nevezetű papként” említett személy megegyezik dr. Balics Lajossal (Lövvő, 1856 – Győr, 1932), aki teológus, egyháztörténész, királyi jogakadémiai tanár is volt. 1876 és 1930 között a polgári esküvőket az iskola épületében, az egyháziakat pedig a kápolnában tartották meg. 1876. december

²⁰ Szemán Attila: Melyik aknán működött az első brennbergbányai gőzgép? Soproni Szemle 76. (2022), 4.sz. 380–397, 381.

²¹ A Rudolf-akna nevével 1824-ben találkozunk először, s a két óbrennbergi külfejtés közti helyét Hasenauer Márton „Copie der Carte von Brennberg” feliratú, 1824-ben készített térképéről ismerjük. Nevét vélhetően Rudolf Graf von Wrba és Freudenthal (1761–1823) után kapta, aki akkor a Fries és Társa Bankház bécsi udvari komisszió elnöke volt. (SVL APOe Fasc. XXV. Nr. 2587.) Lásd még Szemán i.m. 392–393.

²² Lengyelné Kiss Katalin: Adalékok a soproni harangöntés történetéhez. Budapest, 2001. 35.

²³ Becher Nándor: Brennbergbánya, 1753–1793–1953. Sopron, Brennbergbánya: Brennbergi Kulturális Egyesület, 1993. 135.

7. kép. Soproni Múzeum – Brennerbánya Bányászati Emlékház

4-én szentelték fel a temetői kápolnát, amit szintén Henrik Drasche építtetett. A terület mai tulajdonosa a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodó Zrt. A Brennerbányai Önszegélyező Egyesület (elnöke Becher Rezső) további terve, hogy felújítják a hősi emlékművet is. A helyi védett kápolna stílusa romantikus, két oldalán két-két keskeny, magas ablak biztosítja belső terének megvilágítását, bejárata felett mérműves kerek ablak található. A tető felett téglából épített kis védőház alatt egy harang található. Az ablak felett német nyelvű tábla örökíti meg az adományozó nevét. Felszentelése Szent Borbála tiszteletére történt. A kápolna épületét a brenneri hívők és lokálpatrióták 2018–2019-ben felújították.

1888 és 1903 között 34 halálos baleset történt a bányában.²⁴ Ezek fő oka a gyakori bányatüzekben keresendő. A gyengébb minőségű égőpala öngyulladásra hajlamos, de az omladékban visszamaradó szénpor is könnyen begyulladt. 1892. december 6-án hat bányász szenvedett halálos szén-monoxid-mérgezészt a Borbála-aknában. Egy bányatűz következtében a bányában rekedt társuk kimentésére leszállt a csapat többi öt tagja, de már a kasban megölte őket a bányát elárasztó gáz. Közös sírjuk a temető gyönyörű nagy fájától mintegy 10 méterre található. 1945. szeptember 13-án, majd 1946. január 23-án szénporrobbanás rázta meg a Szent István-akna mélyét. Emlékük nem merült feledésbe, a 28 sír ma is mindig gondozott. A millenniumi bányászemlékművet 2001. május 13-án avatták és szentelték fel. Felirata: „Az 1945. IX. 13-iki és az 1946. I. 23-iki Bányászerecsétlenség áldozatainak Emlékére.”

²⁴ Hofer Rezső: Rekviem az első magyarországi szénbányáért és bányászaiért. Bányászati és Kohászati Lapok - Kőolaj és Földgáz, 150. (2017), 5. sz. 24–29.

8. kép. A Brennbergbányai Önségélyező Szent Borbála temető

Régi iskola sor

Az Óbrennbergi útról K-ÉK felé nyíló, a Felső sorral párhuzamosan haladó és abba torkolló utca nevét 1864-ben kapta. Ekkor épült egy kéttantermes iskola, ahol négy osztályt kellett elvégezni, a tanítás cseh és német nyelven folyt. A tankönyveket és a taneszközöket ingyen kapták a tanulók. A jó tanulók ruházati ellátásban is részesültek. Az iskolát 14 éves korig be kellett fejezni. Az iskolaigazgató Bogner Mihály volt, akinek a település történetéről szóló feljegyzései²⁵ kéziratként a Bányászati Múzeum irattárában találhatóak. A tanári kart Ludwig Joseph Bogner, Maria Martha Roslav, Johann Fülöp, Matild Lunyak, Berta Sima és Balits Lajos lelkész alkotta.²⁶

Felső sor

A Felső sor párhuzamosan halad a Régi iskola sorral és abba is ér vissza (1860). A Régi iskola sor felett DNY-ÉK irányban szabálytalan alakban elhelyezkedő út. A német visszaemlékezésekből tudjuk, hogy itt állt az egyik kenyérsütő.²⁷

Kuruckereszt telep (1860)

Brennbergbánya egyik egykori történeti kolóniája. Az Óbrennbergi útról kiindulva egy fordított „Y”-t ír le, egyik szárával D-DNY, a másikkal K-DK felé.

Ahol a mai Kuruckereszt áll, a kuruc szabadságharcosok és a labancok (a császáriak) között 1677 és 1711 között elkeseredett harcok folytak – így tudja a brennbergi népha-

²⁵ Kurzgefasste Geschichte der Kohlenbergbaues Brennberg von Anfänge seines Entstehens im Jahre 1753, bis zum Jahre 1929. I.

²⁶ Die Geschichte der Brennberger Schule. <https://www.oedenburgerland.de/> (Letöltés: 2021. 07. 23.)

²⁷ Brot backen in der Brennberger Siedlung. In: <https://www.oedenburgerland.de/>

gyomány. Itt állt az erdőben a kurucok őrkunyhója is, emellett három tömegsír volt, ahol az elesett katonákat eltemették. Ahol az állítólagos csata zajlott, ott 1847-ben Szabó Károly akkori bányavezető emlékére egy nagy fakeresztet emeltek. Ezt a keresztet 1908-ban újíttatták meg, de azt erősen megrongálta az időjárás, korhadt és szétesett. 1986-ban Becher Nándor (1933-2011) boltvezető, helytörténész, Garai Pál brennbergi tanácsstag és Modrián Lipót nyugalmazott iskolaigazgató ünnepélyes keretek között egy új fakeresztet állítottak fel. Ez a jelenlegi kereszt az eredeti pontos mása. Ezért a három évszám: 1847–1908–1986. Így csinált a falusi szájhagyomány dachból kuruckeresztet a Kuruckereszt telep végében.²⁸ A Kuruckereszt GPS koordinátái: N 47.64806 E 16.49722.

Kovácsárok köz

A Kuruckereszt telepről kiindulva egy kissé dőlt L betűt ír le egy DK-i kanyar után, majd a Kuruckereszt telep egy másik útélágazásába ér (1860).

A Kovács-árok (Schmiedgraben) az Angererdőtől (Angerwaldtól) indulva a Vöröshídig (Rote Brücke) tart. A Jóremény- (Berge der Guten Hoffnung) és a Szarvas-hegy (Hirschberg) között az osztrák határ közelében a bal oldali Kovács-árok és jobbra a völgyben egyesülő Pacsirta-forrás (Lerchenquelle az osztrák határnál) Kovács-patakként (Schmiedbachként) eljut a településre. Itt Brennbergi-patakként (Brennbergerbach) is szerepelt a forrásokban.

A szöveget az egyik történet szerint Johannes Ringbacher pásztor fedezte fel, amikor 1753 elején tüzet rakott az erdőben. Ágfalván temették el az 1799. július 15-én elhunyt „custost”. A szén felfedezőjének mégis inkább a pfalzi származású Johann Georg Rieder²⁹ (Lagingen? – Brennberg, 1766. július 24.) szögműhelyt tartják, aki még ugyanebben az évben talált szöveget a mai Öbrennberg alsó részén Wolf Priss városi erdőkerülővel közösen folytatott kutatások során. Rieder volt az első, aki felhasználta a szöveget, és kis erdei kovácsműhelyt állított fel a völgyárokban.

Márta sor

Brennbergbánya. Az Öbrennbergi útról indul ÉNy-ra a Kuruckereszt-telep mellett, és onnan halad DK felé (1923). Nevét egy bányatisztviselő feleségéről, Martha Gruberről kapta. A 75 méter mély Márta-aknát (tárót) 1923-ban nyitották meg a Wiedner-ház (később MADISZ) épülete fölött. A sor végében található aknát tévesen a korábban mondabelinek hitt pásztor után tévesen (I. Johannes Ringbacher) Pál-aknának nevezték el. Az Öbrennbergi utca és a Márta sor sarkán K felé a völgyben meghúzódnak a bányásztelepülés és az onnét látható erdőségek egyedi tájértékűek.

²⁸ Végh-Alpár Sándor: Jó szerencsét, Brennberg! In: Képes 7. 2. (1987), 40. sz. 21-26.

²⁹ Faller Jenő: Szénbányászatunk múltjából: Rieder János György soproni szögműhely, hazánk első szénbányásza. In: Bányászati Lapok, 1954. 87. 67. 377-378.; Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 2. 8903. p. 750. SVL XXV. 123 C. S.

Wiedner-köz

Az út párhuzamosan halad a Márta sorral (2018). Az érintett terület Wiedner János (1918-?) vaskohómérnök tulajdonában volt. Ahogyan Vajk Artúr írta: „Wiedner, Reményi, Lackner, Horváth Péter elmenekültek, nem is tértek vissza. Illyés, Névery menekültek, de Ritzingből visszajöttek.”³⁰

Sárgaház sor

Az Óbrennbergi út és a Kuruckereszt telep kereszteződéséből ÉK-re nyíló zsákutca párhuzamos az Óbrennbergi úttal. 1825-től a települést folyamatosan bővíteni kezdték, ekkor kapta nevét az akkor önálló kolónia. Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. egész utcák házait festette különböző színűekre: így volt kék és zöld ház is. Egykor a bányához tartozó épület volt a ma egyedülként színét megőrzött sárga ház. A Sárgaház sor 8. historizáló lakóépület, helyileg védett.

Kórház telep

Az Óbrennbergi út 22. és 24. között egy torzított „V” betűt formáló út egyik szára Ny-ÉNy felé, míg a másik K felé indul. Mindkét vége zsákutca. (2011)

Az első kórház 1864-ban létesült a mai Régi iskola soron. A társláda állandó orvosokat szerződttetett, akik régebben Sopronból, később Ágfalváról jártak be rendelni. 1896 óta laktak helyben.³¹ Közülük kiemelkedik dr. Goldman Hugó (Mödritz, 1867 – Sopron, 1944), aki 1896 és 1906 között élt és dolgozott a bánya szolgálatában, de e rövid idő alatt is Európa-szerte nevet szerzett magának és a bányának orvosi és munkásvédelmi tevékenységével: legyőzte a Brennbergen az 1890-es évben erősen elharapózott ankylostomiasist (a bélben élő horogféreg által okozott férgesség), ezzel bevészte nevét nemcsak Brennberg, de az egész európai bányászat újabb kori történetébe. Életmentő újítása a hordozható bánya-WC bevezetése volt, aminek kötelező használata higiénikusabb körülményeket teremtett. 1903 októberétől *Heilmittel Revue* (kiadó: Sopron, Röttig Ottó) címen olyan orvosi szaklapot szerkesztett, amit fölváltva Sopronban, Bécsben és Berlinben adtak ki. A lapba író jeles szakemberek Európa-szerte elvitték a főszerkesztő hírét és Brennberg nevét.³² 1907-ben ortopéd és inhalációs intézete volt a Kossuth utcai Flandorffer házban (Kossuth utca 12.),³³ majd 1922-től soproni körorvosként a vármórség, a mentőegyesület orvosaként, valamint a brennbergi bányorvos helyetteseként is működött. 1932-ben a Rákóczi utca 2. alatt nyitott gyógyintézetet reumás betegek számára. Sírja a soproni evangélikus temető 24-es parcellájában található.

1924-ben, amikor az új ambulatorium elkészült, a régi kórházból lakás lett. Az új helyen a betegeket 1 fő- és 1 segédorvos, valamint 1 ápolónő látta el.

³⁰ Környei Attila: Brennbergbányai munkásmozgalmak a két világháború között. Arrabona 12 (1970), 369.

³¹ Reményi Viktor: Brennbergbánya szociális fejlődése. In: Soproni Szemle 5. (1941), 1. sz. 18.

³² 26 Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői. IV. Dr. Goldman Hugó (1867–1944) brennbergi bányorvos. In: Soproni Szemle 14. (1960), 2. sz., 171–180.

³³ Kubinsky Mihály: Schármár Károly, a soproni építész (1877–1946). In: Soproni Szemle 54. (2000), 2. sz. 130.

Hermesek

Ó-Hermes telep

A Hermesi úthoz csatlakozik, a völgy túlsó oldalán található. Hamberger József (Krems, 1834 – Sopron, 1888. június 26.) bányagondnok³⁴ vezetésével telepítették 1880 és 1882 között a 310 méter mély Ó-Hermes-aknát, ami 1907-ig működött. A körülötte lévő lakótelep 1907 után az ipari épületek átalakításából keletkezett. Az Ó-Hermes telep 3. bányászlakásai helyileg védettek.

Új-Hermes telep

A Hermesi útról Ny-i végéhez csatlakozó, szabályos telepítésű házakkal (1943). A lakótelep teljes területe helyi védelem alatt áll.

A 371 méter mély Új-Hermes-aknát 1927-29-ben mélyítették, amellyel a Hermes-hegy Ny-i szénmezőjét fejtették le. Az új akna új korszakot nyitott a bánya történetében, az eddigi központtól és lakóteleptől messze vitte az üzem súlypontját, ezért 1938-ban új, a kor elfogadott szociális színvonalának megfelelő lakótelepet építettek hozzá.³⁵ Ezt a 8 téglalapítású lakóházat is Füredi Oszkár tervezte. A klinker téglával burkolt, kontyolt tetős lakóépületek ablakainak szigorú rendjét a faspaletták oldják.

Az akna emléktáblájának szövege: „Ezen a helyen működött az Új-Hermes-akna 1920–1952 között.” Füredi Oszkár emléktáblája is itt található: „Füredi Oszkár 1890–1978 soproni építész tervei alapján épült Újhermes bányász lakótelepe 1943-ban. Részenkormányzat 2015.”

Néhány kanyarral lejjebb pékház van, amely helyi védelem alatt áll. Az 1980-as évek végén épült határórlaktanya az egykori bányászlakások mellett, a település nyugati szélén áll, egész jó állapotban, jobb sorsra várva. Működése alatt nagyjából 30 határőr és 10 szolgálati kutya állomásozott itt.

Bányászemlékmű. 1753-ban, 225 évvel ezelőtt Rieder szegkovács szentet talált Sopron határában. Ebből az alkalomból készült a tölgyfa-alumínium spirálvonalú térplasztika a bánya történetére emlékeztetve a Hermes-aknai útelágazásnál. Alkotója Őrsi András (Kassa, 1943-) Avatása 1978. január 17-én volt.³⁶ A helyiek ismerete szerint ez is a Görbealmi Bányászmuzeumba került. Kutas László (Budapest, 1936. április 17. – 2023. szeptember 12.) szobrászművész bronz emlékérmét készített erre az évfordulóra.³⁷

Szent István-akna emlékmű (N 47.65552 E 16.45646) Avatás: 2000. június 20.³⁸ Alkotó: Salló István, kivitelező és közreműködő Salló Csaba, Salló Győző.

³⁴ *Hamberger Josef*: A brennbergi szénbánya monográfiája. Sopron, 1885.

³⁵ *Winkler Gábor*: Helyi értékvédelem Sopronban. In: Soproni Szemle, 2013. 1. 13.

³⁶ *Molnár László*: 225 éve kezdődött a magyar szénbányászat Brennbergbányán: Beszámoló a jubileumi rendezvényről. In: Bányászati és Kohászati Lapok - Bányászat, 1978. 111. 12. 842, 848.

³⁷ *Pethő L.*: Ünnepre készül Brennbergbánya: 225 éves a magyar szénbányászat. In: Kisalföld, 1978. 185. aug. 8. 1.; <http://banyaszmult.uw.hu/a497.htm>

³⁸ *Sőregi Zsolt*: Emlékműavatás Brennbergbányán. Bányászati és Kohászati Lapok - Bányászat, 2000. 133. 5. 527–528.

9. kép. Új-Hermes telep nyolc téглаépítésű lakóháza

1939 és 1941 között mélyítették le a brennbergi bányaüzem utolsó aknáját, ami 630 méterével az ország legmélyebb aknája is volt a maga korában. 1952. szeptember 24-én 20 órakor Nagy János aknász 12 vájár segítségével lezárta az aknát. A feltárt bányamező szénvagyonának nagy része a föld mélyén maradt, bár érvényes államközi szerződés lehetővé tette volna ezt 1968-ig. A bánya felépített műtárgyait leszerelték, a Szent István-akna tornya a Dorogi Szénbányák Vállalathoz került. Az akna végleges tömedékelése 1999-ban történt meg.

A bányászcsaládot ábrázoló kopjafa felirata: „Szent István-akna. 1939. A 200 éves brennbergi szénbányászat utolsó működő aknájának helyén az emlékművet állíttatta a bányász, erdész utódok nevében az ÉD BVH RT., TAEG RT. 2000. május. Jó szerencsét!” „An der Stelle des Letzten 200 Jährigen Kohlenberg-Baus in Brennberg Aufgestellt von dem Nach-kommenden Bergmannern und Förstern 2000 Mai.” Salló Zs. fiai. A kovács képe alatt „Valóság”, a szénégető alatt „Legenda”.

Görbehalom

Görbehalom. Brennbergbánya előtt, a Brennbergi út két oldalán (1932). Eredeti német neve Bogenriegel. Ez a 343 méter magas hegycsúcs a Havasi-árokotól ÉNy-ra, a Bögöly-hegy mellett található. Területét a 18. században Görbehalom és Bánfalva között összefüggő gyepek borították. Az 1930-as végére a szántók területe mindenütt jelentősen csökkent, a hatvanas évek elejére a település feletti völgyekben a szélek felől tovább folytatódott a terület beerdősülése. Ekkor jelentek meg az első épületek itt a Rák-patak mentén. Az 1980-as évekre a Rák-patak mentén jelentősen növekedett a lakott terület, csupán

kisebb gyep- és égerligetfoltok maradtak.³⁹ Utcáit 2001-től nevezték el, amelyekre a Központi Bányászati Múzeum tett javaslatokat.

Történelmi érdekesség a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum tárgyi emlékeiből messze kiemelkedő híres, fecskefark alakú, zöld virágos selyemből készült, hímzett ún. „Bocskai-zászló”-ja. Ezt a II. világháború végén, a front közeledtével – hadművelleti kiürítés címén – a város egyéb értékeivel együtt (okiratok, jegyzőkönyvek stb.) elmenekítették. 1944. szeptember 27-én Kiss Mihály városi végrehajtót bízták meg a hét ládába csomagolt értékek kíséretével. Az embert próbáló, viszontagságos út végén a szoboszlói szállítmány – a két vagonot megtöltő megyeivel együtt – a Sopron melletti Görbehalomról, illetve Brennbergbányáról került vissza 1945. augusztus 18-án.⁴⁰

Aknász köz

A Tárna utcától ÉNy-ra nyíló rövid utca a Támfa közig tart. Jobbról a Vájár közzel, balról a Bányamester közzel párhuzamos (2001). Az aknász több munkahely közvetlen felügyeletét ellátó, középszintű szakember volt. Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. aknászai bányaiskolát végzett emberek voltak, akik a munka kiadását és számonkérését közvetlenül felügyelték.⁴¹

Bányamester köz

A Tárna utcától ÉNy-ra nyíló rövid utca párhuzamos jobbról az Aknász közzel (2001). A bányamester a bányászati közigazgatás és igazságszolgáltatás elsőfokú intézője, közvetlenül irányító és ellenőrző, szakképzett személy. A Bányamester köz 1. alatti késő historizáló lakóház helyileg védett.

Csillés köz

A Tárna utcától ÉNy-ra nyíló rövid utca a Támfa közig tart. Jobbról a Kas közzel, balról a Vájár közzel párhuzamos (2001). A bányászatban a segédmunkás megnevezése. Régen elsősorban a kézi csillézés volt a feladatuk, innen ered az elnevezés is.

Csorga utca

Görbehalom. A település fő utcájától, a Tárna utcáról K-DK felé nyíló zsákutca (2016). A bányavágatokban képzett vízelvezető árok, ami általában a zompokba (akna feneke) vezeti a vizet, ritkán a tárókon a külszínre.

Ék utca

A Tárna utcáról Ny-DNy-ra nyíló utca az Ereszke utcában ér véget. (2001)

³⁹ Baranyai Nagy Anikó, Baranyai Zsolt: A patakmenti égerligetek tájtörténeti kutatása a Soproni-hegység területén. In: Tájökológiai Lapok 9. (2011), 2. sz. 375-403.

⁴⁰ Juhász Imre: A Bocskai-zászló története, rejtélyei. In: A Bocskai István Múzeum négy évtizede, 1958-1998. Hajdúszoboszló, 1999. 83-85.

⁴¹ Becher Nándor: Brennbergbánya (1753-1793-1953). Sopron, Brennbergbánya, 1993. 65.

A bányászat világszerte használt jelképe. A keresztbe tett bányászék és bányászkalapács először a csehországi Kutná Hora címerében jelent meg a XIV. században. A területet ábrázoló térképeken legtöbbször azonban csak odaírták, hogy „Eisenbergwerk“ és „Steinkohlenbergwerk“, pl. Brennbergnél.⁴² Az utcában a 2. számú, késő historizáló munkásház helyileg védett.

Ereszke utca

Az Ék utcából Ny-ÉNy-ra nyíró zsákutca balról keresztezi a tőle Ny-DNy-ra nyíló Támfa köz után a Gurító közt is (2001). A szinteket egymással összekötő, felülről lefelé kihajtott, a bányatermék kiszállítását biztosító lejtős bányavágatot jelent. Korábban ezekben a szállítás drótkötél vontatású csillékkal történt.

Gurító köz

Az Ék utcából Ny-ÉNy-ra nyíló utca a 11. ház után DNy-ra halad tovább. Megtörése előtt a Rakoncza közbe ér, utána a Mécses közbe (2001). Az alulról felfelé hajtott függőleges vagy közel függőleges bányaterület, amelyen a kitermelt anyagot alsóbb szintre juttatták, gurították.

Hidegvízvölgy utca (helyesen Hidegvíz-völgy)

A Tárna utcából ÉNy-ra nyíló hosszú zsákutca a Pisztrángos-tónál Ny-DNy irányban halad tovább a Rák-patak mentén (2000). Korábbi elnevezése Fehér út. A Hidegvíz-forrás a Hidegvíz-völgy felső részén, a Róth Gyula emlékmű és a Vadászház közelében fakad. A hegység egyik legbővizűbb forrása (150 l/min). A Rák-patak egyik eredetének tekinthető.

A Görbealmi Bányászmuzeum (Hidegvízvölgy u. 5.) számára a Görbealmi Bányászati Hagyományörző Egyesület tagjai gyűjtötték össze a helyi bányászat tárgyi, dokumentációs és színhagyományi emlékeit. Tulajdonosa és üzemeltetője Szigethi Sándor (Hegykő, 1951 - Görbealom, 2023) volt.⁴³ A faácsolattal készített vágatszakaszokban makettek, fényképek, bányászegyenruhák, kobakok, bányáslámpák, bányamentő készülékek, leírások és a bányászat egykori egyéb kellékei idézik fel a brennbergbányai szénki-termelést. Avatása: 2009. szeptember 6.

Az Ormos-Erdő Bt. tulajdonosa, Ormos Balázs – édesapjának, Ormos Károly (Breznóbánya ma Brezno, 1917 - Sopron, 1995) aranyokleveles bányamérnöknek is emléket állítva - „Bányász diákhagyományok tanösvényét” hozott létre. Avatás: 2015. december 4.⁴⁴

⁴² Faller Jenő: Bányáink térképjelének kialakulása a hazai kartográfiában. In: Bányászati és Kohászati Lapok, 1941 74. 7. 128.

⁴³ Felavatták a bányamúzeumot: Szigethi Sándor az ötletgazda. Példaértékű, hogy magára vállalta a munkát. In: Kisalföld, 2009. 64. 209. szept. 7. 6.

⁴⁴ Németh Kálmán: Hagyományörző együttműködés. In: Bányászati és Kohászati Lapok - Kőolaj és Földgáz, 149. (2016) 1. sz. 28.

9. kép. Görbehalmi Bányásmúzeum

Kas köz

A Tárna utcától ÉNy-ra nyíló rövid zsákutca balról a Csillás közzel párhuzamos (2001). A kas a függőleges aknában működő szállítóeszköz.

Mécses köz

A Támfa köz és a Gurító köz között (2001). A bánya világítására használt nyílt lángú olajlámpa. Az olajmécses neve Brennbergbányán németül „Grubenlampe” volt. A lapos, körte metszetéhez hasonló, zárt olajtartály keskenyebb részén egy hosszabb nyílást vágtak ki. Ezen keresztül töltötték be az olajat, s ennek elején alakították ki a kanóc helyét. A tartály hátsó részéhez forrasztással vagy szegecseléssel egy tartókart, kengyelt rögzítettek, aminek a lámpa súlypontjába eső végére láncszemmel erősítették az akasztóhorgot.⁴⁵

Rakonca köz

A Mécses közből merőlegesen indul ÉK felé, nagyjából az út felénél ÉNy-ra keresztezi a Gurító közt (2011). A bányászatban a pályakocsi oldalára tűzött négy vasból vagy fából készült oszlop.

⁴⁵ Szemán Attila: A brennbergbányai bányáslámpák. In: Soproni Szemle 54 (2000), 3. sz. 229–239.

Támfa utca

Az Aknász köztől K-ÉK felől indulva párhuzamosan halad a Mécses közzel, K-DK felől merőleges előbb a Vájár, majd a Csillés közre. Ennek kereszteződésében egy rövid szakaszon megtörik ÉK felé, innen K-DK irányban folytatódva éri el ÉNy-ról az Ereszke utcát (2001). A támfa általában a vágatok biztosításában a süvegfa alátámasztására használt, erre alkalmas faoszlop.

Tárna utca

A település fő utcájaként ÉK-ről DNY felé halad végig a településen. Balról párhuzamos vele a Hidegvíz-völgy után az Ereszke utca, a Kas köz, a Csillés köz, a Vájár köz, az Aknász köz és a Bányamester köz. Jobbról a Csorga utca (2001).

Tárónak nevezik a külszínről indított vízszintes vagy közel vízszintes vágatot. Ha a telepek úgy helyezkednek el, hogy a táróval az előfordulást a fekü felől (alulról) lehet feltárni, altáróról beszélünk (A közbeszédben és a médiában elterjedt tárna kifejezést a szakmai nyelv nem használja.)

A Tárna utca 5. egyszerű, késő historizáló lakóház, helyileg védett.

A Tárna utca 17-19. alatt (az utca D-i oldalán) látható három nagyobb helyileg védett épület a „Bányász Nyugdíjasotthon”, amit 1933-ban létesített a „Havidíjasok és munkások segélyegylete”. A Füredi Oszkár (1890–1978) által tervezett épülettömeg kétféle lakástípust rejt: a 17. háromszintű, fogatolt rendszerű, a másik kettő szoba-konyhás, illetve egyszobás kis lakásokat. A V alakú előterek az egyszerű, kétszintes, fehér vakolt felületű épülettömeget egyenletesen tagolják. A kivágás megjelenik a homlokzat teljes magasságában, mélyen tagolja a tömeget. A felső szinten ez a horony rejtje az ablaknyílásokat is, így alakult ki a jellegzetes, felül tömör, alul lyuggatott homlokzati struktúra. A brennbergbányaiak példás összefogással, keresetük arányában járultak hozzá a görbehalmi nyugdíjasotthon építéséhez. A lakások fenntartásáról a három vállalat gondoskodott. Egészségügyi ellátásuk, ételmezésük megkönnyítésére Sopron város 1971-ben Görbehalmi nyugdíjasházat is létesített. Ma is az Önszegélyező Egyesület tarja fenn. A kevés egykori brennbergi bányász mellé sokan Oroszlányból, Várpalotáról vagy Tatabányáról, nyugdíj után települtek vissza. Sokan víkendházként bérelnek maguknak lakást a görbehalmi kolónián.

Vájár köz

A Tárna utcából ÉNy-ra nyíló köz jobbról a Csillés közzel, balról az Aknász közzel párhuzamos. Mindhárom a rájuk merőleges Támfa közbe ér (2001). A vájár vágathajtásnál, fejtésben, fenntartó munkálatokban dolgozó bányaiipari szakmunkás.

SOPRONI ARCOK

DONÁTH PÉTER

Az 1948. június 7-i soproni tüntetést
követő megtorlás véten áldozata:
Dr. Balázs Gyula rendőrőrnagy

1948. június 7-én Sopronban 1200–1500 katolikus diák és asszony tüntetett az egyházi iskolák államosítása ellen, egyházuk, valamint Mindszenty József hercegprímás melletti hűségüket deklarálva. A békésen lezajlott tüntetést – az 1948. június 3-án Pócspetriben történt halálesetre való hivatkozással, BM rendelet folytán¹ – a helyi rendőrség nem engedélyezhette, s annak hiányában azt fel kellett oszlatnia. Ezt a tűzoltóság fecskendőivel és levegőbe lőtt sortűzekkel meg is tette. E tüntetés körülményeit, lefolyását szakirodalmunk alaposan feldolgozta.² Rávilágított arra is, hogy a tüntetést követő megtorlás során nyolc személyt internáltak, nyolcat rendőri felügyelet alá helyeztek, s az Isteni Megváltó Leányai tanítónőképzőjének tanárnőjét, Antoni M. Aristellát 1 évi börtönre és hivatásától való 3 évi eltiltással, s diákönkormányzat elnökét, Németh Mariannát 1 havi fogházra, s hivatásától való 1 éves eltiltással büntette a népbíróság. A városi lapok akkoriban részletesen, ám tendenciózusan tudósítottak az ügyről.³

Arról azonban kevesebb szó esett, hogy 1948. július 5-én – vétenül – lefoglák, s állásból felfüggesztették dr. Balázs (Rziha) Gyula (1899–1987) rendőrőrnagyot, a soproni kapitányság kihágási osztályának rendőrbíróját, a sopronbánfalvai katolikus egyházközség képviselőtestületének négygyermekes világi elnökét, akit a haditörvényszék 1 évi és 3 hónapi börtönre ítélt, s akit a rendőrség állományából is végleg eltávolítottak, s jogász-

¹ A BM 1948. június 6-i és 7-i rendeleteit erről lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d. Segítségéért köszönettel tartozom Mikó Zsuzsannának.

² Ribai M. Elma szerk.: A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében 1948. június 7. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997. évf. 1-2. sz. 155-192.; Németh Alajos: Papok a rács mögött. Budapest, 1991.; Donáth Péter: „Sopronból nem lesz Pócspetri”, Iskolakultúra, 2024. megjelenés alatt.

³ Lásd pl. A reakció minden válfaja részes a hétfői tüntetésben. Gazdag vállalkozó felesége, rovtomultú uszító, horthysta tiszt örvége, gimnáziumi tanár, pap és apáca az őrizetbe vettek között. Sopronmegye, 2. évf. 132 sz. 1.p.; A soproni tüntetéssel kapcsolatban őrizetbe vettek közül nyolcat internált a rendőrség. Nyolc további személy rendőri felügyelet alá került. Soproni Újság, 4. évf. 133. sz. 3. p.; Kíméletlenül elsöpörjük azokat, akik a demokrácia ellen törnek – mondotta Nógrády elvtárs az MDP nagyaktíva ülésén. Sopronmegye, 2. évf. 130 sz. 3.p.; Nyolcat internáltak nyolcat rendőri felügyelet alá helyeztek a soproni tüntetés szervezői közül. Sopronmegye, 2. évf. 133. sz. 3. p. stb.

ként sem helyezkedhetett el a későbbiekben. Dokumentatív elbeszélésünkben az ő történetét ajánljuk a *Soproni Szemle* olvasóinak figyelmébe három levéltár, s egy rendi irattár anyagainak felhasználásával.

Balázs Gyula útja a soproni rendőrtiszti szolgálatig

„Apám 7 gyermekes MÁV pályamester volt. A középiskolát úgy végezhettem el, hogy lakóhelyünkön Pápán helyben volt az iskola, másrészt a szükséges költségeket évközben instruktorkodásból, a nyári szünetben pedig napszámból szereztem meg. Az első világháborúban 18 éves koromban behívtak katonának, ahonnan mint 50 %-os hadirokkant kerültem haza. Leszerelése után a határrendőrséghez, majd megszűnése után az államrendőrséghez kerültem. A rendőri és nyomozói vizsga után kineveztek nyomozónak. Közben beiratkoztam az egyetemre abban bízva, hogy mint jogvégzettet át fognak minősíteni a fogalmazási karba. Sajnos az akkori felfogás szerint, aki már detektív volt, »fertőzöttnek« számított, tehát kénytelen voltam átmenni a községi közigazgatáshoz. Letettem a községi jegyzői vizsgát is, de abban reménykedtem, hogy majd idővel bejutok a »magas« vármegye közigazgatásába. De itt hiányzott a »hétszilvafa«, »proli« származásom miatt kénytelen voltam megelégedni a községi jegyzői állással, míg azután a felszabadulás nyitotta meg részemre is az utat, hogy képesítesem meg megfelelően a rendőrség fogalmazási karába bekerülhettem. Úgy érzem sem rendőrségi, sem községi szolgálatom alatt nem feledkeztem meg népi származásomról” – írta 1962. május 15-én a Kádár János miniszterelnökhöz címzett, a siker érdekében a kor elvárásainak megfelelően hangolt, s a tényeknek megfelelően „nyugdíjas vasöntödei munkásként” aláírt felülvizsgálati kérelmében.⁴

1982-ben keletkezett kéziratában Balázs Gyula részletesen beszámolt az 1919–1925 közötti határrendészeti, rendőri szolgálatáról, munka melletti jogi tanulmányairól, majd több kisebb-nagyobb községben végzett aljegyzői, jegyzői munkásságáról. Memoárjából kitűnik: hivatásának érezte a vezetésére bízott községek fejlesztését, közösségi életének alakítását, a helyi plébánosokkal, tanítókkal, intézőkkel összefogva.⁵

Joós Sándor rendőrszázados priorizálta 1945. augusztus 21-én addigi működését: „Dr. Balázs Gyula volt osli-i főjegyző ... működése alatt semmiféle politikai tevékenységet nem fejtett ki, a nyilaskeresztes pártnak tagja nem volt. ... [T]öbbek meghallgatása után megtudtam azt, hogy Balázs Gyula a községben a legnagyobb közmegebecsülésnek örvendett és a község csak köszönettel tartozik neki, annál is inkább, mert nagy része volt az elvonuló hadműveletek után a rend helyreállításában. A község népe lelkesen beszél népszerűségéről és ma is szívesen látnák a község élén” –írta,⁶ minek következtében Ba-

⁴ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1962. május 15-én Kádár Jánoshoz írt, ügye felülvizsgálatát kérő levelében.

⁵ Hárs József: Egy jegyző életútja századunk első felében. É. n. H. n. https://harsjozsef.hu/sites/default/files/irasok/palyazatok/1993_Egy_jegyzo_életutja_szazadunk_első_feleben.pdf

⁶ HL Hb. 1490/49. Joós Sándor rendőrszázados 1948. július 12-i nyilatkozatában idézte saját 1945. augusztus 21-én Vitorisz Géza soproni rendőrkapitány számára készült jelentéséből.

lázs Gyulát alkalmazták az általa régen vágyott rendőrtiszti beosztásban. 1948-ban már őrnagyként, rendőrbíróként szolgált a soproni kapitányság kihágási osztályán. 1946-tól szociáldemokrata-, majd az egyesülés után MDP tagként, aktív katolikusként végezte munkáját.

A Balázs Gyula elleni vizsgálat dokumentumai

Az 1948. június 7-i tüntetést követő rendőrségi vizsgálat június 11-én lezárult. 12-én a történekről összefoglaló jelentés készült, melyben egyebek közt az állt, hogy „hétfő délután a Szülők Szövetsége tudomást szerzett arról, hogy a rendőrség meg fogja akadályozni a tüntetést, ezért délután 5 órakor megkísérelte a felvonulás leállítását. Értesítette az egyes iskolákat, ahol, ha össze tudták hívni a diákokat, kihirdették, hogy ne vegyenek részt az estére tervezett tüntetésen. Ezzel magyarázható az is, hogy az iskolák tanárai, a szerzetesek és apácák nem vonultak fel. A tüntetés leállítása azonban az idő rövidsége miatt nem sikerült...”⁷

E jelentés nyomán június 14-én Décsi Gyula alezredes, alosztályvezető további vizsgálatra hívta fel a soproni államvédelmi osztályt: „Szigorúan bizalmas nyomozással pontosan rögzítse, mikor szerzett tudomást a rendőrség a június 7-i tüntetés előkészületeiről, milyen preventív intézkedéseket tettek és kik voltak azok a rendőrtisztek, akik nem hivatalosan a tüntetni akarókat a felvonulástól való elállásra hívták fel. Ezzel kapcsolatban tegyen véleményes jelentést, történt-e hivatali titok megsértése.”⁸

E vizsgálat lefolytatására küldték Sopronba dr. Selymes László rendőrőrnagyot a BM felügyeleti osztályáról, aki július 5-én állásából felfüggesztette és letartóztatta dr. Balázs Gyulát, akit csak július 9-én hallgatott ki. Ő a feltett kérdésre előadta: „A kapitányság vezetője dr. Farkas Ferenc r. őrn. bajtárs szolgáltilag távol volt. Helyettese dr. Liptay Lajos r. őrn. bajtárs a déli órákban azt az utasítást adta nekem, hogy korábban menjek haza ebédelni, és jöjjenek vissza délután 5 óra ... [Du.] 5 óra-kor a kapitányságról átmentem a megyeházára, és ott jelentkeztem... Liptay őrn. bajtárs ugyanis a főispánnál volt egy értekezleten... [K]ihívtam, ... tájékoztatott a helyzetről, közölte, hogy az estére várható tüntetéssel kapcsolatban a szükséges intézkedéseket megtette. *A karhatalom vezetésével Szabó István r. főhadnagy bajtársat bízta meg, aki mindenre részletes utasítást kapott.* Erre én is tájékoztatást kértem...

Liptay r. őrn. bajtárs a következőket közölte: A Szt. Mihály utca végén lévő Szt. Mihály-templom, vagy annak közelében lévő Szt. Mihály temetőben hűségesküt kívánnak tenni és onnan várható a tömeg lejövetele a Várkerület irányába. A rendészeti intézkedés pedig az, hogy a tömeget a Szt. Mihály utcán keresztül leengedjük a Fővényverem utca sarkáig, ott azonban már várja a karhatalom és szétoszlásra szólítja fel a tömeget. Ha ez a felszólítás eredménytelen lenne, akkor a tűzoltósággal vízsugár segítségével oszlatják szét

⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V-77813. Budapestén Bárd Károly rendőrhadnagy által 1948. június 12-én készített összefoglaló jelentésében.

⁸ ÁBTL V-77813. Décsi Gyula alezredes 4323/1948. sz. utasítása a győri államvédelmi osztály számára

őket. Azt az utasítást kaptam ... a saját személyemre vonatkozóan, hogy *addig tartózkodjam a kapitányságon, amíg ő a Főispánnal visszaérkezik, egyebekben pedig legyek az ügyeletes segítségére.*

Ezután átjöttem ... a kapitányságra és itt tájékoztattam Simon r. hadnagy bajtársat, aki az ügyeletes tiszt volt. ... *A kapitányság kapuja előtt beszélgettünk Simon ny. hadnagy bajtárssal és a házmesterrel arról, hogy Sopron nyugodt város, nem forradalmi lelkületű, s én kijelentettem, hogy nem tartom valószínűnek, hogy valami olyan esemény robbanjon ki, ami a békét megzavarni képes volna.* Említettem még azt is, hogy jó volna az illetékeseket tájékoztatni arról, hogy a rendőrség mindenről tud és mindenre felkészült. Úgy gondoltam, hogy egy esetleg erre járó pappal közlöm a helyzetet és rajta keresztül igyekszem letompítani a várható eseményeket. Erre azért számítottam, mert mint régi soproni, a papság nagyrészt személyesen ismerem, és így közvetlenül beszélő viszonyban vagyok [velük].

Nem jött azonban senki, mire én ... átmentem a Bencés rendházba, illetve az abban az épületben elhelyezett internátusba, ... a diákönkormányzat vezetőjét kerestem. ... Baumgartner meg is érkezett ... bementünk egy szobába, ... ahol a tornatanár jelenlétében vázoltam Baumgartner előtt, hogy a rendőrség tájékozva van az estére tervezett tüntető felvonulásról és fel van készülve minden eszközzel annak szétesztatására. Igyekeztem a fiatalembert arról is meggyőzni, hogy nagyon kellemetlen lenne a város szempontjából is, ha itt is esetleg a Pócspetrihez hasonló események robbannának ki. Utaltam Baumgartnernek a Pócspetriben kihullott magyar vére és az ítélet után várható esetleges kivégzésekre és igyekeztem kifejtetni azt, hogy mennyire fölösleges és kárba veszett magyar vérpazarlást jelentett az a meggondolatlan cselekedet. Abban a hitben távoztam az internátusból, hogy talán sikerül ezzel a beszélgetéssel is hozzájárulnom a tüntetés letompításához, bár határozott választ Baumgartnertől nem kaptam. Ezután visszatértem a kapitányságra, ahol tartózkodtam a további események során. Én senkinek a kapitányságon nem említettem, legalábbis emlékezetem szerint, hogy voltam figyelmeztetni a diákokat, hiszen olyan eseménydús volt az este, hogy erre nem volt alkalom.

Szabó főhadnagy bajtárs többször jelentette nekem a délután folyamán, hogy mi a helyzet. Ő kerékpáron ment ki a városba és vissza. ... Én a kapitányság vezetőjének előszobájában és az ügyeletes tiszti szobában tartózkodtam... ablakai a városháza térre nyílnak. Mayer József r. hadnagy bajtárs, Kertész Ferenc r. hadnagy (ÁVO-s) és a bűnügyi nyomozócsoport több tagja állandóan cirkált a városban és az ablak alatt megállva többször tájékoztattak az eseményekről. *Intézkedést én nem tettem, mivel Szabó főhadnagy bajtárs volt ezzel megbízva.*

Kb. ¾ 8 óra tájban észrevettem, hogy a nép több irányból beözönlik a Bencés templom irányába. A Bencés templom azonos az ún. Kecsketemplommal. Ekkor történt, hogy a rádiósok közül az egyik jelentette, hogy éppen a menetekkel és felvonulásokkal kapcsolatban a Belügyminiszter Úr rendeletet adott ki. ... Szabó főhadnagy bajtárs is éppen akkor bent tartózkodott, vele együtt bementünk a rádiószobába és nagyjából elolvastuk az egyébként hevenyészett ceruzairással vett rádiógrammot. ... Szabó bajtárs figyelmét felhívtam, hogy ennek a rendeletnek a szellemében intézkedjék. Ez a rendelet azt tartal-

mazta, hogy körmenetek stb. tartására engedélyt nem adhatunk, a már megszervezettek pedig csak az esetben tarthatók meg, ha szétosztatásuk politikailag káros következményekkel jár.⁹

Szabó főhadnagy bajtárs már ekkor közölte, hogy a Szt. Mihály-templomban a tüntetés elmarad, éppen ezért onnan az embereket már behívta és másképp helyezte el. Mindkettőnket váratlanul ért az, hogy... a Szentháromság tér környékén gyülekezik a tömeg ... Mindenesetre Szabó főhadnagy bajtárs ... intézkedést tett, az emberek egy részét a Széchenyi tér környékére, a többit pedig a központba, illetve a kapitányságra vonta össze. Szabó ekkor a kapitányság előtt tartózkodó tűzoltó őrnaggyal és tűzoltó hadnaggyal értekezett. ...

A templomban litánia volt, amit az idehallatszó énekből állapítottam meg, majd jött a hír, hogy a tömeg a Templom utcán keresztül a Széchenyi tér felé tart. Kb. ebben az időben Simon ny. hadnagy bajtárs a telefonhoz hívott, mert a Magyar Dolgozók Pártjából Horváth Imre a megyei közigazgatás felelőse kéretett. Én Horváth Imrét személyesen nem ismerem, de hallomásból igen. Horváth Imre meglehetősen indulatos hangon közölte, hogy nem tudja megérteni, miért nem intézkedik a rendőrség a tüntető tömeg felosztatása ügyében. Én közöltem vele, hogy a parancsnoksággal a tömeget kísérő Szabó főhadnagy van megbízva, aki részletes utasítást kapott a tennivalóra. Kértem Horváth Imrét, hogy az eredményesebb eljárás érdekében lehetőleg közvetlenül segítsen Szabó főhadnagyot értesíteni és a magam részéről is ígéretet tettem, hogy igyekezni fogok közölni vele a párt kívánságát. Horváth meglehetősen ideges hangulatban kifakadt, *»hogy lehet, hogy mi tájékoztatjuk a rendőrséget, hogy kint mi történik.«* *»Akkor majd intézkedni fogunk a Belügyminisztériumban, ha nem tudja a rendőrség, hogy más rendőröket tegyenek ide.«*¹⁰ Én megnyugtattam Horváthot, hogy Szabó főhadnagy kint van és tudja a kötelességét és mihelyt módomban lesz... közlöm ezt vele. ...

[T]alán fél perc sem telt el, amikor Szabó bejött és én közöltem vele a telefonbeszélgetést, egyidejűleg felhívtam arra, hogy szükség esetén intézkedjék belátása szerint. Ezután a következő eseményekről én már utólagosan értesültem az előállított emberektől, illetve a beérkező bajtársaktól. ... Szabó főhadnagy bajtárs részletes szóbeli jelentést tett. Horváth ny. hadnagy bajtárs az államvédelmi osztályról az események közben telefonon értesítette a győri államvédelmi osztály vezetőjét, Somogyi őrnagyot, aki kilátásba helyezte, hogy gépkocsival azonnal Sopronba jön. Ezt nekem Horváth jelentette.

Itt bent ... az a vélemény alakult ki, hogy ne várjuk be Somogyi őrnagy bajtársat, hanem távbeszélőn jelentsük a Belügyminisztériumba Szebenyi államtitkár úrnak.”¹¹ Ez meg is történt.

⁹ Az 1948. június 7-én délután kiküldött BM rendeletet lásd: MNL OL XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d.

¹⁰ Az MDP székház felé haladó tömeget Horváth Imre – aki délután részt vett a Liptay őrnagy, Szabó főhadnagy és az államvédelmi osztályvezető tüntetéssel kapcsolatos megbeszélésén, ahol a szétosztatás mikéntjét tervezték – ahogy utólag maga is elismerte, alaptalanul fenyegetőnek érezte, s indulatosan azonnal táviratozott a Belügyminisztériumba a rendőrség inkompetensnek vélt magatartásáról. Ez lehetett a Balázs őrnagy elleni eljárás egyik indítóoka.

¹¹ HL Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1948. július 9-i kihallgatási jegyzőkönyvéből. (Kiemelések tőlem – D. P.)

A vizsgálat során Baumgartner Pál önkormányzati elnök a Balázs Gyula által a bencés rendházban mondottakra így emlékezett: „Nem kell megijedni, nem, mint rendőr, hanem mint volt bencés diák jöttem ide. ... [K]özölte velem, hogy a rendőrség a tervezett felvonulásról tud és közbe fog lépni. Felkért arra, közöljem a diáksággal, *hogyha a rendőrség közbelép az első felszólításra oszoljanak szét*, s megkért arra is, hogy menjek el a lányokhoz és velük is tudassam ezt. Említette még Balázs őrnagy azt, hogy most már a felvonulásban vegyünk részt, nehogy én jöjjek gyanúba, mert itt voltam.”¹²

A beszélgetésen szintén jelen volt Kiss Gyula tornatanár az elhangzottakról kissé másként szólt: „Balázs őrnagy tudomásunkra adta, hogy lányától, aki ... a szürkékhez jár, megtudta, hogy az esti órákban tüntető felvonulás készül. ... Említette azt is, hogy nemcsak, mint rendőrőrnagy hanem mint apa jött ide. Ő maga is felekezeti iskolában végzett és nem szeretne erőszakos eszközökhöz folyamodni. Ha azonban mégis tüntetésre kerülne sor, akkor ő annak megakadályozására mindent megtett és megtesz mert rendelkezésére áll a rendőrség, a határrendészet és a tűzoltóság személyzete is. Mondta még, hogy a gyülekezést is meg akarja akadályozni, de ha mégis felvonulásra kerül sor, akkor a rendőrség első felszólítására oszoljanak szét. ... *Balázs őrnagytól olyan kijelentést, hogy most már a felvonulásban vegyenek részt azért, nehogy ő jöjjön gyanúba, mert ott járt, nem hallottam.* ... Balázs őrnagy ... atyai hangon igyekezett Baumgartner Pált a következőkre figyelmeztetni, amit az is bizonyít, hogy említette: sem a diákságnak, sem a rendőrségnek nem lehet célja az, hogy a Pócspetri esethez hasonló történjék. Érzésem az egész beszélgetés alatt az volt, hogy *Balázs őrnagy jóindulatú atyai hangja mellett megfelelő módon és határozottan igyekezett Baumgartnert meggyőzni lépésük helytelenségéről.* További benyomásom az volt, hogy szimpatikus, korrekt emberrel állok szemben” -mondta a tanár úr.¹³

Balázs Gyula az ügyészségek és bíróságok előtt

1948. július 18-án Balázs Gyulát Sopronból Győrbe, a népügyészség fogdájába szállították, ahonnan másnap szabadon engedték: „Balázs Gyula rendőrőrnagy terhelt fogvatartását a Bp. 157.§-ában foglaltak alapján megszüntetem és *azonnali szabadon bocsátását rendelem el, mert a nyomozás adatai alapján ... terhelt bűncselekmény elkövetésével alaposan nem gyanúsítható, ezért fogvatartása nem indokolt*” -írta dr. Mikes István népügyész.¹⁴

Nem sokáig örülhetett ügye kedvező fordulatának. 1948. december 18-án dr. Balassa Gyula rendőrtábornagy a BM nevében bűnvádi feljelentést tett ellene a népfőügyészségen. „A 6750/1945. ME számú rendelet 1.§-ában meghatározott (1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15.§-ának 7. pontjába ütköző) népellenes büntett elkövetésének alapos gyanúja miatt a soproni rendőrkapitányság állományába tartozó dr. Balázs Gyula r. őrnagy ellen bűnvádi feljelentést teszek és az esetleg szükségessé válható előzetes

¹² HL Hb. 1490/49. Baumgartner Pál 1948. július 14-i tanúvallomásából. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹³ HL Hb. 1490/49. Kiss Gyula 1948. július 26-i tanúvallomásából. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁴ HL Hb. 1490/49. Dr. Mikes István népügyész 1948. július 19-i határozata. (Kiemelés tőlem – D. P.)

letartóztatásának foganatosításához hozzájárulok, mert nevezett *alaposan gyanúsítható, hogy a Sopronban az iskolák államosítása ellen 1948. június 7. napján megrendezett tüntetés alkalmával, mint a soproni kapitányságnál szolgálatban lévő rendőrőrnagy, tehát közhivatalnok, hivatali kötelességét szándékosan súlyosan megsértette azáltal, hogy a tüntetők eredeti tervének megváltoztatása után beállott új helyzettel kapcsolatban a megfelelő intézkedéseket elmulasztotta és ezzel a demokratikus kormányzat rendelkezéseinek zavartalan végrehajtását súlyosan veszélyeztette.* A győri népügyészség 1948. Nü. 1723/számú nyomozási iratait mellékelten visszaszármaztatom és kérem, hogy a bünvádi eljárás eredményéről annak idején értesíteni szíveskedjék.”¹⁵

A lényegében azonos iratanyag alapján született – a korábbi határozatával ellentétés megítélést tartalmazó – feljelentés alapján a győri népügyészség a BM állításait magáévá tette, s 1949. március 10-én 1948. Nü.1923/4. számú vádiratát benyújtotta a győri népbíróságnak: „A nyomozás iratai alapján vádlott tagadása ellenére a tárgyalásra idézendő tanúk vallomása alapján az indítványi részben vád tárgyává tett tényállás ... megállapítható és bizonyítható: Amikor a vádlottat külön is figyelmeztették a szükséges intézkedés megtételére és ennek ellenére elmulasztotta azzal, hogy intézkedésre nem ő, hanem Szabó főhadnagy illetékes, akkor nyilvánvalóan, szándékosan nem teljesítette hivatali kötelességét, amivel viszont a demokratikus kormányzat rendelkezéseinek zavartalan végrehajtását súlyosan veszélyeztette. Köztudomású ugyanis, hogy a tüntetés igen nagy méretű volt, amellyel kapcsolatban több személy előállítása vált szükségessé. Amennyiben hivatali kötelességét vádlott teljesítette volna, mindezt el lehetett volna kerülni” – állították¹⁶ néhány június 7-én szolgálatban volt ifjú rendőrtiszt és Horváth Imre állításai alapján, akik őrnagyi rendfokozata miatt Balázstól vártak intézkedést olyan karhatalmi ügyekben, melyekkel Szabó főhadnagy volt megbízva, s melyeket ő Balázssal való folyamatos információcsere mellett időben, elégségesen meg is tett.

1949. április 20-i, a vádirattal kapcsolatos észrevételeiben Balázs Gyula – tanúk megnevezésével – éppen erre hivatkozott: a BM aznap esti utasítását Szabóval együtt olvasták, Horváth Imre kérését azonnal továbbította a főhadnagynak, aki így „a felvonulás előtt már kb. 30 perccel ... közölte velem, hogy a karhatalmat új felállítási helyén már fel is állította és a tűzoltóság vezetőjével is értekezett hasonló eljárás végrehajtása iránt,” – így mulasztásról szó sem lehetett.¹⁷ A győri népbíróság a tárgyalás napját 1949. május 4-ére tűzte ki, ám időközben megjelent a 4172/949. kormányrendelet, amely előírta, a rendőrség tagjai elleni ügyeknek illetékességből a katonai bírósághoz való áttételét, ezért arra már nem kerülhetett sor.

1949. október 8-án készült el a Budapesti Központ Katonai Ügyészség ü.1850/49. XVI.B. számú vádirata, mely a BM feljelentésére való hivatkozással, az abban foglaltak

¹⁵ HL Hb. 1490/49. Balassa Gyula rendőraltábornagy 1948. december 18-i feljelentésében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁶ HL Hb. 1490/49. A győri népügyészség 1948. Nü.1923/4. számú 1949. március 10-i vádiratában Balázs Gyula ellen.

¹⁷ HL Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1949. április 20-i észrevételeiben.

szó szerinti átvételével emelt vádat Balázs Gyula ellen, mindössze azzal az „indokolással”, hogy „a terhelt tagadásával szemben a főtárgyalásra megidézni indítványozott tanúk valamolasával és a főtárgyaláson felolvasni kért iratok tartalmával a vádbeli bűncselekmény elkövetése bizonyíthatónak ígérkezik.”¹⁸

Balázs Gyula szabadlábon várhatta a tárgyalás napját, melyre a Budapesti Katonai Törvényszéken 1949. november 22-én került sor. A jegyzőkönyv szerint Balázs Gyula, Baumgartner Pál, Kiss Gyula megismételte az általuk korábban kifejtetteket. Szabó István egykori rendőrfőhadnagy a vádló kérdéseire kifejtette: „Fasiszta tüntetésnek minősült ez a felvonulás. 1 órával a tüntetés előtt érkezett a rádiógramm. Jelentést tett a vádlottnak arról, hogy az embereket hogyan és hol helyezte el. A rádiógramm hatására a vádlott rábízta az intézkedés jogát azzal, hogy ő látja milyen a tüntetés.” Simon Antal rendőrhadnagy a tárgyaláson azt állította, hogy „Balázs őrnagy... azt mondta, hogy nem tudja mit csináljon, mert nem tudja milyen parancsot adott Liptai, és ő nem tudja, hogy milyen intézkedést tettek eddig.”¹⁹

A Budapesti Katonai Törvényszék Hb.1490/49.-IX. számú ítéletében igazolt tényállásként szó szerint megismételte a BM feljelentésében foglaltakat, ezért „öt az 1945:VII tc-el törvényerőre emelt 1440/1945. ME. sz. rendelet 11.§ 1. bekezdés b./ pontja és az 1440/1945. ME. sz. rendelet 1.§ 2. bekezdése alapján, a Btk. 92. § alkalmazásával 1 (egy) évi és 3 (három) hónapi börtönre, mint főbüntetésre, továbbá 3 (három) évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre” ítélte. Az ítélet érdemi indokolásától – törvénytelenül – eltekintett. „A büntetés kiszabásánál a haditörvényszék súlyosbító körülményt nem érzékelt. Enyhítőként mérlegelte viszont 4 gyermekes voltát, aránylag idősebb korát, a tényállásban való beismerését. Minthogy az enyhítő körülmények olyannyira nyomatékosak és oly nagy számban forognak fenn, az ítélőbíróság úgy találta, hogy a büntetés kiszabásánál alkalmazandó a Btk. 92.§-ában írt rendkívüli enyhítő jog, és erre figyelemmel szabta ki a rendelkező részben írt büntetést, mert ezt találta alanyi bűnösségével és cselekménye tárgyi súlyával arányban állónak.”²⁰

Az ítélet kihirdetését követően Balázs Gyula megkezdte börtönbüntetésének letöltését. 1949. december 23-án a szombathelyi IV. kerületi r. főkapitányság kebelében kialakított fegyelmi tanács véghatározatával az ítéletre való hivatkozással a dr. Balázs Gyula r. őrnagy ellen folyamatban lévő fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot a fegyelmi szabályzat 32. szakaszára való figyelemmel megszüntetni rendelte, egyben *elrendelte nyugdíjának azonnali beszüntetését*.²¹ Így a négygyermekes Balázs Gyula állása mellett nyugdíját is elvesztette.

¹⁸ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Központ Katonai Ügyészség ü.1850/49.XVI.B. számú vádiratában

¹⁹ HL Hb. 1490/49. Az 1949. november 22-i tárgyalás kézzel írt jegyzőkönyvéből

²⁰ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Katonai Törvényszék Hb.1490/49.-IX. számú ítéletében

²¹ HL Hb. 1490/49. A szombathelyi rendőrkapitányság 1054/27-1949. eln. sz. véghatározata Balázs Gyula nyugdíjának megvonásáról.

Büntetéséből hat hónapot és négy napot letöltött, mikor a HM – egészségi állapotára tekintettel – annak két hónapra való megszakítását engedélyezte 1950. május 26-tól. Sopronba érve „*dr. Székely belgyógyászférfőrvos a Soproni Kórházba fektette be. Egy idő múlva jelentette, dr. Balázs Gyula tudóbetegsége fertőző, közösségbe nem helyezhető. Így menekült meg büntetése további töltésétől*”²² – melyre formálisan a Népköztársaság Elnöki Tanácsának kegyelme révén került sor.²³

Eljárási kegyelem révén csak börtönbüntetésének folytatásától mentesült, de ítélete hatályban maradt, ezért Balázs Gyula 1950. június 17-én – ügyvédje útján – perújrafelvételi kérelmet nyújtott be: „Most is határozottan kijelentem, hogy az elítélte-tésem tárgyat képező bűncselekményben bűnösnek nem érzem magam, s ezt mindenkor ... hangoztattam is. ... Liptay alezredes tanúvallomása ... egyedül is meg kell, hogy döntse azt az ítéleti megállapítást, hogy én a karhatalommal nem intézkedtem megfelelően. Liptay alezredes nem arra adott utasítást nekem, hogy vegyem át a karhatalom feletti parancsnokságot, hanem csupán arra utasított, hogy a kapitányságon maradva szükség esetén legyek segítségükre a fiatalabb bajtársaknak. ... Tekintettel arra, hogy Szabó főhadnaggal azonnal közöltem is a Párt kérését, és a tömeg feloszlata meg is történt, sőt a feloszlattal kapcsolatban a rendőrkapitányságra 25 személyt előállítottak, meggyő-ződésem, hogy az adott helyzetben a magam részéről megtettem mindent, amit, mint rendőrnek és embernek is meg kellett tennem. ... A fentiek alapján megállapítható, hogy a hivatali köteletségemet szabályszerűen teljesítettem, azt egyáltalán nem sértettem meg” – írta egyebek között Balázs Gyula, elutasítás esetére kérve az előzetes letartóztatása ide-jének a kitöltött büntetésébe való beszámítását.²⁴

A Budapesti Katonai Törvényszék 1950. június 29-i feliratában „új bizonyíték” hi-ányában Balázs kérvényének elutasítását javasolta.²⁵ A Katonai Főtörvényszék ellenben 1950. szeptember 14-i levelében az újrafelvételi kérelemhez bizonyításfelvételt rendelt el: „*A bizonyításfelvétel során terjeszkedjék ki annak a kérdésnek a tisztázására, hogy melyek lettek volna azok a »megfelelő« karhatalmi intézkedések, melyeknek megtételét az elsőfokú ítélet rendelkező része szerint az elítélt elmulasztotta. Egyben felhívja a katonai főtörvényszék arra, hogy a Hspb. 30.§-ának rendelkezéseit ugyanazon szakasz (5) bekezdéséhez képest tiszt el-len folyó eljárásban nem lehet alkalmazni, tehát az ítélet részletesen indokolandó lett volna.*”²⁶

A bizonyításfelvételtől nem állnak források a rendelkezésünkre, mint ahogy arról sem, hogy vajon valamilyen módon a BM beavatkozott-e újra az eljárásba. Ezért ma még megválaszolhatatlan a kérdés, hogy a Katonai Főtörvényszék 1950. december 19-i hatá-rozatában miért tekintett el saját korábbi észrevételeitől, s találta „alaptalannak” az újra-

²² Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Rendi Irattára, Budapest (a továbbiakban: IMNN RI) 30. d. 189. t. Nagy István társaskáptalani prépost-kanonok 1996. október 7-i írásából

²³ HL Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1962. május 15-én Kádár Jánoshoz írt, ügye felülvizsgálatát kérő leveléből.

²⁴ HL Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1950. június 17-i perújrafelvételi kérelmében.

²⁵ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Katonai Törvényszék 1950. június 29-i felterjesztésében.

²⁶ HL Hb. 1490/49. A Katonai Főtörvényszék I.353/1950/5. számú levelében a budapesti katonai törvényszékhez.

felvételi kérelmet, arra hivatkozva, hogy „az alapeljárás során ... az újrafelvételi kérvényben új tényként megjelölt körülmények vizsgálat tárgyát képezték”.²⁷

1951. január 19-én, A Budapesti Katonai Törvényszék végzésében „a kérelem bizonyíthatóságának hiányára” hivatkozva még Balázs Gyula előzetes letartóztatása 13 napjának a büntetésbe való beszámítását sem támogatta.²⁸

Falakba ütközve Balázs Gyula 1962. május 15-ig nem próbálkozott tovább. Akkor azonban levéllel fordult Kádár János miniszterelnökhöz: „szíveskedjék lehetővé tenni, hogy az 1948-1950. években igaztalanul történt meghurcolásom és bebörtönzésem ügye tárgyla-gos és elfogulatlan felülvizsgálat alá kerüljön, és ezzel lehetőség nyíljon 14 éve tartó kipel-lengérezettségem megszűnéséhez. ... Büntetésemből 6 hónapot töltöttem le, amikor a Népközt. Elnöki Tanácsa ... büntetésem hátralévő részét kegyelemből elengedte. Szabad lettem tehát, de megbélyegzett, bárhol jelentkeztem, csak együttérzésükről és sajnálkozásu-król biztosítottak, de a bírói ítélettel szemben sehol nem alkalmazhattak képzettsé-gemnek megfelelő munkahelyre. De a 6 tagú családnak kenyér kellett, így fizikai munkás lettem. Voltam kubikos, fakitermelő, segédmunkás kőműves és cserepező mellett, végül 1951 novemberében a soproni vasöntőde fogadott be. Itt is mint segédmunkás dolgoz-tam, bár időközben 6 hónapos átképzőtanfolyamon lakatos szakképzettséget is szerez-tem. Innen mentem nyugdíjba 1957. március végével. Nehéz szerep volt ez számomra, de hasznos is, mert az üzemben sokszáz jóbarátot szereztem és megtanultam fokozot-tabban megbecsülni a fizikai munkást. ... Ma a büntetés után 14 év távlatából, 62 éves koromban szomorúsággal látom magam körül a megváltozott életet, a hatalmas fejlődést, ... mert abból talán legtermékenyebb éveimben nem vehettem ki képességeimnek megfelelően a részemet, mivel abból minden komoly ok nélkül, a szocialista humanizmus hiánya miatt, vagy talán túlbuzgóságból félreállítottak. Testileg-szellemileg ma is épnek, munkaképesnek érzem magam, szívesen is dolgoznék. Az a kérésem: szíveskedjék ügyem újrafelvételét elrendelni, hogy a személyem körül font »széttéphetetlen fojtogató légkör« átszakadjon végre, és én »tisztá laphoz« jussak” – írta ügye ismertetése mellett.²⁹ Kéré-sének eleget tettek, ügyét felülvizsgálták.

1962. szeptember 6-án a Budapesti Katonai Bíróság tanácsvezetője így összegezte álláspontját: „A Katonai Főügyészség és a BM II/11. osztálya nevezett kegyelmi rehabili-tációban való részesítését javasolja, mert az ügyben hozott ítélet erőltetett. Nem derül ki, hogy melyek lettek volna azok a megfelelő karhatalmi intézkedések, melyeket elmulasz-tott. Figyelembevétel, hogy a felszabadulás előtt, mint vezető jegyző rendesen viselkedett, s az ítélet indokolásából nem derül ki egyértelműen bűnössége, egyéni kegyelem alapján a hátrányos jogkövetkezmények alóli mentesítését javaslom”.³⁰ Nem így történt.

²⁷ HL Hb. 1490/49. A Katonai Főtörvényszék I.353/1950/8. számú határozatából.

²⁸ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. január 19-i határozatából

²⁹ HL Hb. 1490/49. A Kádár Jánoshoz írt 1962. május 15-i levelében.

³⁰ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Katonai Bíróság tanácsvezetőjének 1962. szeptember 6-i javaslatából.

1962. november 21-én a Katonai Főügyészség Balázs ítéletével szemben *törvényességi óvással* élt: „Indítványozom, hogy a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Törvényességi Tanácsa a törvénysértés megállapítása mellett a megtámadott ítéletet helyezze hatályon kívül és a Be. 282.§ (4) bekezdés értelmében hozzon maga új érdemi határozatot. *Indokok:* ... Iratellenes és törvénysértő a bírói állásfoglalás, mert az eljárás adataiból nem vonható le olyan következtetés, hogy terhelt hivatali kötelességét *szándékosan* megsértette volna. Az ítélet tehát megalapozatlan.”³¹

1962. december 12-én került sor – Balázs Gyula részvételével – a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának fellebbezési tárgyalására, amelyen így határoztak: „népellenes bűntett miatt dr. Balázs Gyula volt r. őrnagy ellen indított bűnügyben megállapítja, hogy a Budapesti Katonai Törvényszék HB. 1490/49-IX. számú ítélete *törvénysértő*, ezért teljes terjedelmében *hatályon kívül helyezi*, és dr. Balázs Gyula volt r. őrnagy vádlottat az ellene népellenes bűntett miatt emelt vád alól bizonyítottság hiányában *felmenti*.

Indokolás: ... A katonai törvényszék ítélete... megalapozatlan, s ennek folytán törvénysértő. Nem foglalkozott az eljárás katonai törvényszék azzal, hogy a vádlottnak beosztásánál és megbízatásánál fogva a büntetés alkalmával milyen karhatalmi intézkedéseket kellett volna tennie és mi bizonyítja, hogy azokat szándékosan elmulasztotta. A vádlott már az alapeljárás során is hivatkozott arra, hogy ő előjárójától semmilyen intézkedés megtételére nem kapott utasítást, s bár a cselekmény elkövetésének időpontjában a kapitányságon ő volt a rangidős tiszt, azonban a karhatalmi egységek Szabó r. fhdgy. parancsnoksága alatt álltak, aki a büntetés felosztásához szükséges intézkedéseket az ő közbelépése nélkül is megtette. Tekintve pedig, hogy sem a katonai törvényszék ítéletéből, sem az ügy irataiból nem volt megállapítható, milyen intézkedések megtételét mulasztotta el a vádlott, sem azt nem lehetett megállapítani ennek folytán, hogy a mulasztás részéről szándékos lett volna, törvényt sértett az elsőfokon eljáró katonai törvényszék, mikor a vádlott bűnösségét megállapította.”³²

Tegyük hozzá: történt mindez ugyanazon megfontolások alapján, amelyeket a Katonai Főtörvényszék 1950. szeptember 14-én megfogalmazott, majd december 19-én semmibe vett.

Utószó

Az ügyét lezáró bírói ítélet elégtételt jelenthetett a vétenül meghurcolt Balázs Gyula számára. Rosszul eshetett neki, hogy felmentését nem bűncselekmény hiányában, hanem bizonyítottság hiányában mondták ki, miközben ő joggal mindvégig ártatlannak tartotta magát. A történelmi távlatból visszatekintő olvasó a bemutatott dokumentumok alapján maga eldöntheti, hogy vajon miként ítéli meg Balázs őrnagy 1948. június 7-i tevékenységét. Jelen sorok írója – egy véleményként a lehetségesek közül – úgy látja: drámai hely-

³¹ HL Hb. 1490/49. A Katonai Főügyészség Bf. 560/1962. számú indítványa.

³² HL Hb. 1490/49. A Kat. Törv. III. 669/1962.

zetbe került a mélyen katolikus, végre az élete álmát jelentő rendőrtiszti beosztásba került Balázs Gyula azon a hétfői napon.

A korábbi évtizedekben szorosan együttműködő, egymás iránt lojális állam és egyház az iskoláztatás kérdésében (is) szembekerült egymással. A bencéseknél érettségizett, lányát is egyházi iskolába járató, egyházközségi elnök aligha érthetett egyet az iskolák rapid államosítására törekvéssel. Másfelől lojális köztisztviselőként, rendőrként megszokta, hogy a felsőbb utasításokat végrehajtani és nem vitatni kell.

Ebben a csapdahelyzetben Balázs őrnagy egyetlen saját kezdeményezése a tüntetés megelőzésére, vagy legalább az első felszólításra önkéntes, békés feloszlására – vagyis a karhatalom és a tüntetők direkt szembeszegülésének elkerülésére – irányult. Erre próbálta rábeszélni Baumgartner Pálon keresztül a diákokat. Nem hallgattak rá. Kihágási bíróként ő nem foglalkozott karhatalmi kérdésekkel, nem is nagyon érthetett hozzá. Liptay őrnagy is így gondolhatta, amikor az intézkedést, az erre kiképzett Szabó főhadnagyra bízta, s őt csak a kapitányságon segítségre osztotta be. Ennek eleget is tett, miközben a lehető legkevésbé exponálta magát az általa feltehetően problematikusnak látott intézkedésekben. Jogásként jól láthatta: a szabad véleménynyilvánítás joga sérült a még csak tervezett államosítással kapcsolatos demonstráció korlátozásával. Ebben – középiskolás diákokkal és asszonyokkal szemben – aligha kívánhatott aktív, kezdeményező szerepet játszani. Ezért egymással konfrontálódó két úr szolgájaként, a lehetőség szerint megpróbált közvetíteni, majd annak sikertelensége után háttérbe húzódni.

Ezért ő börtönbüntetéssel, s de facto élete végéig a hivatásától: a jogász, rendőri tevékenységtől való eltiltással; hattagú családja pedig hosszan tartó szegénységgel³³ „fizetett”. Balázs Gyulát nyugdíjasként is csak figuránsként alkalmazták...³⁴

³³ Nagy István sopronbánfalvai plébános 1996. október 7-i írt erről. IMNN RI 30. d. 189. t

³⁴ Hárs József: Egy jegyző életútja századunk első felében.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NAGY ROLAND

Gerencsér Péter – Pintér Gábor (szerk.):
Garta jubileumi emlékkönyve.
A Kapuvárral való egyesítés 100.
évfordulója alkalmából (1923–2023).
Tanulmányok. Gartáért Alapítvány,
Kapuvár, 2023. 295 pp.

2023-ban hármask jubileumi évfordulót ünnepeltek az egykor önálló rábaközi községben, a napjainkban Kapuvár déli városrészeként ismert Gartán. A legkerekesebb évforduló 1923-hoz kapcsolódott, amikor az addig különálló két települést, Kapuvárt és Gartát egyesítették egymással. Szintén 2023-ban ünnepelte fennállásának 15. évfordulóját a gartai identitás erősítését zászlajára tűző Gartáért Alapítvány. Végül ebben az esztendőben volt 360 éve annak, hogy Nádasdy Ferenc 1663-ban kiváltságlevelével megalapította Gartát, kapuvári fegyvereseket, muskétásokat telepítve oda. A nagy jelentőségű jubileumi évet a helyi közösség 2024. január 20-án – a gartai templom védőszentjének, Szent Sebestyénnek napján – helytörténeti konferenciával zárta le a gartai plébánia épületében, amelynek keretében bemutatásra került a Gartáért Alapítvány gondozásában kiadott *Garta jubileumi emlékkönyve* című kötet. A gyűjteményes tanulmánykötetet 16 olyan tudományos, lábjegyzetekkel ellátott dolgozat tölti meg, amelyeknek 11 szerzője között találhatunk levéltáros, helytörténész és helytörténet-kutató, muzeológus szakembereket, egyetemi oktatókat. A könyv jelentőségét növeli az a tény, hogy a közölt tanulmányok fele most jelent meg először. Az írások másik fele különböző folyóiratokban – többek között a *Soproni Szemle* oldalain is – és tanulmánykötetekben már napvilágot látott, azonban azok szövegeit és adatait a szerzők jelen kötethez aktualizálták, jegyzetapparátusait a szerkesztők egységesítették.

Az ajánlások és a szerkesztői előszó után a könyv három nagyobb részre tagolódik. Az első, legterjedelmesebb szekció a *Fejezetek Garta múltjából* címet viseli, ami kilenc tanulmány segítségével mutatja be a település történetének egyes szakaszait, izgalmas jelenségeit. Az első tanulmányt Pintér Gábor, a Gartáért Alapítvány kuratóriumának elnöke jegyzi, aki *Garta címertörténete* címmel mutatja be a település történelmi pecsétjeit, illetve elemzi az azokon található szimbólumokat. Bepillantást nyerhetünk abba a 2000-es években elvégzett munkába is, amelynek eredményeként a történelmi példákra alapozva megalkották, és 2009-ben – immár az életre hívott alapítvány támogatásával – felavatták Garta címerét és címeres zászlaját. Ezt követi Csiszár Attila néprajzkutató, főmuzeológus

és Franta Dezső restaurátorművész *A gartai bíróláda restaurálása* című közös tanulmánya, amely részletesen bemutatja a községi adminisztráció során keletkezett iratanyag és a község pecsétnyomójának őrzésére szolgáló, feltehetően 17. századi ládát, illetve beszámol a műtárgyon 2011-ben elvégzett restaurálási munkálatokról. A bíróláda szerencsés fennmaradása a benne tárolt rendkívül értékes iratok megőrzése miatt is fontos, hiszen azok Garta 18–19. századi történetének alapvető forrásait jelentik.

A harmadik tanulmány Gerencsér Péter egyetemi docens írása, amely *A gartai katonaváros kialakulása a 17. században* címet kapta. A dolgozat a muskétástelep-alapítástól vizsgálja Garta történetét, ugyanakkor kitér a település nevének az alapítást jóval megelőző eredetére, kialakulásának okaira, privilégiumaira, illetve arra, hogy hogyan változott a népesség száma és összetétele a következő évtizedekben. Ezt követően Csiszár Attila a kötetben szereplő első önálló, forrásközlő tanulmányát olvashatjuk *„Földeiken határ halmokat tsináltotván...” – Határjárás, határjelek Kapuvár, Babót és Garta között, 1678-ban* címmel. A teljes terjedelmében közreadott 1678-as úgynevezett „Határozás” érdekessége, hogy az egy 1775-ben kelt hitelesített másolatban maradt fenn, aminek kéziratos határtérkép-mellékletét a későbbi kutatás azonosította. A könyv borítóján is megtalálható rajz, illetve a határjárás leírása rámutat arra, hogy milyen szűk határral rendelkezett Garta, földínsége pedig milyen feszültségeket szült az érintett szomszédos települések lakói között. A két dokumentum összeolvasásával egyébként olyan érdekes helynevek válnak lokalizálhatóvá, mint például az úgynevezett Taliga vár, a Répás kert, vagy az akasztófa.

Varga Józsefné Horváth Mária nyugalmazott egyetemi docens *Személynevek szociolingvisztikai összefüggésben* című tanulmánya Garta család- és keresztnév anyagát elemzi, abból von le különböző etnikai és társadalmi következtetéseket. Továbbá a 17. század végétől a 19. század első harmadáig terjedő időszakban azt vizsgálja meg, hogyan lett a kezdeti sokszínű (magyar, német, horvát anyanyelvű) lakosságból egységes gartai identitású népesség. Gerencsér Péter második tanulmányában, amely *A századfordulós Garta a helyi sajtó tükrében* címet viseli, előbb áttekintést ad a rábaközi sajtótörténetről, majd alapvetően az 1890 és 1914 között megjelent újságok híradásaira támaszkodva tárgyalja Garta századfordulós történeti jelenségeit. Írásában szó esik a község infrastrukturális viszonyairól és fejlesztéseiről, az új iskolaépület építéséről, a településen a dualizmus korszakában létrejövő egyesületekről, a vendéglők történetéről, valamint a folytonosan rivalizáló Gartát és Kapuvárt egyaránt híressé tevő bicskázásos esetekről is.

Csekő Ernő történész, főlevéltáros *Községi bíró- és előljáróság-választások Gartán 1906 és 1911 között* című tanulmánya a megjelölt időszak rendkívüli politikatörténetét tárja az olvasó elé, amikor is a községben összesen négy előljárósági választást kellett lebonyolítani. Az eseménysor bemutatásán túl képet kaphatunk a választási küzdelmek mögött felfedezhető mélyebb összefüggésekről, megismerhetjük a tisztújításokon szereplő jelöltek, illetve az előljáróságba választottakat, a testületek összetételének jellemzőit, végül a választók körét. A tanulmányt levéltári forrásokat idéző függelék zárja. Gerencsér Péter harmadik írása a *Garta és Kapuvár egyesítése* címet viseli, amely azon túl, hogy többek között feltárja a két háborúskodó – ám történelmi múltjuknál és összeépülésüknél

fogva is szorosan összefonódó – szomszéd település egyházügyi vitáit, közlekedési anomáliáit és infrastrukturális különbségeit, bemutatja azok helyi érdekeken jóval túlmutató egyesülési folyamatát, valamint a gartaiak utólagos, évtizedekig tartó passzív ellenállásának formáit.

Az első szekció utolsó írása nem más, mint egy Csiszár Attila és Gerencsér Péter kutatásai nyomán összeállított lista, amely *A gartai bírók névsora*. Bár Garta alapítója, Nádasdy (III.) Ferenc már az 1663-as alapító- és kiváltságlevelében lehetővé tette a létrejövő faluközösség számára a bíróválasztás jogát, lehetetlen Garta bíróinak listáját a kezdetektől megalkotni. A szerzőpáros a legtöbb esetben a különböző közgyűjteményekből származó dokumentumok, illetve újságcikkek alapján az 1677-től 1924-ig terjedő időszakra összesen 97 bíró nevét azonosította. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy 97 különböző személyről lenne szó, hiszen előfordult, hogy egy évben két vagy akár három bíró is állt a település élén, vagy éppen egy-egy bíró több éven keresztül folyamatosan, esetenként megszakítással, több esztendőben volt a község legfőbb vezetője. Mindazonáltal a közölt hiányos lista is megfelelő alapot képezhet a további helytörténeti kutatásokhoz, a névsor későbbi bővítéséhez.

A kötet második szekciója az *Egyház, vallási élet* címet viseli, s három tanulmányt tartalmaz. Elsőként Vargáné Molnár Zsuzsanna művelődésszervező *A gartai templom és egyháza* című tanulmányát olvashatjuk. A részletes dolgozat kitér a gartai templom elődjére, tárgyalja a Szent Sebestyén tiszteletére 1907-ben felszentelt új templom építéstörténetét, számba veszi annak berendezését és festményeit. Ugyanakkor bemutatja az egyházközség különböző feladatokat ellátó személyeit, vallásos társulatait, Turner Kálmán első gartai plébános életútját, a község vallási szokásait, végül annak temetőjét. Kiss László *Garta szakrális kisémlékei* című tanulmánya előbb áttekintést ad a múlt században is még nagy jelentőséggel bíró, kisémlékekhez kötődő helyi hagyományokról, az egyházi ünnepekhez kapcsolódó különféle körmenetekről. Ezt követően a szakrális kisémlékek (élőfán elhelyezett objektumok, képoszlopok, út menti keresztetek, szobrok, haranglábak és harangtoronyok, kálváriák, kápolnák) csoportosítását, formai osztályozását mutatja be, végül a Gartán fellelhető hét kisémlék adattárát közli a szerző, a település déli részétől észak felé haladva. A kötet ezen tematikus fejezetét Csiszár Attila második tanulmánya zárja, amely a „*Dicsértessék Jézus, Mária*” – *Képek a népi vallásosság köréből* címet viseli. A dolgozat olyan kultusztárgyak és valláshoz köthető szokások gyűjteményes leírása, mint az otthonokban megtalálható Mária-ház, a szombati lámpás égetésének szokása, az „apokrif” népi imádságok szerepe, a kéziratos imádságos, halottas és búcsúskönyvek jelentősége, a gartaiak búcsújárási szokásai Máriacellbe, Csatkára, Kiscellbe vagy Osliba, a gartai „föhlőverő” harangnak jégesőt és vihart elűző szerepe, valamint a Szent Család szálláskeresésének adventi szokása.

A könyv utolsó nagy fejezete az *Oktatás, művelődés, művészet* összefoglaló címet kapta, s négy tanulmányt foglal magába. Ezek közül elsőként Varga József főiskolai docens írása olvasható, *Mozaikok a gartai iskola történetéhez* címmel. A szerző a népoktatás történeti áttekintése után felvillantja azokat az 1696/97-től 1948-ig – az államosításig bezá-

rólag – fellelhető mozaikokat, amelyek hasznos információkkal szolgálhatnak egy teljes gartai iskolatörténet későbbi elkészítéséhez. Ezt követően Dukai Miklós önkormányzati államtitkár *A Gartai Polgári Társas Olvasókör* című tanulmánya olvasható, ami bemutatja a Sopron vármegyében elsők között megalakult falusi olvasókör a II. világháborút követő évekig tartó sokrétű, úttörő tevékenységét. Kiemelkedő volt ezek közül a „könyvváltásnak” nevezett, egész évben igénybe vehető könyvtári tevékenység, hiszen az olvasókör könyvtára egyfajta korai közkönyvtárként működött, amivel az egyesület jelentősen hozzájárult a gartai lakosság kulturális igényeinek kielégítéséhez.

Varga József másik, *„Földre néző szem, égre néző lélek”* – Szekendy Alajos (1915–1986) című tanulmánya a gartaiak által élete végéig „Főtanító úrként” tisztelt és szeretett kántortanító, karnagy és zeneszerző életútját dolgozza fel. Szekendy Alajos családjával együtt 1943-ban költözött Gartára, amikor elnyerte a megüresedett kántortanítói állást. Az iskolák államosítása 1948-ban a gartai katolikus iskolát is érintette, Szekendy Alajos azonban nem volt hajlandó aláírni az állami tanítói átminősítését elfogadó nyilatkozatot, aminek következtében 1949-ben eltiltották a tanítástól, majd elbocsátották állásából. Az elveihez és hitéhez mindvégig ragaszkodó „Főtanító úr” mellőzöttségében is példamutató életet élt, közössége tisztelte és szerette, emléke pedig napjainkig él a gartaiak szívében. Végezetül Faragó Sándor (1924–1985), a kapuvári Rábaközi Múzeum alapító igazgatójának 1982-ben megjelent, *Lukácsy Lajos élete és művészi munkássága (1876–1927)* című tanulmányát közli újra a kötet. A gartai születésű szobrászművész élettörténetéről szóló, fontosabb szobrainak korabeli leírásait, illetve további alkotásainak lajstromát is közlő tanulmány felfrissített képanyaggal olvasható a könyvben. Az írásokat a tanulmánykötet szerzőinek listája zárja.

A puhatáblás, közel 300 oldal terjedelmű könyvet gazdag képanyag színesíti. A 170 darabot meghaladó, többségében színes kép között számos olyan archív, illetve napjainkból származó felvételt és dokumentumot közöl a tanulmánykötet, ami most először látott napvilágot. Mindezeket összegezve kijelenthetjük, hogy Garta a korábbi történeti munkákat követően ezzel a jubileumi emlékkönyvvel a Rábaköz egyik legjobban feldolgozott egykori településévé vált.

Ifj. Sarkady Sándor történész munkásságának súlypontjai jól ismertek a soproni olvasóközönség előtt. 20. századi történelmünk háborús és forradalmi időszakai környékbeli vonatkozásainak kutatása és ismertetése mellett évtizedek óta él a „selmeci-soproni hagyományok bővületében”, hogy legújabb köteteinek címét is idézzük. Jelen írásban egy korábbi, a diákhagyományok különleges elemét bemutató könyvét ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

A Soproni Szemlében számos írás foglalkozott már az egykori selmecbányai akadémia, későbbi nevén M. kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola Sopronba költözésével, otthonra találásával és a hallgatók szerepével a város magyarnak maradásában, így nem teljesen ismeretlen az olvasók számára a selmeci-soproni diákhagyományok fogalma. E szokásrendszer legszebb része, alapja az az erkölcsi tartalom, ami az említett eseményekben nagy szerepet játszott: az összetartás, a barátság, egymás segítése, a szakma- és hazaszeretet. Ugyanakkor minden tradícióhoz tartoznak sajátos kulturális elemek, amelyek támogatják a tartalom kifejezését és megélését. A selmecbányai egykori bányászati és erdészeti akadémián kialakult, erősen bányászszokásokon nyugvó diákhagyomány az évszázadok során olyan jól felismerhető, egyedi rendszerré vált, amely 2011 óta az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség listáján is szerepel.

Ifj. Sarkady Sándort még iskolás korában fogták meg ezek a hagyományok, varázsuk gyerekkora óta hatást gyakorol rá. Igazán szoros kapcsolatba akkor került e tradícióval, amikor 2005-ben kinevezték a Nyugat-magyarországi Egyetem Központi Könyvtár és Levéltárának főigazgatójává. Történettudományi doktori kutatásait már ebben a tárgyban folytatta: az Ifjúsági Kör soproni történetét dolgozta fel értekezésében. Összinté érdeklődését és lelkesedését érezve a diákság befogadta, és selmeci hagyomány szerint beszédes alias-nevet kapott: Narrátor. A névnek azóta is megfelel: ma a Soproni Egyetem tudományos kutatójaként egyetem- és hagyománytörténeti órákat tart a hallgatóknak, előadásokat az érdeklődőknek. Hangyaszorgalommal és rendkívüli alapossággal gyűjti a diákhagyományokhoz kötődő írásokat, adatokat, dokumentumokat, képeket, tárgyakat – emlékeket és emléktárgyakat. Gyűjtéseinek számos könyve alapul, kutatásaival azokat a könnyen eltűnő értékeket menti, amelyek hajlamosak elveszni egy-egy költözéskor vagy lomtalanításnál, mert csak idővel válnak igazán jelentőssé.

szerinti teljességére, fokozza ezt, hogy több esetben külön figyelmet szentelt a variációknak. A lapgyűjtemény egyszerre mutatja be a selmeci-soproni diákhagyományok részleteit és keletkezésük időszakának egyes történeti vonatkozásait. Előbbiek közé tartoznak például a balekkeresztelőt, balek-tízparancsolatot bemutató lapok, utóbbiak közül említhetnénk többek között az ágfalvi csaták hősi halottjaira emlékező lapot, vagy a soproni népszavazást idéző montázst. További érdekes történeti adalékokat rejtene a képeslapok hátoldalai, amelyek közül szintén böngészhetünk néhányat a kötetben.

A képeslapok sorát a diákéletről készült fényképek, csoportképek színesítik, gazdagítva és néhány esetben értelmezhetőbbé téve a baleklapokon látható jeleneteket. Már utaltunk a források sokféleségére: a szerző felkutatta az egyetemhez kötődő közgyűjteményekben megtalálható lapokat és képeket, emellett nagy kitartással gyűjtötte össze a magánszemélyeknél megtalálható, féltve őrzött vagy éppen elfelejtett példányokat (a köszönetnyilvánításban összesen 55 név szerepel). A forrásokat lelkiismeretesen feltüntette az egyes képfeliratoknál, azonban az igen esztétikus, albumszerű, tömbösített szerkesztési elvvel összeállított oldaltükrök miatt az egyes képek és feliratok összetartozása nem mindig egyértelmű. Ezt egy későbbi, újabb kiadás során könnyedén át lehetne hidalni a képek számozásával.

A kötet fekvő A4-esnél kicsit nagyobb, a hagyományos fotóalbumokat idéző méretben, keménytáblás kötéssel jelent meg. Színes, gazdag és jó minőségű képanyagát Zsidy Emese tervezőgrafikus, az egyetem immár végzett hallgatója szerkesztette ízléses formába, az ő munkája a borítóterv is. A mintegy 138 oldalon összesen 313 baleklapot és képeslapot tekinthetünk meg (ebből 83-at a hátoldalával együtt), emellett 284 korabeli fénykép és 35 egyéb felvétel (pl. valétaszalagról, meghívóról készült fotó) színesíti a kiadványt. A kötet agrárminisztériumi és szakmai körök (erdőgazdaságok és egyesületek) támogatásából, valamint magánszemélyek hozzájárulásából valósult meg.

Az igényes kiadványt örömmel fogja forgatni minden kultúra és történelem, különösen pedig az egyetemi hagyományok iránt érdeklődő olvasó.

A 2023. évi egyesületi tevékenység kereteit a szokásos és hagyományosan megrendezésre kerülő és hosszú ideje megvalósuló programok adták. A Heimler Károly Szakbizottság szervezésében a Sopron város kezelésében lévő Gyermekek és Ifjúsági tábor területén a tábor virágládáit egynyári virágokkal ültettük be. A környezet szebbé varázslásához a növényeket a Sopron Holding és részben a GySEV Zrt. kertészete biztosította. A szakbizottság és annak vezetője, dr. Varga Mária aktivitását kell kiemelni az év folyamán sorozatban megrendezett, „Az egészséges, emberibb környezetért, a virágos Sopronért” előadásokon elhangzott tanácsadásaiért. Ennek a programnak szülőatyja Horváth Sándor tagtársunk, akivel a témákat, a meghívandó előadókat és a rendezvények dologi kiadásaihoz a hozzájárulást rendre egyeztetettük. Az őszi visszatérő programja a bizottság szervezésében a temetők felkeresése, az elhagyott sírokon a növényzet gondozása, az elburjánzott hajtások eltávolítása. Az elnökség tagjai ebben az évben is Halottak Napján koszorút helyeztek el korábbi elnökeink sírján.

A Kulturális Örökségvédelem Napján, csatlakozva az országos programokhoz, a Scarbantia Forum emléktábla-avatásán vettünk részt.

A Winkler Oszkár Építészeti Szakbizottság ebben az évben is meghirdette a következő példaként szolgáló Winkler Oszkár-pályázatot és ítélte oda a díjat. Az Egyesület 2023-ban Winkler Oszkár-díjjal tüntette ki a Sopronbámfalva, Gesztenyés körút 9. sz. alatti épületegyüttes felújítását a településképp megújításában játszott szerepe és a város történeti-kulturális értékeinek megőrzése miatt.

A Csatкаи Endre Helytörténeti Szakbizottság és annak elnöke, dr. Sarkady Sándor azon fáradozik, hogy a Soproni Helytörténeti Asztaltársaság a működését fenntartsa.

Az ifjúság város ismeretének és szeretetének fejlesztését a Peéry Rezső Ifjúsági Szakbizottság vezetője, dr. Németh Ildikó irányította. Ezt 2024-ben már nem kívánja folytatni. Az elnökség a feladatot újra delegálja.

Az elnökség az év folyamán könyvkiadás támogatásáról is döntött, egyben elnökségi határozattal szabályozta a jövőbeli támogatások rendjét.

Szót kell ejteni a negyedévi helytörténeti folyóiratunk, a Soproni Szemle kézbesítéséről. Az Elnökség az előző évben úgy döntött, hogy a Sopron város területén kívül élő előfizetőknek a kézbesítési díjat tagjainkra áthárítjuk. Soproni címzeteknek a kézbesítést magunk végezzük, amivel jelentős megtakarítást érünk el. Köszönet önzetlen közreműködéséért az ebben résztvevő elnökségi tagoknak és tagtársainknak, név szerint: Bartha Dénes, Csiszár Ágnes, Hillebrand György, dr. Kerekes István, Katter Zsuzsanna, Krisch

Imre, Szemző Gábor, Varga Mária, Krisch Róbert, Langer Ágnes, Józán Tibor, Varga Jenő, Kovácsné Bircher Erzsébet és Molnár László.

Az Egyesület a közszolgálati feladatok ellátásához a Sopron Megyei Jogú Várossal kötött megállapodás teljesítésével járulhat hozzá leginkább. A teljesség igénye nélkül néhányat felsorolunk ezekből:

- döntéselőkészítés a nem lakás céljául szolgáló épületek bérbeadásához
- részvétel a városi kitüntetések előkészítő bizottságban
- a Városfejlesztési Bizottság munkájában külső tagként javaslattétellel közterület elnevezésében, fejlesztésekhez kapcsolódó Szabályozási Terv módosításában
- belterületbe vonásra vonatkozó kérelmeknél, vagy a városképi jelentőségű épületek felújítására kiírt pályázatok elbírálásában, a bizottsági döntés meghozatalában.

A 2024.évi egyesületi tevékenység kereteit is a hagyományosan megrendezésre kerülő és hosszú ideje megvalósuló programok adják, mindig kiegészülve aktuális illetve hosszabb előkészítést igénylő feladatokkal. 2027-ben lesz 750 éve, hogy IV. László szabad királyi város rangra emelte Sopront. A sopronbánfalvi Kolostorhegyen a 17. századi Kálvária 5 stációjának rendezése is fontos feladat.

Gazdasági beszámoló

Az Egyesület 2023. évi taglétszáma 421 fő, az év folyamán elhunyt 9 tagtársunk. Tagdíj címén befolyt 507.500 Ft, támogatások címén 1.376.265Ft ebből tagjainktól befolyt adomány 327.000 Ft összeget tett ki. Továbbá köszönet illeti az 500.000 Ft összegű támogatást, amelyet a hatyús szobor környékének rendezésére fordítottunk.

A működést támogatta a SMJV Önkormányzata által az Együttműködési Megállapodás alapján juttatott 400.000Ft továbbá a TAEG Zrt egyösszegű 600.000 Ft-os átutalása. A személyi jövedelemadó 1 százalékos felajánlásából a NAV a tárgyévben 104.707 Ft-ot utalt át.

Segítséget kapott az Egyesület az éves programjainak megvalósításához a közszolgálati feladatok végzésénél (virágültetés, sírgondozás) 20 fő nem egyesületi tag közreműködésével. Köszönjük, és a jövőben is számítunk áldozatos munkájukra.

Kiadásaink egyik jelentős összegét a korábban már említett emléktábla-állításokon kívül a Winkler Oszkár-díj tábláinak 600.000 Ft-os beszerzése tette ki.

Az Elnökség határozatban állapította meg a 2024. évi tagdíjakat, és tette közzé a Soproni Szemle Alapítvány közlése alapján az éves megrendelés és postaköltség összegét.

A tagdíj összege 2024. évben

Munkaviszonyban álló tagjaink részére	2.500.- Ft
Nyugdíjas és diák tagtársainknak	1.000.- Ft
Soproni Szemle megrendelése	4.000.- Ft

A 2023. évi elmaradt tagdíjak pótlólagos rendezését kérjük.

Soproni tagjaink részére a kézbesítést tagtársaink önkéntes felajánlasként és díjmentesen végzik.

A 2024. évre az alábbiak lesznek a bruttó postaköltségek a postai árlista szerint:

Budapesti kézbesítés	1420 Ft
Vidéki kézbesítés	1732 Ft

Az átutalásokhoz használható bankszámlaszám (kérjük a befizetéseket lehetőség szerint bankszámlára ill. személyesen megtenni)

11737083-20007016

Az 1 százalékos felajánlásokhoz a **19884581-1-08** adószámot kérjük feltüntetni.

Sopron, 2024. március 20.

Dr. Józan Tibor elnök s.k.

Csiszár Ágnes helytörténész, kulturális menedzser, könyvtáros, Sopron,
a.csiszar.64@gmail.com

Donáth Péter történész, az MTA doktora, professor emeritus, ELTE TÓK Társadalom-
tudományi Tanszék, donath.peter@tok.elte.hu

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.
jozan.tibor@mailmax.hu

Meiszter Emese okleveles építészmérnök, emesemeiszter@gmail.com

Nagy Roland levéltáros, Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár,
nagy.roland@uni-sopron.hu

Sárándi Rita okleveles építészmérnök, klauzrita@gmail.com

Soóki-Tóth Gábor Csaba építészmérnök, okleveles ingatlanszakértő szakmérnök,
egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Építészettörténeti és Városépítési
Tanszék, Győr, sootoga@gmail.com

Szalanczi Gábor építészmérnök, vezető tervező, egyetemi adjunktus, Széchenyi István
Egyetem Építészettörténeti és Városépítési Tanszék, Győr,
szalanczi.gabor@gmail.com

Tárkányi Sándor építészmérnök, műemlékvédelmi szakértő, egyetemi docens,
sopronbefore1944@gmail.com

Veöreös András építészmérnök, tszv. egyetemi docens, Széchenyi Egyetem, Győr,
Építészettörténeti és Városépítési Tanszék, andras.veoreos@gmail.com

Winkler Barnabás építészmérnök, a Széchenyi Művészeti Akadémia rendes tagja, cím-
zetes egyetemi tanár, Budapesti Műszaki Egyetem, winkler.barnabas@gmail.com

Winkler Oszkár (1907–1984) Ybl-díjas építész

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2024/2

DAS 20. JAHRHUNDERT – AUS DER SICHT DER ARCHITEKTEN

EMESE MEISZTER – RITA SÁRÁNDI – ANDRÁS VEÖREÖS: Die architektonischen Werte des Busbahnhofs Sopron	125
SÁNDOR TÁRKÁNYI: Mosaik aus der Bau- und Familiengeschichte der Häuser des Várkerület 1–19. (jetzt Várkerület 2–20.)	139
CSABA GÁBOR SOÓKI-TÓTH – GÁBOR SZALÁNCZI: Die Neugestaltung der Umgebung der ehemaligen Feuerwehrkaserne in Sopron-Paprét im Lichte der Pläne von Architekturstudenten aus Győr	163
OSZKÁR WINKLER: Tagebuch I. Jahre im Gymnasium und an der Universität (mit einem Vorwort von BARNABÁS WINKLER)	172

KLEINE MITTEILUNGEN

ÁGNES CSISZÁR: Verborgene Schätze der Straßen von Sopron. Die Straßennamen von Brennbergbánya und Görbehalom	189
--	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

PÉTER DONÁTH: Der ehemalige Soproner Polizeioffizier Dr. Gyula Balázs, Präsident der katholischen Kirchengemeinde in Wandorf (Sopronbánfalva) und die Demonstration vom 7. Juni 1948	213
--	-----

BÜCHERSCHAU

ROLAND NAGY: Péter Gerencsér – Gábor Pintér (Hrsg.): Gargas Jubiläumsband. Anlässlich des 100. Jahrestages der Vereinigung mit Kapuvár (1923–2023). Studien. Kapuvár, 2023.	225
ÉVA SÁGI: Sándor Sarkady Jr.: Studentenleben in Schemnitz und Sopron – Im Lichte von Postkarten, Studentika Ansichtskarten und Fotografien (Zeitbild 1899–2019). Sopron, 2020.	229

TIBOR JÓZAN: Jahresbericht des Soproner Stadtverschönerungsvereines für das Jahr 2023	232
---	-----